

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

9

IZ VSEBINE

Ažot Ebič: Preizkušanja vrednot in zgodovinsko izročilo
Brenko Goršan: Lanih in naš čas

Slavko Krstovsk: Mediji, subjektivni faktorji in kvaliteta
Slovenskega štola v socializmu

Tine Hribar: O slikah djeruzavazije (2)

Matej Tajnikar: O ubitih in za oblikovanje cen- z vidika tednje cen

Janez Pečar: Žrtva države med zakonci

Radoša Vukadinović: Nevladinski in nevladništvo v Evropi

Wolfgang Fritz Haug: Teorija in pojem dragovne slike

TEORIJA IN PRAKSA

1984

9

revija za družbena vprašanja, let. XXI, št. 9, str. 849—922,
Ljubljana, september 1984, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splival

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

ZÍRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

UVODNIK

ADOLF BIBIČ: Prevrednotenje vrednot in zgodovinsko izročilo 851

ČLANKI, RAZPRAVE

BRANKO CARATAN: Lenin in naš čas 858

STANE KRAŠOVEC: Naloge subjektivnih faktorjev kvalitete človekovega okolja v socializmu 878

SOOČANJA

TINE HRIBAR: O oblikah diferenciacije (2) 886

GOSPODARSKA POLITIKA

MAKS TAJNIKAR: O »merilih za oblikovanje cen« z vidika teorije cen 894

POGOVOR OB KNJIGI

Opomba uredništva 907

ANDREJ KIRN: Mikroelektronska revolucija, politika in ekologija 907

JERNEJ VIRANT: Kdaj informacijska tehnologija delovnemu človeku koristi? 909

MILOŠ KOBE: Tradicionalno gospodarstvo je do mikroelektronike nezaupljivo 910

DRUŽBA IN ODKLONSKOST

JANEZ PEČAR: Žrtve nasilja med zakonci 912

SODOBNI SOCIALIZEM:

ERNEST PETRIČ: Ethiopia Tikdem (10 let etiopskega socialističnega razvoja) 931

MEDNARODNI ODNOSI

RADOVAN VUKADINOVIČ: Nevtralnost in neuvrščenost v Evropi 955

NAŠ PREVOD

WOLFGANG FRITZ HAUG: Temeljni pojem blagovne estetike 964

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

BOGOMIL FERFILA: Samoupravno sporazumevanje in stabilizacija 973

PRIKAZI, RECENZJE

Koristno kazalo – k Marxovim in Engelsovim Izbranim delom (Adolf Bibič) 977

ZDRAVKO MLINAR: Humanizacija mesta (Pavel Gantar) 979

DANILO TÜRK: Načelo neintervencije v mednarodnih odnosih in v mednarodnem pravu (Bojko Bučar) 982

PREDRAG RADENOVIČ: Uvod u marksizam (Živko Marković) 984

ASIM STRANJAK: Teorija i politika monetarnih finansija (Hasan B. Tahmaz) 986

Iz domačih revij 988

Avtorski sinopsisi 991

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XXI, št. 9, str. 849–992,
Ljubljana, september 1984

CONTENTS

INTRODUCTION

- ADOLF BIBIČ: Restimation of values and historical tradition 851

ARTICLES, DEBATES

- BRANKO CARATAN: Lenin and our time 858
STANE KRAŠOVEC: Tasks of subjective human environment quality factors in the socialism 878

CONFRONTATIONS

- TINE HRIBAR: Few words about forms of differentiation (2) 886

ECONOMIC POLICY

- MAKS TAJNIKAR: Something about "measures for prices formation" from the aspect of prices theory 894

DISCUSSION ABOUT A BOOK

- A note of editorial board 907
ANDREJ KIRN: Micro-electronic revolution, politics and ecology 907
JERNEJ VIRANT: When is informative technology useful for working people 909
MILOŠ KOBE: Traditional economy is distrustful of micro-electronics 910

SOCIETY AND DEVIATIONS

- JANEZ PEČAR: The Victims of Violence in Marriage 912

CONTEMPORARY SOCIALISM:

- ERNEST PETRIČ: Ethiopia Tikdem (10 years of Ethiopian socialist development) 931

INTERNATIONAL RELATIONS

- RADOVAN VUKADINOVIĆ: Neutrality and non-alignment in Europe 955

OUR TRANSLATION

- WOLFGANG FRITZ HAUG: Fundamental conception of the goods aesthetics 964

MEETINGS OF EXPERTS AND SCIENTISTS

- BOGOMIL FERFIŁA: Self-managing agreeing and stabilization policy 973

REVIEWS, NOTES

- A useful index for Marx's and Engels' Selected Works (Adolf Bibič) 977
ZDRAVKO MLINAR: Humanization of settlements (Pavel Gantar) 979
DANILO TÜRK: The principle of non-intervention in the international relations, in the field of international right (Bojko Bučar) 982
PREDRAG RADENOVIĆ: An introduction to Marxism (Živko Marković) 984
ASIM STRANJAK: Theory and policy of monetary finances (Hasan B. Tahmaz) 986
From Yugoslav journals 988
The authors' synopses 991

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

- АДОЛФ БИБИЧ: Переоценка ценностей и историческое предание 851

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- БРАНКО ЦАРАТАН: Ленин и наше время 858
СТАНЕ КРАШОВЕЦ: Задачи субъективных факторов качества окружающей человека среды в социализме 878

КОНФРОНТАЦИИ

- ТИНЕ ХРИБАР: О формах дифференциации (2) 886

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА

- МАКС ТАЙНИКАР: О „масштабах формирования цен“ с точки зрения теории цен 894

РАЗГОВОР О КНИГЕ

- Заметка редакции 907
АНДРЕЙ КИРН: Революция микроэлектроники, политика и экология 907
ЙЕРНЕЙ ВИРАНТ: Когда информационная технология приносит пользу трудящемуся? 909
МИЛОШ КОБЕ: Традиционное хозяйство с недоверием относится к микроэлектронике 910

ОБЩЕСТВО И ДЕВИАЦИЯ

- ЯНЕЗ ПЕЧАР: Жертвы насилия между супружниками 912

СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИАЛИЗМ

- ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Эфиопия Тикден (10 лет социалистического развития Эфиопии) 931

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: Нейтральность и неприсоединенность в Европе 955

НАШ ПЕРЕВОД

- ВОЛФГАНГ ФРИТЦ ХАУТ: Основное понятие товарной эстетики 964

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

- БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Согласование на основах самоуправления и стабилизация 973

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ

- Полезный указатель к трудам Маркса и Энгельса (Адолф Бибич) 977
ЗДРАВКО МЛИНАР: Гуманизация города (Павел Гантар) 979
ДАНИЛО ТУРК: Принцип невмешательства в международных отношениях и в международном праве (Бойко Бучар) 982
ПРЕДРАГ РАДЕНОВИЧ: Введение в марксизм (Живко Маркович) 984
АСИМ СТРАНЯК: Теория и политика валютных финансов (Хасан Б. Тахмаз) 986
По страницам отечественных журналов 988
Синописы авторов 991

ADOLF BIBIČ

Prevrednotenje vrednot in zgodovinsko izročilo

(Niti etatistični mit niti psevdoliberalizem)

V času zaostrenih protislovij in družbenih kriz je naravno, da se sprašujemo o vrednosti te ali one podedovane predstave, tega ali onega dejanja. To je železni zakon zgodovine. Samo pri vedno novem preizkušanju starih vrednot se lahko preverjajo njihova zgodovinska vrednost, njihova zgodovinska moč in njihov aktualni pomen. Le dogmatski razum, ki je popolnoma podrejen izročilu, se čudi, če v novih časih in med novimi generacijami vznikajo nova vprašanja o posameznih vidikih izročila, če se postavljajo vprašanja o pomenu delov prehojene poti, če išče novi smisel preteklemu in sodobnemu. Čim bolj se oddaljujemo od neposrednega dogajanja, tem bolj izstopa tisto, kar je v njem zgodovinsko bistvo. Odkrivajo se tudi vidiki, ki so bili neposredno nevidni. Zaznavamo protislovja, ki se jih prej zaradi neposrednega blišča dogajanja nismo zavedali. Nove generacije drugače vidijo preteklost kot starejše, ker pač izhajajo iz različnih življenjskih izkušenj in družbenih potreb. Toda tudi nimajo vseh izkušenj, ki bi jim v vsakem trenutku omogočile, da realistično presodijo to ali ono dogajanje. Zanje ne more biti izhodišče statično izročilo, marveč skozi nove čase doživeta tradicija, ki jo prežemata duh sodobnosti in odločilni pomen dejanske prakse, ne pa predvsem normativnih obetov.

Toda pri tem naravnem prevrednotenju vrednot, ki jih pozna tudi naša novejša zgodovina na vseh pomembnih prelomnicah, ne smemo pozabiti nekaterih zgodovinskih izkušenj in trajnic, mimo katerih ne more, po mojem globokem prepričanju, nihče, ki razmišlja o sebi in o naši družbi s stališča družbenega napredka.

Nobeno prevrednotenje vrednot ne sme, menim, zanemariti velikega pomena, ki nam ga sporoča antietatistično izročilo naše družbene izkušnje sodobnega socializma in sodobne civilizacije. V današnjih časih, za katere je razumljiva težnja po relativiziranju preteklega, se mi zdi še posebno aktualno opozoriti na to. To tem bolj, ker vsakdanji empirizem pod težo trenutnih bremen, a včasih tudi zaradi avtolegitimacije, kot da včasih briše

veliko zgodovinsko epohalno razsežnost spopada med etatizmom in samoupravljanjem, kot da pozablja na nauke, ki nam jih naša lastna in svetovna zgodovina daje o pogubnem učinkovanju in zgodovinskem nazadovanju birokratske degeneracije socializma. Ob taki antietatistični izkušnji, ki je bila povezana s tako velikimi »stroški«, nas morajo samo čuditi nekateri, za sedaj sicer ne posebno pogosti poskusi idejne rehabilitacije etatističnega mita. Korenine za to je prav gotovo treba iskati tudi v dosedanji prenizki učinkovitosti samoupravljanja, v resnih napakah, ki so bile v preteklosti storjene v gospodarski politiki, v celotnem sklopu odnosov med samoupravnim in nesamoupravnim okoljem, v učinku dosedanje prakse mednarodnih ekonomskih odnosov. Če je treba pritrditi tistim, ki pravijo, da je je do takšnih odnosov prišlo ne zaradi samoupravljanja, marveč ravno zaradi njegove nezadostne uveljavitve, pa je po drugi strani res, da nosi za to, menim, resen del odgovornosti še partikularistična praksa samoupravljanja kot tudi nesposobnost subjektivnih sil, da bi odločneje presegle horizonte kratkoročnosti in parcialnosti in tako bolj prispevale k integralnemu odločanju, ki bi bilo dolgoročno racionalno. Prevelika teža političnega in vsakršnega drugega voluntarizma je tu imela nemajhno vlogo. Na vsak način pa so ti zastoji, napake in neučinkovitosti družbene prakse morali zaostri družbeno protislovja in tudi okrepiti moč tistih družbenih tendenc (in njihovih protagonistov), ki vidijo rešitve v »hitrih« in »učinkovitih« metodah etatistične centralizacije, abstraktne politične unifikacije in ki zato dejansko, ponekod pa tudi idejno, skušajo obnoviti etatistični mit.

Fenomenologija oživljanja birokratske ideologije je dokaj pestra, često protislovna, vendar toliko izrazita, da ne moremo spregledati nekatere njenih tipičnih izrazov. Kaže se npr. v obnavljanju ideje, da problem prehodnega obdobja ni birokratizem kot družbeni odnos, marveč samo nekvalificirana birokracija; da je samoupravljanje primerno le za drobne gospodarske in družbene enote, ne pa za sodobne velike gospodarske sisteme; da ni poglavitno vprašanje, kako moralno in materialno motivirati ljudi za delo in ustvarjanje, marveč kako predvsem zaostri disciplino; da je ekonomski in politični sistem potrebno »monolitizirati«, tj., da ni osrednje vprašanje, kako razvijati hkrati demokracijo in družbeno integracijo, marveč da je predvsem potrebna večja stopnja centralizacije; da je vir iniciative lahko samo »vrh« političnih institucij, ne pa tudi njihova množična »baza«, itd. Znak birokratske ideologije je tudi podcenjevanje specifičnih zakonitosti kulturnega in znanstvenega ustvarjanja, ki zahteva pri razreševanju protislovij zlasti na tem področju predvsem metodo idejnega in teoretičnega boja, ne pa zatekanje k administrativnim ukrepom; zato sodi v birokratsko fenomenologijo zamolčevanje pluralistične narave socialistične demokracije kot tudi to, da zavrača metodo dialoga kot temeljno metodo razreševanja protislovij na idejnem in teoretičnem področju. Ta gledanja pričajo o tem, da se niso sposobna učiti na bogatem zgodovinskem izročilu. Takšno »prevrednotenje vrednot« pravzaprav ni

nikakršno odkrivanje novih vrednot, marveč le odstiranje pepela z etatiističnega mita, ki ga je zgodovina že večkrat tudi v novejšem času temeljito pokopala.

Toda slabo sposobnost za učenje na zgodovinskih izkušnjah kažejo tudi tisti, ki skušajo »prevrednotiti vse vrednote« z nasprotnega stališča, s stališča, ki bi mu lahko rekli psevdoliberalizem. Tukaj se ne morem ukvarjati z empiričnim vprašanjem, koliko obstaja praktična zveza med to in prej omenjeno idejno pozicijo. Zanima me predvsem, kateri so specifični znaki, ki jih razkriva psevdoliberalistična drža in kakšne so njene možne praktične posledice. Tudi tu se lahko omejim le na navedbo nekaterih tipičnih znakov, življenje samo pa nam lahko postreže s številnimi drugimi.

Psevdoliberalizem se kaže npr. tako da skrajno relativizira vrednote, gibanja in osebnosti v (naši) zgodovini; da se zavzema za vrednostno nevtralen odnos do sodobnih idejnih tokov; da prikazuje vsako politiko in oblast kot zgolj umazano prakso, brez vsake zveze z emancipacijo in da v skladu s tem razvija tradicionalistične vzorce malomeščanskega politofobskega obnašanja; da pojmuje svobodo kot absolutno, družbeno nevezano kategorijo, da povezuje ali celo izenačuje Lenina in stalinizem; da zanika ali podcenjuje pozitiven pomen dosedanje socialistične prakse in istoveti postrevolucionarno družbo s totalitarizmom; da zagovarja tezo o zgolj atomistično-individualistični naravi idejnega delovanja in zanika legitimnosti organiziranega idejnega učinkovanja; da zanika razredno naravo samoupravnega pluralizma itd. S temi in podobnimi pogledi vnaša psevdoliberalizem v družbo dezorientacijo in tako po učinkih svojega delovanja pravzaprav v marsičem krepi tendence po »trdi roki«, političnem avtoritarizmu in birokratski represiji. Ne zadošča torej biti nekakšen zagovornik svobode nasploh, marveč je potrebna tudi kritika vseh tistih idejnih tendenc in zamisli, ki to svobodo ogrožajo.

»Prevrednotenje vseh vrednot« s pozicije psevdoliberalizma je torej prej znak političnega in kulturnega infantilizma kot zrele presoje, ki upošteva stvarnost, torej vse pogoje odpiranja večjega prostora za človeško svobodo.

Toda če sem trdno prepričan, da niti psevdoliberalizem niti etatiistični mit ne moreta biti izhodišče za tista prevrednotenja, ki jih narekuje naš čas, pa moram jasno povedati, da pri tem ne mislim, da bi smeli zavreči tiste pozitivne prvine liberalizma, ki jih kot transsistemske vrednote mora v novo socialno-razredno in humanistično izhodišče vključiti tudi socializem. Gre npr. za načelo razdeljene oblasti, ki nasprotuje vsakemu državnemu absolutizmu in totalitarizmu; za načelo kontrole in odgovornosti javnih funkcionarjev; gre za princip zakonitosti, ki pomeni obveznost spoštovanja v zakon povzdignjene razredne volje in družbenih konvencij. Gre za ohranitev in poglobitev tistih človekovih pravic in svoboščin, ki so sad razvoja človeške civilizacije itd. Vse te vrednote je na načelni ravni

vključila v svojo vizijo tudi samoupravna družbena alternativa, za katero smo se prepričano opredelili.

Tudi kritike etatističnega mita (ki nam mora, menim, biti vedno pred očmi, saj je s svojo težo prispeval v marsičem k napakam v naši preteklosti) ne smemo razumeti, kot da anarhoidno zavračamo vsako pozitivno vlogo države in politike v družbenem razvoju in v procesu družbene emancipacije. Moramo se zavedati, da sodobna družba zahteva visoko kompetentno državno in sploh javno upravo, ki je kot strokovna »subjektivna sila« sposobna – pod stalno kontrolo delegatsko-predstavnških organov – posegati v družbene odnose, prispevati k učinkovitejšemu uresničevanju pravnih in samoupravnih norm in opozarjati na nujnost po njihovih spremembah. Država v razmerah socialističnega samoupravljanja ni samo faktor zatiranja, marveč, kot je zapisal Edvard Kardelj – eden največjih kritikov etatističnega mita XX. stoletja – tudi faktor svobode. Boj zoper etatistični mit bo uspešen, če bo realistično in znanstveno povezan s tisto vlogo (od družbe odvisne) države, ki je še vedno nujna glede na dano stopnjo razvoja gospodarstva, socialne strukture, kulture in družbene zavesti, mednarodnih odnosov itn. Stalna potreba po prevrednotenju vloge države v socialistični družbi mora torej upoštevati tudi ustvarjalno vlogo, ki jo ima moderna pravna država in jo bo še dolgo časa imela. To pa ravno reaktualizira vprašanje, kako krepiti strokovno moč države in kako demokratično in racionalno razreševati protislovja med državo kot posebnim aparatom in med družbo (razredom, socialnimi skupinami, človekom) kot originarnim izvorom državne oblasti (in samoupravljanja).

Prevrednotenje vrednot, ki ga zahtevajo kritični časi, torej ne sme biti v prvi vrsti zgolj negativno početje, zgolj nihilistično zavračanje nasprotnih alternativ. Marveč narobe! Le če bosta dajali prave in pravočasne odgovore v samoupravni alternativni, bosta družbena misel in družbena akcija uspešneje idejno in politično izolirali etatistične mite in psevdoliberalne utvare. Če so v novjšem času takšne ideje ponekod glasnejše, to ni predvsem zaradi tega, ker bi postale same po sebi močnejše, marveč ker je samoupravljanje kot dejanska družbena praksa predaleč od normativne zastavitve. Zato se glavni boj ne bojuje in ne bo bojeval z nasprotnimi »izmi« – kakorkoli je spopadanje z njimi vedno ena izmed idejnih predpostavk socialistične demokracije – marveč predvsem s prenovno in krepitvijo samoupravne alternative, ki mora tudi z odločnejšo kritiko dosedanjih slabosti (torej s prevrednotenjem dosedanjih izkušenj) stalno obnavljati zaupanje v svojo verodostojnost.

Os, okrog katere naj bi se osredotočila ta prenovitvena prizadevanja, je po mojem treba videti v tem, da se v celotnem samoupravnem sistemu, na vseh ravneh in na vseh področjih krepita pobuda in vloga zavestnih množic, to je delavcev, kmetov in intelligence, organiziranih v delovnih organizacijah in političnih skupnostih, interesnih združenjih in družbenih in političnih organizacijah. Kakorkoli to nujno pomeni, da ohranja ves

pomen vprašanje pestrih specifičnih oblik izražanja in povezovanja interesov, pa obstoječi hiperinstitucionalizem tako zapleta proces odločanja, da se bazične, mikrodržbene pobude le z veliko težavo prebijajo na makrodržbene ravni. Protislovje med relativno razvito demokracijo na mikrodržbeni in zaostajanjem demokracije na makrodržbeni ravni postaja tako eno izmed temeljnih vprašanj nadaljnega razvoja naše družbene in politične prakse. Dosedanji razvoj bazične demokracije nujno zahteva, da se – kar je bila ena izmed temeljnih izhodišč normativnih sprememb političnega sistema – odstranijo vse ovire, ki blokirajo hitrejši in učinkovitejši pretok bazičnih pobud v širše mehanizme odločanja. To tudi terjaja, o čemer zlasti v novejšem času ponovno širše politično razpravljajo, novo vlogo in novo ustvarjalnost in tudi nove metode – na kar često pozabljamo – delovanja vseh subjektivnih sil in revitalizacijo avantgardne vloge zveze komunistov v razmerah samoupravnega pluralizma. Hitrejši in učinkovitejši preboj empiričnih bazičnih pobud na širše družbene ravni bi lahko pomenil – in ali se to v praksi že ne dogaja – če ga ne bi spremljala rast intelektualne, moralne in politične sposobnosti subjektivnega faktorja, tudi preboje parcialnih in kratkoročnih interesov, lokalističnih in poklicno korporativističnih pogledov. Ravno zato je treba videti v ponovni razpravi o vodilni vlogi zveze komunistov tudi priložnost, da temeljiteje raziščemo, kako povečati moč pobud konkretnih množic in kako ob razvijanju mikrodemokracije in izhajanju iz nje poglobiti novi tip globalne in (po tendenci) brezstrankarske politične demokracije; demokracije, ki bo dajala novi prostor bazičnim pobudam, ki pa bo hkrati vnašala v družbeno in politično odločanje širšo znanstveno, kulturno, moralno in politično dimenzijo, s katero bi se v višjih sintezah učinkoviteje presegale omejenosti, ki izvirajo iz družbene delitve dela, vulgarnega ekonomizma ali neživljenjskega utopizma.

Potrebno je torej temeljito prevrednotiti dosedanji način mišljenja in življenja, ki je v nakaterih prvinah že zastavljeno, ki pa ni še postalo v zadostnem obsegu praktična, ponekod pa niti ne jasna idejna usmeritev. Gre pravzaprav za potrebo po oblikovanju nove politike, ki naj bi postajala nov način vsakdanjega življenja. Prenavljanje samoupravne alternative, ki jo narekujejo tudi dolgoročni politični programi, nujno zahteva, da spremenimo svoj odnos najprej do osrednje proklamirane vrednote naše družbe, do dela. Treba je preseči dokaj razširjeno vulgarno krčenje samoupravljanja predvsem na problematiko delitve dohodka in postaviti v ospredje samo delo, produkcijo, ustvarjanje, produktivnost, na kar je opozoril pred časom tudi Boris Majer (gl. TiP št. 12/1983). Bili bi utopisti, če bi podcenjevali praktični pomen gmotne stimulacije dela in delitvena razmerja kot dejavnik produktivnosti dela; toda ostali bi vulgarni materialisti, če ne bi hkrati krepili zavesti o moralni vrednoti dela in o njegovem konstitutativnem antropološkem pomenu. Premagati bo treba tradicijo podcenjevanja intelektualnega, ustvarjalnega, znanstvenega in sploh vsakega inovativnega dela in previsokega vrednotenja repetitivnega

in rutinskega dela, podcenjevanja dela v neposredni produkciji na račun dela v pisarni. Večje moralno priznanje, materialno spodbudo in trdnejšo družbeno veljavo naj bi dobilo delo na zemlji. V okviru temeljnih ustavnih načel, je treba široko odpreti vrata osebni pobudi in osebnemu delu. Delo in ustvarjalnost morata bolj vplivati na kadrovske politike.

Odgovornost kot materialna, etična in politična kategorija je brezpozgojna vsebina samoupravne alternative. Prenovljena samoupravna alternativa predpostavlja, da retoriko o odgovornosti zamenja odgovornost kot regulativno načelo, ki se materializira v praktičnem ravnanju. Odgovornost za javno besedo, da; toda še bolj odgovornost za storjena ali opuščena dejanja, za kvaliteto opravljenega dela in za opravljanje družbenih funkcij. Čast vsakemu, ki pošteno in uspešno opravlja zaupane mu javne dolžnosti. To še posebno v sedanjih razmerah zahteva osebni pogum in velik osebni napor. Toda hkrati krepitev zaupanja v samoupravno alternativo terja nov praktični odnos do odgovornosti. Vsak upravni vodja bi se po mojem npr. moral sam umakniti z javne funkcije, če se na področju, za katero odgovarja, zgodijo hujše nepravilnosti, tudi če sam zanje ni neposredno odgovoren. Na vsak način pa bi ob vsakem takem primeru moral ustrezni delegatsko skupščinski organ postaviti vprašanje zaupnice prizadetemu funkcionarju. Seveda velja to za opravljanje vsake družbene, samoupravne in javne funkcije. To pa zahteva tudi nov odnos do načela socialistične javnosti.

Implikacije pluralizma samoupravnih interesov, ki pomeni kot izvirna ideja socialistične misli neprecenljivo vrednoto, zahtevajo tudi, da širimo meje strpnosti v idejnem in kulturnem življenju. Različnost interesov nujno poraja tudi različnost idej, pluralizem samoupravnih interesov tudi širi množstvo in pestrost idej. Ustvarja »sto cvetov«, poživlja družbeno kritiko, poživlja socialistično javnost. Toda širitev meja strpnosti ne more in ne sme pomeniti, da s prekrizanimi rokami le pasivno občudujemo vsakršno različnost. Če bi ravnali tako, ne bi ustvarjali novih odnosov, marveč bi prispevali k nastajanju novega kaosa, ki bi po objektivni družbeni logiki klical na plan sile železnega reda. Zato zagovora načela tolerantnosti nikakor ne gre razumeti kot obrambo ravnodušnega in lenega odnosa do vsakršnih interesov in idej, ki empirično vznikajo. Potrebna je načelna toleranca, ki predpostavlja tudi pripravljenost in sposobnost, da se idejno spopadamo z interesi in idejami, za katere menimo, da niso legitimne. Takšno idejno soočanje, ki naj prispeva k demokratični selekciji interesov in idej in k racionalnim družbenim odločitvam, je nujen pogoj in prvina samoupravnega pluralizma. Kdor vsako idejno soočanje takoj denuncira kot »stalinizem« ali skuša drugače diskvalificirati vsako idejno kritiko, zožuje meje tolerance in dela kaj slabo uslugo poglobljanju in razvoju samoupravne pluralistične demokracije.

Ko razmišljamo o prevrednotenju vrednot v prenovljeni samoupravni alternativni, ne smemo torej pozabiti da nas zgodovinsko izročilo – naše in

svetovno – opozarja, da ima v tej alternativni pomembno mesto tudi idejni in teoretični boj. Samoupravni pluralizem zahteva, da ga bojujemo z novimi metodami, na nov način, z večjo strpnostjo za razlike in pripravljenostjo, če je potrebno, da prevrednotimo tudi svoje stališče in gledanje. Toda zahteva tudi, da smo pripravljeni odločno braniti spoznanja in tudi zgodovinska izročila, ki konstituira specifično identiteto socialistične samoupravne alternative.

BRANKO CARATAN

UDK 141.824 »Lenin«

Lenin in naš čas

»In ko človeštvo nekega dne ne bo več gnila in raztrgana rana, kakor je danes, in ko Sovjetska Republika ne bo edina ladja, ki pluje proti Kozmopolisu, pač pa bodo v to smer plule cele flote narodov in razredov, bo nedvomno Vladimir Ilič kot velikanski svetilnik na drugi obali pozdravljal ladje pri prihodu v pristanišče kot spomenik človeka, ki je prvi pristal na drugi obali.«

(Miroslav Krleža, *Ob grobu Vladimira Iliča Ulanova Lenina*, 1924).

Kadar nekdo postane del zgodovine, resnični protagonist spremembe sveta, potem interpretacija njegove misli in dela, pa tudi njegov življenjepis prav v tej meri prenehajo biti zadeva gole znanstvene akribije in postanejo tudi sami predmet razrednih in političnih bojov. Če je bilo Leninovo ime črta politične razmejitve epoh, simbol določenega mednarodnega gibanja in določene politične doktrine, potem ocena njegovega zgodovinskega prispevka toliko prej neha biti zgolj pogled v preteklost, pač pa ostaja, tako kot prej, predmet sodobnih političnih bitk pa tudi intelektualnih sporov.

Ocene Leninovega dela zajemajo širok spektrum. Na eni strani so tisti, ki mislijo, da je razumljivo, da noben socializem ni sprejemljiv. Deformacija sovjetskega sistema za časa Stalina rabi meščanski desnici kot alibi za tezo, da je Stalin-Lenin, Lenin pa Marx.¹ Tudi tisti, ki so se nekoč v mladosti šteli za marksiste, nato pa prešli na pozicije religiozno-mistične desnice, kot npr. Solženicin, mislijo, da je Stalin samo nadaljevalec Lenina in da je Arhipelag Gulag v nerazviti obliki že obstajal za časa Oktobra². Ne le literat, tudi marksistični disident Kolakowski je istih misli, da je stalinistična propagandna parola, da je Stalin »Lenin naših dni«, popolnoma točna³. V zadnjih letih so številni zagovarjali takšne ali podobne

¹ S predpostavkami takšnega mišljenja polemizira H. Lefebvre v spisu *Misel je postala svet*, Zagreb, Globus, prim. zlasti str. 18.

² Prim. razpravo o Solženicinu v. R. Dutschke, M. Wilke, *Sovjetski savez, Solženicin i zapadna ljevica*, Zagreb, Globus 1983, str. 255–323.

³ L. Kolakowski, *Glavni tokovi marksizma*, zv. II, Beograd, BIGZ 1983, str. 610. To vztrajanje na povezanosti Leninove in Stalinove politike je osnovna značilnost interpretacije Lenina v tej knjigi.

teze. Tako bo denimo še kak Günter Grass, literat in samostojni politični aktivist na leviči nemške socialne demokracije, dejal, da je koncept marksizma-leninizma v sebi kontradiktoren in da bi bil pravzaprav ustrezen koncept leninizem-stalinizem, saj je Lenin prekinitev z Marxom. Če pa ne bi bilo Lenina in enopartijskega sistema, trdi Grass, potem ne bi bilo niti Stalina⁴. Tudi pri nas se je nedavno pojavila teza, da Lenin ni videl dlje od topov, ker da naj ne bi dovolj upošteval čistosti moralnih načel pri pripravljanju revolucije oz. da je kriv, ker se je utegnilo zgoditi, da kdo pade ali pa je ranjen med pripravo revolucije.

Na drugi strani pa je ocena kakega Miroslava Krleže, ki – na kratko rečeno – opozarja na veličino Leninovega zgodovinskega dejanja: začetek zmagovitega pohoda svetovne socialistične revolucije, prvi preboj kapitalistične verige, zato Leninovega dela ne more zmanjšati naknadna kritična opazka literarnega ali teoretskega pedanta, ki opozarja na zablode, napake ali nepopolnosti, ki so po svoji naravi marginalni. Velike revolucije niso velike zato, ker so popolne, pač pa predvsem zato, ker so uresničile bistvene zgodovinske premike. Celó poznejši degenerativni procesi ne morejo zmanjšati njihove veličine. Ne glede na zavest o mejah prve socialistične revolucije je ta revolucija postala »vir globljih in trajnejših odmevov širom po svetu, bolj kot kateri koli drugi zgodovinski dogodek moderne dobe«⁵. Seveda pa, mutatis mutandi, te ocene veljajo tudi za glavne protagoniste revolucije, ki nastopajo kot mejniki v zgodovini.

Skoraj da ni treba posebej poudarjati, da je ocena Lenina obremenjena s stalinistično interpretacijo Leninove misli. Cela desetletja je v komunističnemu gibanju prevladovala samo ena možna interpretacija Lenina – tista, ki jo je dal Stalin. Danes je že jasno, da je bila ta interpretacija groba manipulacija, ki je bila po svojem bistvu dnevnopolitična. Stalin in njegovi nasledniki so iz Lenina jemali le tisto, kar jim je ustrezalo v konkretnih situacijah. Vse drugo iz Leninovega dela pa so prepustili pozabi. Za nekatere tekste se je trdilo, da jih Lenin ni utegnil dodelati. Tako denimo Aleksandrov in drugi avtorji uradne Stalinove biografije trdijo, da je šele Stalin »dokončal«⁶ Leninovo teorijo države, ker Lenin tega ni utegnil storiti⁶. Včasih pa se je brez posebne argumentacije trdilo tisto, kar Lenin sploh ni napisal. Golunski in Strogovič sta na primer pisala, da tezo o krepitvi države v socializmu zagovarja že Lenin⁷. Del Leninovih tekstov za časa Stalina ni bil objavljen, za nekatere pa so govorili, da sploh ne obstajajo. Celó Leninova vdova, Nadežda Krupskaja, je bila prisiljena javno zanikati pravo vsebino in pomen tekstov, ki

⁴ R. Conquest, *Lenin*, Glasgow, Fontana-Collins 1976, str. 134–135.

⁵ E. H. Carr, *The Russian Revolution from Lenin to Stalin (1912–1923)*, London, The Macmillan Press Ltd 1979, str. 191. Carr, znani angleški zgodovinar in avtor najpopolnejše zgodovine revolucije 1917 in prvih let sovjetske oblasti *A History of Soviet Russia* v štirinajstih zvezkih, je tudi sam zelo kritičen do Lenina, pa tudi do ruske revolucije. Tik pred navedenim mestom pravi: »Ruska revolucija iz leta 1917 je daleč pod cilji, ki si jih je postavila, in upi, ki jih je zbudila.«

⁶ G. F. Aleksandrov in dr., *J. V. Stalin, kratka biografija*, Beograd-Zagreb, Kultura 1947, str. 113.

⁷ S. A. Golunski, M. S. Strogovič, *Teorija države i prava*, Zagreb, izd. Stručni odsjek Narodne studentske omladine zagrebačkog sveučilišta 1947, str. 125.

so ostali znani kot Leninov »testament«. Ti teksti so bili v Sovjetski zvezi objavljeni šele po Stalinovi smrti⁸.

Priznati je treba, da sta polemična narava večine Leninovih tekstov, ostro in silovito zagovarjanje tez, ki jih je zastopal, omogočili naknadno manipulacijo z njegovimi deli. Iztrgani citati iz časovnega in prostorskega konteksta so tako postali dokazi, s katerimi se je poznejša politika opravičevala z dozdevnimi Leninovimi stališči. Tako so denimo absolutizirali znane Leninove polemične izjave o diktaturi proletariata kot zakonu o neomejenem nasilju ali o transmissijskem mehanizmu povezave med partijo, razredom in množicami. Zgled za takšno več kot poljubno branje Lenina je tudi nerazumevanje teze, da ima politika prednost pred ekonomijo. Tudi številni marksisti, usmerjeni izrazito antidogmatsko, še zmeraj verjamejo Stalinovi interpretaciji in ta Leninov izraz razumejo dobesedno in pišejo traktate, v katerih razlagajo ali kritizirajo »Leninovo« stališče. V resnici pa gre tudi tukaj za nepoznavanje razmer, v katerih je bila ta teza opredeljena: s politiko je tu mišljeno vprašanje oblasti, z ekonomijo pa problem vodenja na ravni tovarne. Teza preprosto pomeni, da v tovarni, v sferi ekonomije, ni možno delavsko vodenje, če državna oblast izginja.⁹

Sicer pa danes ni nič novega reči, da izločanje iztrganih mest iz tekstov in njihova izolirana interpretacija ni le klasični modus operandi stalinizma, pač pa nedvomno metoda, s katero ni mogoče priti do resnice. Stalinu pa je bila tendenčna interpretacija Leninove misli nujno potrebna. Že leta 1924, v boju za Leninovo dediščino, je bilo treba ugotoviti, kdo je pravi nadaljevalec Leninove misli. Seveda pa takrat v boju med Stalinom in Trockim to sploh ni bilo teoretsko vprašanje, pač pa politično. Skrivanje izza Leninove avtoritete je razen tega omogočilo nastanek Stalinove avtoritete. Ta namera je razvidna že v Stalinovem demagoško uglašenem govoru ob Leninovi smrti¹⁰.

V boju za Leninovo politično dediščino so izraz leninizem na široko uporabljali. Za časa Leninovega življenja so ta pojem uporabljali samo Leninovi nasprotniki – praviloma v pejorativnem pomenu¹¹. Zinovjev omeni, da so besedo začeli prvič uporabljati pri znotrajpartijskih razpravah boljševikov in menjševikov leta 1903. Menjševiki so boljševikom očitali leninizem, ki so ga enačili z jakobinizmom. Sam Lenin se je štel preprosto za marksista in je ugovarjal skovanki leninizem. Pozneje, v polemikah njegovih naslednikov (1924–1926), pa je pojem leninizem dobil nov, tokrat pozitiven pomen. Takoj po Leninovi smrti je Stalin

⁸ Pismo kongresu, znano kot Leninov »testament«, objavljeno 1956 v 9. številki partijskega časopisa »Kommunist«. Leto dni pozneje je bilo vključeno tudi v 36. zvezek IV. ruske izdaje Leninovih zbranih del (*Sočinenija*). O usodi Leninove oporoke cf.: M. Britovšek, *Boj za Leninovo dediščino*, 2. del, Ljubljana MK 1976 (str. 515–519).

⁹ Lenin, *Sočinenija*, IV. ruska izdaja, zv. 32, str. 62–63; prim. B. Caratan, *Tradicije Oktobra i suvremenost*, Zagreb, Globus 1977, str. 79.

¹⁰ Stalinov govor na Drugem zveznem kongresu sovjotov 26. januarja 1924 je prava umetnina politične demagogije. Stalin tu v imenu partije prisega Leninu, da bodo realizirali tiste pravice političnega delovanja, ki jih je sam Stalin določil kot bistvene za utrditev lastne politične linije. (Prim. Stalin, *Sočinenija*, zv. 6, Moskva, OGIZ 1947, str. 46–51).

¹¹ Prim. R. Medvedov, *Leninism and Western Socialism*, London, Verso Editions and NLB 1981, str. 12.

napisal nekaj tekstov, v katerih je izraz leninizem bodisi omenjen bodisi poudarjen v naslovu (*Oktobrska revolucija in taktika ruskih komunistov, O osnovah leninizma, Trockizem ali leninizem, K vprašanju leninizma*)¹², Zinovjev pa je napisal knjigo *Leninizem*. Po Zinovjevu je leninizem »marksizem v obdobju monopolističnega kapitalizma (imperializma), imperialističnih vojn, narodnoosvobodilnih gibanj – proletarskih revolucij«¹³. Stalin je v začetku aprila 1924 v predavanju na univerzi v Sverdlovsku uporabil rokopis svojega sodelavca Ksenofonta, ki svoje knjige *Leninova doktrina revolucije* ni objavil do leta 1925.¹⁴ Prevzeta Ksenofontova formula se v Stalinovi inačici glasi: »Leninizem je marksizem v obdobju imperializma in proletarske revolucije. Natančneje: leninizem je teorija in taktika proletarske revolucije nasploh, posebej teorija in taktika diktature proletariata«¹⁵. Ravno ta Stalinova formulacija bo postala znana in obvezna, izraz leninizem bodo v Stalinovem času na široko uporabljali njegovi pristaši, pa tudi njegovi nasprotniki. V nadaljnjem postopku spreminjanja Leninove misli v zaprt dogmatski sistem bo nastopila tudi sintagma marksizem-leninizem. Roy Medvedov je v svoji knjigi *Leninizem in zahodni socializem* zapisal, da se je ta izraz prvič pojavil šele na XVII. kongresu VKP(b) leta 1934 v revidiranem partijskem statutu. V tridesetih letih se uporablja zelo na široko in postane obvezna formulacija v komunističnem gibanju, ki je iz uporabe povečini izrinila marksizem kot poseben pojem¹⁶. Lahko bi rekli, da je postal marksizem-leninizem kot uradna sestavljanka zelo razpoznaven znak določene dogmatične verzije marksizma, ki je celo bolj obremenjen kot izraz leninizem. Dogmatični podton imena marksizem-leninizem se je najočitneje pokazal, ko je Mao Zedong poskušal zasnovati svoje vzporedno komunistično gibanje. Komunistične partije, ki so bile ustanovljene pod njegovim pokroviteljstvom za časa hudih spopadov v KP SZ, so štejele za svojo obveznost, da k svojemu imenu dodajo izraz marksistično-leninistična, da bi se ločile od prosovjetskih in drugih komunističnih partij.

Takšen dogmatični podton tega izraza je bil razlog, da so vodilne evrokomunistične partije, ko so obračunavale s svojo dogmatsko preteklostjo, celo za ceno znotrajpartijskih sporov in ne brez odporov, izločile iz svojih uradnih dokumentov sintagmo marksizem-leninizem. V polemikah se je pojasnjevalo, da to ne pomeni tudi zanikanja nesporne vloge, ki jo je Lenin imel v razvoju marksistične misli in revolucionarnega delavskega gibanja. Posebej je bilo poudarjeno, da ima Lenin v teoretskem in političnem izkustvu evrokomunističnih partij še naprej svoje posebno mesto, in sicer tisti pravi Lenin, ki je izključeval vsakršno dogmatiko.¹⁷

¹² Prim. Stalin, *ibid.*, str. 69–188, 324–401 in izbor v: Stalin, *Pitanja leninizma*, Zagreb, CDD, 1981.

¹³ Buharin, Stalin, Trocki, Zinovjev, »*Permanentna revolucija*« i socializam u jednoj zemlji, Zagreb, Globus 1979, str. 109. Zinovjev je podrobneje opredelil leninizem v istem tekstu (knjiga *Leninizem, Uvod – marksizem in leninizem*).

¹⁴ Cf. R. Medvedov, *ibid.*, str. 16.

¹⁵ Stalin, *Pitanja leninizma*, str. 2.

¹⁶ Cf. R. Medvedov, *ibid.*, str. 19.

¹⁷ Razlago odnosa do Lenina v evrokomunistični strategiji je v tem smislu zelo jasno podal E. Berlinguer v svojem intervjuju za »La Repubblica« dne 24. avgusta 1978. (Objavljeno v »Teorija in praksa« št. 2, 1979, str. 254–259).

Danes je popolnoma jasno, da je treba Leninovo misel ločiti od njene stalinistične tendenčne interpretacije. To je osnovna predpostavka slehernega resnega pogovora o pravem leninizmu, dojetem kot celota Leninove misli in njegovega zgodovinskega dela. Zato ni zaključje, da poteka v Sovjetski zvezi proces destalinizacije pod geslom vrnitve k Leninu, leninskim normam partijskega življenja ipd. Na drugi strani pa številni zahodni marksisti začenjajo razpravljati o Leninu, ki s tem, da z njega odstranijo dogmatične plasti, še zmeraj nekaj pove tudi našemu času. V tem razpravljanju je bistven odnos med Leninom in Stalinom, nič manj kakor problem kritičnega odnosa do Leninovega dela, ki je možen, pa tudi nujen, ravno z marksističnih pozicij. Vse bolj postaja jasno, da Leninove misli ni mogoče zapreti v sistem sklenjenih, nespornih in absolutno veljavnih resnic. Ne le zato, ker je tudi sam Lenin priznaval svoje napake, pač pa predvsem zato, ker je to padec na raven dogmatizma, pristop, ki izključuje odprt, raziskovalni odnos do sveta in njegove revolucionarne spremembe. Vztrajanje pri leninizmu kot absolutni resnici ni bilo drugega kakor priprava alibija za Stalina, za stalinizem kot zadnjo resnico. Ravno zaradi tega je leninizem tudi postal marksizem v obdobju imperializma, tj. zato, da bi Stalina razglasili za Lenina našega časa.

Ustvarjanje mita o Leninu ima isto funkcijo. Lenin je tako postal nezmotljiva avtoriteta na vseh področjih, diviniziran, oropan svojih človeških lastnosti¹⁸. Takšno pretiravanje pa je na drugi strani omogočilo tistim, ki si tega želijo, hiter in lahek obračun z Leninom, ker mu lahko dokažejo, da na veliko področjih ni bil kompetenten oz. vsaj to, da nikakor ni bil popoln.

Če pa Lenina gledamo drugače, če v njem vidimo človeka s svojimi vrlinami in napakami, potem ni več pomembno, ali Lenin je ali ni, denimo, največji marksistični filozof po Marxu. Potem za oceno Lenina ni odločilno, ali je imel razumevanje za vse umetnostne smeri ipd. So pa seveda znanstveni pedanti, ki mislijo, da iz vsake napisane besede ali teze izhaja odgovornost za posledice, ki jih je iz nje mogoče razviti. Tako bi lahko brez težav ugotovili, da je Lenin odgovoren za Stalinov prihod, Marx pa seveda odgovoren za Leninov prihod. Pri vsem tem pa pozabljajo, da ima takšna dosledna izpeljava eno samo napako – da je čisto preprosto abstrakcija, ki z dejanskim življenjem tako rekoč ni v nikakršni zvezi. Leninovo zgodovinsko delovanje je potemtakem lahko bilo tudi filozofsko, tudi če utegnejo biti formulacije in raven njegovih filozofskih tekstov pod ravnijo njegove revolucionarne prakse. Naivno je misliti, da razmerje med filozofijo in politiko nastopa v neposredovani in simpliciistični obliki.

Leninova veličina ni v nezmotljivosti ali absolutnosti njegove teorije, pač pa predvsem v njegovem zgodovinskem prispevku teoriji in praksi

¹⁸ Tudi H. Lefebvre zatrjuje v svoji monografiji, da Leninovega »zasebnega življenja skorajda ni bilo« (A. Lefevr, *Leninova misao*, Beograd, Kultura 1959, str. 49). Lenin je dejansko podredil svoje zasebno življenje revolucionarni nalogi. Vsekakor pa je Lefebvrova trditev pretirana.

socialistične revolucije. Ni dvoma, da je s tega vidika Lenin največje ime po Marxu¹⁹. Lenin ni bil samo velik politični praktik, kar mu pogosto priznavajo tudi njegovi nasprotniki. Prav narobe bi lahko rekli, da je Leninova premoč v praktični politiki temeljila na njegovi teoretski premoči. Lukács je v svoji študiji o Leninu opozoril na ta moment, ko je poudaril, da »konkretna analiza konkretne situacije ni v nasprotju s 'čisto teorijo', pač pa narobe: vrh prave teorije, točka, kjer se teorija resnično udejanja in na kateri se zato obrne v prakso«²⁰.

Lenin je predvsem izjemen teoretik politike. Skoraj da ne bi mogli reči, da ga je sploh kdo prekosil, v revolucionarnem gibanju pa je njegova teorija politike nedvomno vrhunski dosežek. Bil je tudi dober poznavalec politične ekonomije in avtor vrste del z ekonomskega področja (*Razvoj kapitalizma v Rusiji, Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma* in dr.). Poznal je vse pomembnejše spise iz marksistične in druge socialistične literature. Za poklicnega revolucionarja je zelo dobro poznal tudi filozofijo. Izjemen vpogled je imel v zgodovino Rusije in moderno zgodovino Evrope. Težko bi torej oporekali širini Leninovega teoretskega obzorja²¹. Toda tudi tu je treba znova opozoriti, da Lenina ne smemo presoјati kot poklicnega politekonoma ali filozofa. Njegov široki teoretski interes je imel zelo določen motiv, katerega skupni imenovalec je: teoretsko raziskovanje vseh momentov, pomembnih za strategijo revolucije v Rusiji.

Čeprav je denimo interpretacija Lenina kot klasika marksistične filozofske misli nedvomno prisiljena, pa vendar težko najdemo še kakega revolucionarnega voditelja tega stoletja, ki bi revolucijo pripravljal tako, da bi intenzivno študiral filozofijo, zbiral podatke iz ekonomske zgodovine ali opredeljeval kontroverze v teoriji države. Pri tem je treba upoštevati, da z izjemo politične teorije Lenin stopa na druga področja samo takrat in samo toliko, kolikor je 'bilo potrebno za opredelitev strateškega načrta revolucije.

Toda dogmatska apoteoza Lenina takšnega relativiranja seveda ne sprejema. Ta apoteoza, po motivu instrumentalna, razglša tezo o »leninski etapi kot novi stopnji v razvoju dialektične filozofije« (Mitin), da bi mimogrede vtihotapila še tezo o Stalinu kot filozofu. Leninova knjiga *Materializem in empirokriticizem* postane v tej dogmatski inačici najpomembnejši marksistični tekst po Marxu. Lenin je to knjigo napisal pravzaprav zaradi nedvomnih političnih razlogov, saj je menil, da je boj z idealizmom v filozofiji nujen za koherentnost politične platforme boljšev-

¹⁹ P. Vranicki piše v svoji *Zgodovini marksizma*: Marx je dominantna revolucionarna osebnost 19. stoletja tako v političnem kot teoretskem smislu; prav to pa je Lenin za prvo polovico 20. stoletja... Genialnost v teoretskem kot tudi v praktično revolucionarnem pogledu. Izjemnost v njegovi kompleksnosti, vsestranskosti, lucidnosti in revolucionarnosti« (P. Vranicki, *Zgodovina marksizma*, 2. knj. Ljubljana MK 1983, str. 11).

Tudi L. Kolakowski kljub svojemu negativnemu stališču do Lenina posveti v svoji inačici zgodovine marksizma po Marxu največ prostora prav Leninu (prim. drugo knj., *Glavnih tokova marksizma*)!

²⁰ G. Lukács, *Etika i politika*, Zagreb, Fakultet političkih nauk – Liber, 1972, str. 180–202.

²¹ Lefebvre navaja, da je Lenin v svojih *Filozofskih zapiskih pisal opombe v ruščini, nemščini, francoščini, angleščini, latinsščini in grščini*. V biografskem delu svoje knjige opozori, da je bila Leninova razgledanost evropska v najboljšem pomenu te besede. (Lefevr, *Leninova misao*, str. 48).

ške partije. V tem smislu je ta knjiga takrat tudi opravila svojo vlogo. Lenin pa se je pri tem zavedal in to izrecno poudarjal, da filozofsko ni dovolj izobražen. Sama knjiga je bila v bistvu na pozicijah nedialektičnega, mehaničnega materializma in zato ni naključno, da je stalinistična filozofija absolutizirala ravno tiste teze iz knjige, ki so temeljile na tako razumljenem materializmu. Ko je Lenin pozneje preučeval Hegla, je prišel do pomembnih spoznanj o problemu dialektike in presegel večino svojih filozofskih nezadostnosti. Sled teh Leninovih prizadevanj je ostala zabeležena v njegovih posthumno objavljenih *Filozofskih zapisih*. Ni dvoma, da je Lenin tudi v celoti – zaradi posebnih, v bistvu političnih namer – velik del filozofske, zlasti zgodovinske in humanistične problematike zanemaril. Pri tem pa je treba vedeti, da je Leninova praktična politična dejavnost popravila slabosti njegovih filozofskih formulacij. Lenin-revolucionar ni ravnal v skladu z mehanicističnim pojmovanjem historičnega materializma. Lahko bi rekli, da je bila njegova praktična realizacija odnosa subjekt-objekt prej emanacija Marxovega pojmovanja prakse²². Paradoksnost je samo površinska. V bistvu pa Lenin, tudi če ni bil akademski filozof, filozofije ni podrejal politiki, pač pa je bila, ravno narobe, politika determinirana s filozofijo. Zato se filozof v Leninu kaže predvsem v njegovi politični praksi.²³

Dogmatski verziji leninizma je šlo tudi za to, da Lenina na podlagi nekaj iztrganih političnih stališč namenjenih zelo omejeni uporabi ali celo na podlagi povsem osebnega mnenja spreminja v klasika na celi vrsti drugih področij. Na tak način so poskušali izoblikovati, denimo, »leninistično« estetiko. Ravno takšne umetne tvorbe so bile na drugi strani hvaležno gradivo za Leninove kritike²⁴.

Tako kot Lukács bi lahko tudi mi rekli, da je aktualnost revolucije dominantna razsežnost vseh Leninovih teoretskih prizadevanj. V tem smislu dobi Leninovo zanimanje za filozofijo, ekonomijo in druga znan-

²² Narodniški voluntarizem je ruske marksiste gnal, da v obrambo historičnega materializma pogosto zdrsnejo v determinizem in mehanicistično dojet materializem. Leninu se je posrečilo – zlasti, kar zadeva praktični vidik – da ne pade v drugo skrajnost.

²³ Glede zgodovinskih razmer Leninovega filozofskega delovanja prim. Božidar Debenjak, *Leninovi filozofski zapisi in njihov pomen*, v Lenin, *Filozofski zapisi*, Ljubljana, Cankarjeva založba 1975. Muhamed Filipović v svoji knjigi *Lenjin, monografija njegove misli* (Sarajevo, »Veselin Masleša« 1968) opozarja na heglovski tradicijo ruske revolucionarne misli v celoti. Gajo Petrović pokaže v razpravi *Tri filozofska Lenjina* (»Treci program« Radio Beograda, zima 1973) Leninovo genezo kot filozofa in zlasti kritizira stalinistične interpretacije Leninove filozofije. Predrag Vranicki v *Zgodovini marksizma* (2. knj.) pregledno pokaže in analizira osnovna Leninova filozofska stališča. Vanja Sutlić v recenziji zagrebške izdaje *Izbranih pisam V. I. Lenjina* (»Narodni liste« 24. januarja 1956) posveti pozornost razmerju med filozofijo in politiko v Leninovem zgodovinskem delu in sklene: »Ker ima filozofija opraviti z zgodovinsko bitjo, pomeni, da je to Leninovo delovanje v bistvu filozofsko...« Leszek Kolakowski je posebej izčrpno pisal o Leninovih filozofskih sporih znotraj boljševiških vrst (*Glavni tokovi marksizma*, 3. knj.).

²⁴ V umetnosti je Lenin dajal prednost klasiki, do avantgardnih smeri pa je bil zelo zadržan. Takšno stališče so pozneje poskušali spremeniti v uradno politiko, čeprav samemu Leninu še na misel ni prišlo, da svoj okus vsiljuje kot obvezno estetsko zahtevo. Tudi vprašanje »partijnosti« v literaturi, ki pri Leninu meri na partijsko politično literaturo, so poskušali interpretirati kot zahtevo po političnem usmerjanju literature, čeprav je bilo mogoče v Leninovih tekstih najti izrazito distanciranje od takšnega razumevanja razmerja med politiko in umetnostjo (prim. E. Fišer, F. Marek, *Što je Lenjin stvarno rekao*, Subotica-Beograd, Minerva 1970, str. 165–169 in Lenin, *Partijska organizacija in partijska literatura*, Sočinenija, IV. izd., zv. 10, str. 26–31).

stvena področja bolj ali manj neposredno politično naravo. Zato ja Lenin tudi takrat, ko se je gibal zunaj okvirov politične teorije, ostal teoretik politike. Sicer pa visokih dometov njegove politične teorije Leninu praviloma ne zanikajo niti politični nasprotniki. To pa seveda ne pomeni, da tudi na tem področju Leninova teorija z današnjega vidika nima šibkih točk. Lenin je bil, denimo, preveč optimističen glede zelo bližnjega propada kapitalizma. Toda imperializem ni ostal zadnji stadij kapitalizma, pač pa se je pokazalo, da se je kapitalizem razvijal še naprej, in sicer tako ekonomsko kakor tudi politično. V krizah kapitalizma, tako ekonomskih kakor političnih, zlasti zahodnega kapitalizma, je Lenin videl momente krivulje upadanja v razvoju kapitalističnega sistema. Ne glede na to, da so se temeljna protislovja kapitalizma ohranila, bi lahko krize sistema, ki jih je Lenin analiziral, danes s stališča sodobne marksistične analize opredelili prej kot krize kapitalizma v njegovem vzponu. Sicer pa bi lahko podoben revolucionarni optimizem očitali tudi Marxu. Leninu bi lahko očitali tudi to, da je v svoji radikalni konfrontaciji z reformizmom, upravičeni s stališča revolucionarne tendence delavskega gibanja, podcenjeval možnosti nadaljnega razvoja socialne demokracije. Ni se krepila in se razvijala v svoji specifični smeri samo zaradi izdaje in oportunitizma svojih voditeljev in podpore tanke plasti delavske aristokracije, pač pa se je pokazalo, da ima široko podporo delavcev v številnih deželah na Zahodu.

Danes seveda ni težko po več kakor pol stoletja kritično pretresti teorije, ki so nastale na začetku našega stoletja. Odkrivanje šibkih strani ne pomeni oporekanja vrednosti Leninove teorije v celoti. Leninov pozitivni prispevek daleč presega dele, ki ne zdržijo upravičenosti kritike.

Seveda pa skoraj ni potrebno opozarjati, da Leninove misli ne smemo obravnavati iztrgano iz časa in prostora, v katerih je nastala. Njegova politična teorija je bila predvsem dialog z družbeno dejanskostjo, v kateri je nastala. To ne pomeni, da je njen domet s to konkretno realnostjo omejen, tako kot na drugi strani ni prav, če Leninovi teoriji pripisujemo univerzalnost. Ni dvoma, da je Leninova teorija pustila globoko sled v marksizmu in v revolucionarnem delavskem gibanju. Ravno tako je treba povedati, da Leninove teze, ki so še danes teze, ki se jim marksistična, zlasti politična teorija ne more ogniti, niso dojele in jih tudi ni mogoče dojeti kot dogme, popolne recepte, pač pa jih je treba razumeti kot navdih in metodično vodilo za premislek o sodobnih razmerah.

Katere so glavne teme Leninove politične teorije, ki niso zgubile svoje aktualnosti tudi za sodobni socializem?

Tu je predvsem Leninova osrednja tema – socialistična revolucija: vprašanje revolucije na obrobju kapitalističnega sistema, revolucije v nerazviti deželi, vprašanje odnosa med meščansko in socialistično revolucijo, problem razrednega zavezništva v revoluciji, pravica do samoodločbe narodov v funkciji revolucije, vloga kolonialnih in zatiranih narodov v boju za socializem.

Druga Leninova velika téma je odnos med razredom in partijo, ki jo je obravnaval v teoriji revolucionarne partije. Tu nastopi organizacijsko vprašanje partije na ravni političnega vprašanja. Leninova partija novega tipa, avantgardni del gibanja za samoosvoboditev delavskega razreda v revoluciji, je bila bistveni moment diferenciacije v delavskem gibanju.

Tretja Leninova tema je nedvomno vprašanje države: odnos do meščanske države, diktatura proletariata, republika sovjetov kot delavska demokracija, odmiranje države.

Tudi četrta tema, ki jo je Lenin kot svojo dediščino zapustil delavskemu gibanju, je teoretska analiza nacionalnega vprašanja: odnos med razrednim bojem in nacionalnim vprašanjem, pravica do samoodločbe, enakopravnost narodov, kritika velikoruskega nacionalizma, federalizem v sovjetski državi.

Ni dvoma, da je Leninova novost na ravni revolucije pomembna tako s teoretskega kakor tudi s praktičnega gledišča. Še danes tečejo razprave o tem, ali je Leninova teorija revolucije v nasprotju z Marxovo teorijo revolucije, ali je šlo tu za revizijo marksizma, revizijo njegovih temeljnih predpostavk, ali pa je Leninov model revolucije čisto preprosto zgolj rezultat uporabe Marxove teorije v ruskih razmerah. Problem je pravzaprav strnjen v vprašanju: kako oceniti bistvo tistega novega, kar je prinesla Leninova teoretska obdelava problema revolucije?

Revizionistični tok in t. i. ortodoksni marksizem II. internacionale sta zatrjevala, da je Leninovo pojmovanje revolucije revizija Marxa in tradicionalnega marksizma²⁵. Podobno so tudi menjševiki trdili, da gre za blankizem in ponavljanje zarotniških idej narodniškega gibanja. Staliniistična ortodoksija je trdila, da je Leninov nauk o revoluciji stroga uporaba marksizma v pogojih imperialističnega obdobja²⁶. Številni marksisti in tisti, ki so usmerjeni izrazito antidogmatično, so še danes hiteli zatrjevati, da gre pri Marxu in Leninu vendarle za dva različna modela revolucije.²⁷

Kot glavni problem v vsem tem razpravljanju nastopa vprašanje o materialni zrelosti Rusije za socialistično revolucijo. Ponavadi navajajo Marxov *Predgovor* k spisu *H kritiki politične ekonomije*, vendar z interpretacijo, ki se še danes zdi številnim samoumevna, čeprav gre tu pravzaprav za klasično tezo marksizma II. internacionale. Ta interpretacija *Predgovora* izhaja iz vloge produkcijskih sil kot bistvene predpostavke za

²⁵ Oporo takšnemu stališču je obdelana že v klasičnem tekstu Eduarda Bernsteina, *Pretpostavke socializma i zadaci socialne demokracije* (E. Bernstein in dr., *Revizionizam*, Zagreb, Globus 1981, str. 4–5, 10–13, 80, 86–87 in 91–92). V tem smislu je značilno tudi stališče »ortodoksnega« marksista Kautskega (prim. K. Kautsky, *Diktatura proletariata v »Ortodoksni marksizam« i reformizam*, Zagreb, Globus 1979, str. 130, 160–161, 182, 184 in 188). Kautsky poudarja, da Rusija ne sodi med razvite industrijske države in da zato nima »zadostnih materialnih in duhovnih predpogojev za socializem... Tisto, kar se zdaj tam dogaja, pa je v resnici zadnja meščanska, ne pa prva socialistična revolucija... Produkt takšnega postopka praviloma ni otrok, ki bi bil zmožen živeti.« Iz tega izhaja sklep, da je boljševiska diktatura »v protislovju z Marxovim naukom, da noben narod ne more niti preskočiti niti z odlokom zavreči svoje naravne razvojne faze«. (Ibid., str. 160–161, 184).

²⁶ Prim Kolakowski, *ibid.*, str. 455–459.

²⁷ Klasično izpeljavo tega vidimo pri Franzu Mareku v knjigi *Filozofija svjetske revolucije* (Zagreb, Stvarnost 1973, zlasti str. 93).

socialno revolucijo. Iz tega potegne sklep, da lahko socialistično revolucijo prav zaradi tega pričakujemo samo v najrazvitejših deželah, v nerazvitih deželah pa je revolucija prezgodnja in jo je mogoče izpeljati samo v obliki blankistične zarote, ki z marksizmom nima nič skupnega. Na podlagi izkušenj revolucij v dvajsetem stoletju, do katerih prihaja ravno v nerazvitih deželah, ta interpretacija implicira, da se tudi Marxova teorija ne uresničuje.

Takšna »ortodoksna« interpretacija Marxa ne upošteva dveh bistvenih momentov. Prvič, da se Marxovo razmerje med produkcijskimi silami in revolucijo ne rešuje na nacionalni ravni, pač pa na svetovni. In drugič, da tu potem ne gre za mehanično dojet determinizem Marxove teorije, kjer vloga subjektivnega faktorja popolnoma izgine. Ravno prek teh dveh momentov je Lenin navezal na avtentičnega Marxa in pokazal, kot sklepa Lukács v svoji študiji o Leninu, da je teoretik, ki je za razliko od marksizma Druge internacionale dosegel Marxovo teoretsko raven²⁸.

Naslov članka Antonija Gramscija, objavljenega v »Avanti«, 24. novembra 1918, je številne zapeljal na napačno sklepanje. Gramscijev tekst o Oktobru, *Revolucija proti »Kapitalu«*, v resnici navaja prav na bistvo problema, ki ga je sam zapazil že takrat. V Rusiji je prišlo do revolucije proti logiki Marxovega *Kapitala*, razumljenega kot ahistorična shema. Zanimivo je, da Gramsci anticipira Leninovo interpretacijo, ki jo je ta izpeljal v enem od svojih zadnjih tekstov. Zakaj bi ruski narod moral čakati, da se zgodovina Anglije ponovi v Rusiji – se sprašuje Gramsci in pristavi: »Sami revolucionarji bodo ustvarili potrebne pogoje za popolno uresničitev svojega ideala«²⁹. Leta 1923 je Lenin povzel svojo teorijo revolucije v recenziji spominov menjševika Suhanova. V nasprotju z reformističnim shematizmom Lenin poudarja, da je ruska revolucija povezana z razmerami, nastalimi s Prvo svetovno vojno, da obče zakonitosti razvoja predpostavljajo specifičnosti, da so te ruske specifičnosti v splošni smeri razvoja. In drugič, na ugovor, da Rusija ni zrela za socializem, Lenin odgovarja: »...zakaj ne bi začeli s tem, da si po revolucionarni poti najprej priborimo predpogoje za to določeno raven (razvitosti produkcijskih sil in kulture – op. B. C.) in šele potem, na podlagi delavskokmečke oblasti in sovjetskega sistema, gremo naprej, da bi dohiteli druge narode«³⁰. Tu Lenin napravi obrat od dogmatske »ortodoksije«, obrat, za katerega se pokaže, da je bistven za razumevanje narodnoosvobodilnih revolucij tega stoletja in njihovega odnosa do socializma. Ta obrat se opira na Marxa – in Lenin se zares sklicuje na Marxovo pismo Engelsu iz leta 1856, kjer je govor o možnosti za revolucijo v deželi, ki nima razvitega kapitalizma³¹. Leninovo stališče je strnjeno v

²⁸ G. Lukács, *Lenjin – studija o povezanosti njegovih misli*, v Etika i politika, str. 144–145.

²⁹ A. Gramsci, *Revolucija protiv »Kapitala«*, v *Filozofija istorije i politike*, Beograd, Slovo ljubve 1980, str. 170.

³⁰ Lenjin, *O našoj revoluciji (Povodom memoara N. Suhanova)*, *Izabrana dela*, zv. 14, Beograd, Kultura 1960, str. 594.

³¹ »The whole thing in Germany bo odvisna od možnosti to back Proletarian revolution by some second edition of the Peasant's War.« (Marx, Engels, *Dela*, zv. 36, Beograd, IRP – Prosveta 1979, str. 42).

tezi, da zgodovinski zakon ne nastopa samo v čisti, osnovni obliki, pač pa tudi v modifikacijah. S tem da Lenin zavrže dogmatski marksizem II. internacionale, obnavlja in rehabilitira idejo revolucije.

Tu je treba opozoriti na razširjeno misel o tem, da je Lenin prvi spregovoril o možnosti revolucije v Rusiji, vendar to ni res. Pred njim so o tem razpravljali Marx in Engels, ruski narodniki, hkrati z Leninom pa Kautsky, Trocki, Roza Luxemburg in ruski socialisti različnih usmeritev. Tako je Marx 1863 ob poljskem uporu govoril o možnosti, »da bo tokrat lava stekla z Vzhoda na Zahod in ne narobe«, leta 1870 pa predpostavljala, da bi nemško-ruska vojna lahko bila »babica nujne socialne revolucije v Rusiji«. Leta 1877 je pisal, da ima Rusija »najboljšo priložnost, ki jo je zgodovina dala kateremu koli narodu«, da se ogne prehodu skozi vse faze kapitalizma. Engels je 1879 pričakoval, da bo Rusija dala »signal« za revolucijo na Zahodu. Leta 1881 sta Marx in Engels govorila o možnosti nastanka »ruske komune«, leto dni pozneje pa sta pisala, da je treba Rusijo za razliko od prejšnjega obdobja jemati za »predhodnico revolucionarnega gibanja v Evropi«³².

Kautsky je leta 1902 v »Iskri« pisal o selitvi revolucionarnega središča »z Zahoda na Vzhod«, »v Rusijo«³³. Luxemburgova je 1905 na podlagi ruske revolucije leta 1905 sklepala, da je bila ruska revolucija emanacija dozorevanja revolucionarne zavesti ruskega proletariata³⁴. Ruski narodniki so za razliko od marksistov izhajali iz druge osnove za tezo o možnosti revolucije v Rusiji. V drugi polovici prejšnjega stoletja se je v narodniških vrstah že povsem jasno izoblikovala misel, da je treba v Rusiji izpeljati revolucijo, preden se v deželi ne utrdijo kapitalistična razmerja, opirajoč se na nezadovoljstvo ljudskih množic, kolektivistične institucije, kakršne so vaške občine (»obščina«, »mir«) in na prirojene socialistične in revolucionarne nagibe ruskih kmetov. V polemiko s tezami narodnjakov je na zahtevo ruskih marksistov posegel tudi Marx, pa tudi Engels je neposredno polemiziral z narodnjaki.

V socialistični literaturi se je torej že pred Leninom in poleg Lenina razpravljalo o možnosti revolucije v Rusiji. Toda za Lenina je bila možnost ruske revolucije osrednji vidik njegovega političnega programa in akcije. Teza o aktualnosti revolucije v Rusiji je v Leninovem teoretskem opusu in političnem delovanju dobila konkretno zgodovinsko argumentacijo.

S tem pa ta teza neha biti predmet akademskega razpravljanja o možnostih in predpostavkah. Leninova analiza je bila na ravni, ki so jo zarisali Marx in veliko drugih socialistov različnih smeri, in zato bi le težko rekli, da je ob vprašanju revolucije revidiral Marxa ali pa da se Marxova teorija ni zgodovinsko verificirala v revolucijah dvajsetega stoletja. Vendar Lenin ni kar preprosto hodil po Marxovi sledi in marksizem »upora-

³² O Marxovi teoriji revolucije cf.: Caratan, *Teorija revolucije i socijalizam*, Zagreb, CKD 1982, str. 15–52.

³³ Dolge citate iz tega teksta navaja Lenin (*Sočinenija*, IV. ruska izdaja, zv. 30, str. 491–492).

³⁴ R. Luxemburg, *Izbrano delo*, Ljubljana CZ 1977 (str. 701–709).

bil« v ruskih razmerah, kakor so pozneje trdili Stalin in dogmatiki. Že sama teza o »uporabi« implicira dogmatski pristop. Marksizem ni obrazec, recept ali kamen modrosti, ki se potem, ko je že odkrit, samo še uporablja – marksistična analiza zmeraj vključuje ustvarjalno raziskovanje. Zato lahko rečemo, da je Lenin, ko je hodil po Marxovi sledi, posebej razvil teorijo revolucije, ki nastopi na obrobju svetovnega kapitalističnega sistema, ki pa kljub temu ni nekaj obrobnega. Lenin bo prav pokazal, da tu teče glavna linija svetovne revolucije. Leninova teorija postane s tem ključ za razumevanje revolucionarnega dogajanja na ozemlju Azije, Afrike, Latinske Amerike, dogajanja, ki bo nastopilo desetletja po ruskem Oktobru. In drugič, če gre pri Leninovi teoriji revolucije za modifikacijo klasične marksistične teorije revolucije, oprte na »čisti« model razrednega boja, potem je morala Leninova analiza v razviti obliki vključiti vse sekundarne elemente in momente zgodovinskega posredovanja: vlogo subjektivnega faktorja, nacionalno vprašanje, problem partije ipd. S tem so bila vsa ta vprašanja dvignjena na raven strateških elementov teorije revolucije in po Leninovem teoretskem rezu ni mogoče v teh elementih videti golih taktično-tehničnih vidikov socialistične revolucije.

Še posebej pomembno pa je vprašanje, ali se Marxova teorija revolucije reducira samo na en model, na obrazec, ki se opira na razvitost kapitalizma, torej na model, ki ustreza Zahodu ali pa lahko znotraj Marxove oz., širše rečeno, znotraj marksistične teorije revolucije nastopijo modifikacije, o katerih govori Lenin ob knjigi Suhanova. Lahko bi trdili, da je vztrajanje izključno pri enem samem modelu revolucije kot marksističnem modelu, pri modelu, povzetem iz izkušenj kapitalizma v deželah evropskega Zahoda, po svojem izvoru v resnici dogmatično. V zadnji instanci dogmatika predpostavlja, da je revolucija v osnovi zmeraj možna samo na en način, to pa spet implicira, da je tudi edino možna ena sama pot v socializem. In naprej, to vključuje še tezo, da se socializem kaže samo v eni obliki. Izkušnje socialne demokracije in stalinizma najbolje kažejo – vsak zase – tudi praktične učinke ravno takšne dogmatične linije. Zato tudi ni naključje, da potem sploh ni bilo videti možnosti za revolucionarno preobrazbo v deželah Tretjega sveta. Evropocentričnega modela, temelječega na evropskem kapitalizmu, ni bilo mogoče cepiti na razmere teh dežel. »Ortodoksnost« interpretacije marksizma je tu ponovila svojo staro napako kakor ob ruski revoluciji.

Treba pa je opozoriti, da je takšna dogmatična »ortodoksnost« v nasprotju tudi z eksplicitnim stališčem samega Marxa. V pismu uredništvu časopisa »Otečestvennyje zapiski« se je Marx 1877 izrecno distanciral od prizadevanja, da se njegova, kot je rekel, »skica geneze kapitalizma v zahodni Evropi« spremeni v »filozofsko-zgodovinsko teorijo splošnega gibanja, ki ga usoda narekuje vsem narodom, ne glede na njihove zgodovinske razmere«³⁵. Marx je opozoril, da različnih zgodovinskih situacij ni

³⁵ Marx, Engels, *Dela*, zv. 30, Beograd, IRP – Prosveta 1979, str. 95.

mogoče pojasniti s teorijo razvoja kapitalizma zahodne Evrope. »Če proučimo vsako teh evolucij zase in jih nato primerjamo, bomo zlahka našli ključ za te pojave, toda do njega ne bomo nikdar prišli z odpiranjem kake obče zgodovinsko-filozofske teorije, katere glavna krepost je v tem, da je nadzgodovinska.«³⁶

Ni težko priti do sklepa, da Marxova kakor tudi pozneje Leninova teorija revolucije po svoji naravi nista zaprt sistem mišljenja z dogmatiskimi absolutizacijami in da je v obeh primerih teza o različnih poteh v socializmu utemeljena že v teoretskem obravnavanju fenomena revolucije.

Leninu ponavadi očitajo blankistično naravo revolucije in narodniško inspiracijo pri organizacijsko-tehničnih vprašanjih. Prvi očitke odpade, ne da bi bilo potrebno kot dokaz navesti Leninovo izrecno distanciranje od blankizma, saj je ruska revolucija dejansko temeljila na gibanju revolucionarnega razreda in delovnih množic. Elemente narodniške inspiracije v Leninovem modelu partije lahko najdemo, vendar niso bistveni za temeljno razumevanje tega modela. Toda vez med Leninom in narodnjaki je navzoča v nekem veliko pomembnejšem vprašanju – vprašanju o možnosti »preskakovanja« faz družbenega razvoja³⁷. Možnost izpeljave revolucije v Rusiji pred kapitalistično fazo je bila osnova narodniškega programa, skupna vsem smerem tega gibanja. Razlaga je bila čisto preprosta: ko se bo kapitalizem utrdil, bodo kapitalisti zmožni preprečiti razmah revolucionarnega gibanja³⁸. Lenin je pozneje nekaj podobnega povedal v zvezi z Oktobrom: nismo zmagali zato, ker je bil delavski razred močan, pač pa zato, ker je bil kapitalistični razred še šibak. V bistvu se je ta sklep opiral na osnovni element narodniške strategije. Razlika med tema usmeritvama, narodniško in Leninovo, je v tem, da je pri Leninu subjektivni faktor, delavski razred, izpeljan iz nasledkov kapitalističnega razvoja Rusije.

Lenin je torej deloma prevzel tezo o možnosti »preskakovanja« razvojnih faz. Toda tudi ta modifikacija se nakazuje že pri Marxu, ki se je vključil v razpravo o možnosti, da bi ruska vaška občina (mir, občina) rabila kot osnova za prihodnjo socialistično organizacijo družbe. V odgovoru na vprašanje, ki mu ga je v zvezi s tem postavila Vera Zasulič je Marx tako kot v pismu časopisu »Otečestvennyje zapiski« dopustil možnost, da se Rusija ogne prehodu skoz vse faze kapitalističnega razvoja in da na ta način ne prehodi celotne poti, kakor so jo prehodile dežele evropskega Zahoda.³⁹ Marx je ob tem vprašanju pokazal veliko več razumevanja za

³⁶ Ibid.

³⁷ Odlična analiza te teme v knjigi Lelia Bassa, *Socializem i revolucija*, (Zagreb, Globus 1981), poglavje *Ruski revolucionarni pokret prije Lenjina*.

³⁸ Prim. Peter Tkačov, *Pismo gospodinu Friedrichu Engelsu*, »Naše teme«, št. 7-8/1980, str. 1311–1317. Engelsova kritika Tkačova in polemični odgovor (*Izbjeglička literatura, O društvenim odnosima u Rusiji*) v M. E., *Dela*, zv. 29, str. 436–458.

³⁹ *Pismo Vere Zasulič Marxu* cf. v: *Perepiska K. Marksa i F. Engelsa s russkimi političeskimi dejateljami*, Moskva, OGIZ 1947, str. 240–241 (prevod objavljen v »Naših temah« št. 7-8/1980, str. 1320–1322). Marx je pripravil kar štiri

specifičnost ruskega razvoja, medtem ko je Engels tako v polemiki s Tkačovom kakor tudi sicer kazal nagnjenje k shematičnim odgovorom, ko je v bistvu odrekal sleherno možnost modifikacije glede na pot, ki jo je kapitalizem prehodil na Zahodu.

Možnost revolucije v Rusiji tudi v Leninovi teoriji vendarle ni ostala zunaj osnovnih okvirov klasičnih marksističnih razprav o predpostavkah revolucije, tj. o kapitalizmu kot sistemu, ki s svojim razvojem ustvarja tako objektivne kakor tudi subjektivne predpostavke za socialno revolucijo. Lenin je bil resnično prvi, ki je za razliko od tradicionalnega socialističnega mišljenja videl možnost, da do svetovne revolucije ne pride nujno v bolj ali manj strnjenemu zaporedju dogodkov, do katerih bi prišlo v vseh zgodovinsko pomembnih deželah⁴⁰. Toda Lenin tako kot drugi ruski marksisti njegovega časa ni nikdar dopuščal možnosti izoliranega socialističnega razvoja, ki vzpostavlja brezrazredno družbo v eni deželi. V socializmu je zmeraj gledal rezultat svetovne revolucije. Zlasti za Rusijo kot nerazvito kapitalistično deželo so Lenin in boljševiki terjali oporo, zavedajoč se omejenih in pomanjkljivih predpostavk ruskega socializma, predvsem v revoluciji na Zahodu. V tem smislu je pogoje možnosti ruske revolucije videl tudi Marx⁴¹. Občasno je potreba po opori na Zahodu dobivala celo dramatične oblike. V času razprav o miru v Brest-Litovsku je del boljševiškega vodstva dopuščal celo tveganje zloma ruske revolucije, če bi to pripeljalo do zmage revolucije v Evropi⁴². Šele pozneje je Stalin v obračunu s Trockim, čigar teorija o permanentni revoluciji je bila ravno izraz ekstremno postavljene zahteve, da se ruska revolucija dokonča in dopolni z revolucijo na Zahodu, začel govoriti o socializmu v eni deželi in dopustil možnost ne le politične zmage, pač pa tudi izoliranega dokončanja graditve socializma⁴³. Linija, ki jo zagovarja politika socializma v eni deželi, pomeni teoretsko razhajanje z marksistično tradicijo in Leninom, praktično pa odpira pot univerzalizaciji sovjetske izkušnje, ne glede na pomanjkljive predpostavke za socializem v Rusiji.

Tu ni mogoče razgrniti celotnega sklopa medsebojnih razmerij med revolucijo na Zahodu in revolucijo na obrobju kapitalizma, ki v svoji

delovne osnutke odgovora (prvi trije v M. E., *Dela*, zv. 30, str. 323–340) in kratek tekst poslanega odgovora (ibid., str. 199–200) (cf. tudi K. Marx, Osnutek odgovora na pismo Vere Zasuličeve, MEID V, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1975, str. 125–142). Marx govori o ruski občini celo kot elementu, po katerem ima Rusija prednost pred zahodnimi deželami.

⁴⁰ Analiza iz knjige *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma* je Leninu rabila kot podlaga za sklep o možnosti drugačne rešitve. V tekstu *O gestu Združenih držav Evrope* (v *Sočinenija*, IV. izd., zv. 21, str. 311) je Lenin leta 1915 iz neenakomernega razvoja kapitalizma potegnil sklep o možnosti zmage revolucije v nekaj deželah ali samo v eni. V tekstu *Vojaški program proletarske revolucije* je na podlagi zakonitosti blagovne produkcije ponovil isti sklep: »socializem ne more zmagati istočasno v vseh deželah« (*Sočinenija*, IV. izd., zv. 23, str. 67).

⁴¹ V *Predgovoru* za drugo rusko izdajo *Manifesta* (1882) sta Marx in Engels napisala: »...če bo ruska revolucija signal za proletarsko revolucijo na Zahodu, tako da se bosta medsebojno dopolnjevali, utegne zdajšnja ruska skupna zemljiška posest biti izhodišče komunističnega razvoja« (MEID, Ljubljana, Cankarjeva založba 1971, str. 573).

⁴² Razpravo v zvezi z mirom v Brest-Litovsku bi lahko natančneje spremljali po zapisnikih CK Boljševiške partije: *Protokoly Central'nogo komiteta RSDRP(b) avgust 1917 – fevral'1918*, Moskva, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury 1958, str. 165–231.

⁴³ Razprava o tem in Stalinova stališča so v knjigi Buharin, Stalin, Trocki, Zinovjev, »*Permanentna revolucija*« i socializem v *jednoj zemlji* (Zagreb, Globus 1979). Opremljeni so s komentarji italijanskega marksističnega zgodovinarja Giuliana Procaccia.

celotnosti tvorijo pojem svetovne revolucije, zasnovane – ko gre za marksistično tradicijo – na predpostavkah, izpeljanih iz razvoja kapitalizma. Zahod ostaja s socializacijo produkcije in z družbeno integracijo, ki sta inherentni razvitemu kapitalizmu, še naprej izhodiščna osnova za socialistični preobrat, ki pomeni družbeni napredek, ne pa vračanje v primitivni komunizem ali egalitarizem nerazvitih ekonomij, ki jim primanjkuje demokratična tradicija. Vpliv razvitosti zaradi tega, ker do revolucije na Zahodu ni prišlo, tudi danes ne more biti neposreden, lahko pa se pokaže s pomočjo socialistične, predvsem marksistične teoretske analize in kritike tako kapitalistične dejanskosti kakor tudi dosežkov socializma. V tem smislu teoretsko delo nadomešča delovanje dejanskega revolucionarnega prevrata v družbenih razmerjih. Na drugi strani pa ni treba dokazovati, da tudi danes dajejo revolucije na obrobju signale za revolucionarni boj na Zahodu. Problem je v tem, da ti signali, lahko bi rekli, do nedavnega niso dosegli niti teoretskega odmeva v razvitih deželah, katerih socialistična misel je temeljila na različnih usmeritvah, vendar zmeraj z evropocentričnimi izpeljavami. Težava je v zgubi svetovnih razsežnosti in v izoliranem razvoju socialističnih usmeritev dežel v razvoju, ki zato, ker ni teh kritičnih povezav znotraj svetovnega revolucionarnega procesa, padajo v nevarnost, da idealizirajo in absolutizirajo svoje lastne izkušnje.

Iz Leninove teorije revolucije je izpeljan tudi model partije. Lahko bi rekli, da Leninova partija novega tipa pravzaprav nastopa kot integralni del njegove teorije revolucije. Organizacijsko vprašanje partije je s tem zastavljeno kot politično vprašanje, organizacijske rešitve pa določa družbena vloga partije in njena osnovna naloga, da je avantgarda razreda v revoluciji. Demokratični centralizem in vse organizacijske oblike kadrovske partije poklicnih revolucionarjev so samo logične posledice razmerja med razredom in partijo kot subjektov revolucije. To zvezo med revolucijo in politično organizacijo je že 1902–1903 videl samo Lenin – vsi drugi pa so jo zanimali (reformisti Druge internacionale, zlasti ruski menjševiki) ali pa je čisto preprosto niso hoteli priznati (npr. predstavniki revolucionarnih tokov, kakršna sta bila Trocki in Luxemburgova)⁴⁴. Lenin pa je to zvezo videl tako v ruskem primeru (organizacijsko pa jo je izbojeval že leta 1903) kakor tudi na mednarodni ravni, ko je vztrajal na drugih, posebnih organizacijskih rešitvah za partijo revolucije nasproti partiji socialnih reform in na ločevanju revolucionarnega dela delavskega giba-

⁴⁴ Tako Trocki kakor tudi Luxemburgova sta kritizirala Leninovo pretirano poudarjanje organizacijskega momenta v teoriji partije. Trocki je 1904. v Ženevi objavil v ruščini knjigo *Naše politične naloge*, kjer je polemiziral z Leninovim pojmovanjem partije, podanem na drugem kongresu Ruske socialdemokratske delavske partije 1903. in v Leninovih knjigah *Kaj delati* (1902) in *Korak naprej, dva koraka nazaj* (1904). Nemška izdaja knjige Trockega je objavljena v L. Trotzki, *Schriften zur revolutionären Organisation*, Hamburg, Rowohlt 1970, francoska v L. Trotsky, *Nos tâches politiques*, Paris, Pierre Belfond 1970. Del knjige z naslovom *Jakobinizem i socialdemokracija* je preveden in objavljen v reviji »Pogledi« št. 1, 1981. Kritiko Leninovih stališč o partiji je Roza Luxemburg objavila leta 1904 v »Die Neue Zeit«. Pri nas je bil ta tekst (*Organizacija pitanja ruske socialdemokracije*) objavljen v R. L., *Izbrani spisi*, Zagreb, Naprijed 1974 in (*Organizacijska vprašanja ruske socialne demokracije*) v R. L. *Izbrano delo*, Ljubljana CZ 1977, str. 245–271.

nja, vključno z izoblikovanjem nove internacionale, ki bo združevala samo partije z revolucionarnimi programi in organizacijskimi profili.

Lahko bi rekli, da Leninova koncepcija partije ni bila izraz samo ruskih razmer⁴⁵. Kot obrazec za revolucionarno partijo so jo z določenimi spremembami sprejeli v celotnem komunističnem gibanju. Kot model revolucionarne partije je uspešno opravila svojo avantgardno vlogo povsod tam, kjer je bil tako kot v Rusiji nosilec revolucionarnega gibanja delavski razred s svojimi razrednimi zavezniki. Tako kot ji je na drugi strani spodletelo tam, kjer je partija poskušala nadomestiti vlogo razreda. Predpostavka Leninovega modela partije je revolucionarno delovanje razreda in delovnih množic. Vprašanje nadomeščanja – čeprav je bilo omenjeno že v razpravah z Leninom – je postalo resnični problem šele v Stalinovi inačici Leninovega modela partije. Stalinizem je do konca izpeljal nadomestitev razreda s partijo in dvakratno centralizacijo pri praktični izpeljavi demokratičnega centralizma. Centralizem je postal bistvena značilnost tudi pri uresničevanju in celo še bolj pri izrekanju odločitev. Birokratizirana struktura je bila z izredno koncentracijo moči prava karikatura Leninove partije. Čeprav so nekatere skupine znotraj Boljševiške partije že za časa Lenina imele pripombe na demokratizem, vendarle lahko rečemo, da bi lahko bili svobodna demokratična razprava in demokratičnost volitev v Boljševiški partiji za časa Lenina še danes skoraj nedosegljiva paradigma za veliko partij – ne le komunističnih⁴⁶.

Toda tudi če ne upoštevamo vrednosti avtentičnega Leninovega modela partije, je vsekakor legitimno še vprašanje: ali je ta model partije uporaben danes, v bistveno spremenjenih razmerah boja za socializem? Pri partijah, ki so na oblasti, zlasti pri nas, kjer je politični sistem zasnovan na socialističnem samoupravljanju, se postavlja logično vprašanje, ali more biti isti organizacijski model stranke revolucije ustrezen partiji, ki je že uresničila revolucijo. V etatističnih sistemih ta problem ne prihaja v

⁴⁵ Za Leninovo koncepcijo partije so pomembne njegove knjige *Kaj delati* (1902), *Korak naprej, dva koraka nazaj* (1904) in *»Levičarstvo«, otroška bolezen komunizma* (1920) ter *Pogoji za sprejem v Komunistično internacionalo* (Leninove teze so bile podlaga za »21 pogojev« za sprejem v Kominterni leta 1920).

⁴⁶ V obdobju 1917–1924 so bili partijski kongresi enkrat na leto, CK pa je imel zelo pogostne seje, njegovi organi (Sekretariat, Organizacijski biro in Politbiro) pa so mu poročali dvakrat na mesec. Diskusija na najvišjih partijskih forumih, kongresih in v CK je bila svobodna in neovirana. Najpogosteje je šlo za kritiko najvišjih partijskih funkcionarjev (vključno z Leninom), ne da bi ta kritika imela kakšne posledice. Lenina so tako pred revolucijo kakor po njej v Centralnem komiteju velikokrat preglasovali. Lukács pripoveduje o anekdoti, ko je Stalin v času razprav o miru v Brest-Litovsku rekel: »Najpomembnejša naloga je zagotoviti Leninu zanesljivo večino v Centralnem komiteju...« (G. Lukács, *Pismo o stalinizmu*, »Naše teme«, št. 12, 1962, str. 1098–1099). Na X. partijskem kongresu leta 1921, ki ga številni razglašajo za konec demokratičnosti v Boljševiški partiji, je bil vodja skupine delavske opozicije, Šljapnikov, čeprav je ostal njegov predlog na kongresu v manjšini in z majhno podporo, prvi izvoljen v CK in vključen v komisijo, ki je popravila sprejeti predlog kongresne večine. Ko je Lenin pozneje, poleti 1921, predlagal na seji CK, da Šljapnikova izključijo iz partije zaradi njegovih frakcijskih nastopov, Leninovega predloga niso sprejeli, ker se mu ni posrečilo dobiti podporo dvotretjinske večine, kakor jo je predpisal Deseti kongres. Kandidiranje članov CK je bilo na Desetem kongresu izpeljano brez kakršnih koli formalnih omejitev. Vsak delegat je lahko predlagal celotno sestavo Centralnega komiteja, predsedstvo Kongresa pa je te predloge natisnilo na glasovnicah. Razen tega pa je lahko vsak delegat pri glasovanju prečrтал te glasovnice in napisal svojo glasovnico s sestavo CK po lastni volji. O spornih kandidatih so razpravljali v odsotnosti kandidata, ne da bi o tem glasovali, saj se je glasovalo tajno z glasovnicami. (Prim. *Dvanaesta sjednica Desetog kongresa RKP(b)*, v zborniku *Samoupravljanje*, prvi zvezek, Zagreb, Globus 1982, str. 173).

ospredje, ker je tam partija direktivna sila v procesu političnega odločanja z absolutnim monopolom nad politično močjo. Toda v sistemu socialističnega samoupravljanja nedvomno obstaja potreba po tem, da se problem partije opredeli na nov način. Partija mora biti tu avantgarda razreda, ki sam s pomočjo samoupravljanja obvladuje družbena razmerja in postaja subjekt samoosvoboditve. Partija tako nastopa v vlogi razvoja socialističnega samoupravljanja, merilo socialne spremembe pa ni sama partija, pač pa predvsem stopnja dejanske osvoboditve samega delavskega razreda. Partija mora biti zato sposobna, da je tudi s svojimi organizacijskimi rešitvami avantgarda delavskega razreda v sistemu samoupravljanja. Tudi drugod se problem partije zastavlja na nov način. Evrokomunistične partije, ki merijo na revolucionarno spremembo po mirni poti, s parlamentarnim bojem znotraj večstrankarskega sistema, ne morejo še naprej sprejemati tipa partije, prilagojenega predvsem zahtevam oborožene revolucije v deželi brez demokratične tradicije. Vprašanje partije se na nov način zastavlja tudi v antikolonialnih revolucijah narodov v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki, kjer se v narodnoosvobodilni boj vključujejo zelo široke plasti prebivalstva. Očitno je, da se v vseh teh novih situacijah sprožajo razprave o partiji, ki mora s svojimi organizacijskimi rešitvami odgovoriti novim revolucionarnim nalogam. Tudi tu gre tako kot nekoč v Leninovem času za to, da se organizacijsko vprašanje postavi kot politično vprašanje, kot vprašanje, izpeljano iz strategije same revolucije. V tem je sodobna vrednost Leninove teorije partije.

V Leninovo teorijo revolucije se v veliki meri vključuje tudi odnos do vprašanja države. Nikakor ni naključje, da ima Leninovo glavno delo o tej temi naslov *Država in revolucija*. Knjiga je bila napisana tik pred oktobrsko revolucijo in Lenin v njej sintetizira in rehabilitira temeljna izvirna stališča marksizma o državi. Meščanska država mora biti v revoluciji uničena, socialistična država, ki pravzaprav ni več država v pravem pomenu, je že od samega začetka država, ki odмира. Diktatura proletariata ni nič drugega, tu Lenin ponavlja Marxa, kakor »proletariat, organiziran kot vladajoči razred«. Država odмира tako, da se širi krog tistih, ki sodelujejo pri vodenju družbenih zadev. Zato ni mogoče, da diktatura proletariata ne bi bila demokratična. Podlaga te demokracije so razredni organi tipa komune ali sovjeta. Ta osnovna sporočila Leninove *Države in revolucije* s stališča marksizma niso sporna. Stalin jih je sicer pozneje odrinil na stran, toda v času, ko je Komunistična partija Jugoslavije poudarila usmeritev k samoupravljanju, je bila Leninova *Država in revolucija* ponovno odkrita in je še do danes ostala aktualna.

Predmet razpravljanja v sodobnem socializmu ni toliko sama Leninova knjiga kot pa postoktobrska praksa sovjetske oblasti, ki zaradi vrste težav ni šla v smeri, ki jo je nakazala *Država in revolucija*. Problem se je strnil v vprašanju: ali je to pomenilo načelno odstopanje od razredne demokracije in odmiranja države, kakor so to interpretirali Stalin in dogmatiki, ki so se zavzemali za krepitev klasičnega tipa države, ali pa je

do odstopanja prišlo predvsem zaradi objektivnih nemožnosti realizacije programske ideje? Meščanska teorija se je strinjala s Stalinom in ugotavljala, da so Lenin in boljševiki spremenili svoj program v zvezi z vprašanjem države. S tem je hotela reči, da birokratska deformacija sovjetskega sistema izhaja že iz Lenina.

Razprave v Boljševiški partiji, ki so dosegle vrhunec na X. kongresu leta 1921, so na koncu prišle do rezultata, ki pomeni zavračanje realizacije ideje o delavskem vodenju v sovjetski družbi. Lenin in partijska večina sta zavrnila predloge skupine t. i. delavske opozicije in sprejela državno vodenje v tovarni. Takšno odločitev je narekoval razpad, deklasiranje delavskega razreda z oceno, da je edino partija zmožna ohraniti oblast. Toda zavračanje zahtev delavske opozicije je narekovala ravno takšna ocena in Leninu ni pomenilo odstopanja od delavskega upravljanja nasploh – čeprav bi lahko razpravljali o tem, ali je v teh praktičnih odločitvah ostalo vsaj dovolj teoretskega prostora za obnovo delavskega vodenja v dogledni prihodnosti⁴⁷. Očitno je, da sta vprašanje oblasti in učinkovitost vodenja dobila prednost. Lenin in večina boljševiškega vodstva sta se zavedala dejstva birokratizacije političnega življenja, vendar jima ne moremo oporekati prizadevanj za demokratičnost sovjetskih in partijskih struktur, ravno tako ne bi mogli reči, da sta se odpovedala programskim idejam iz *Države in revolucije*.⁴⁸ Lahko bi rekli, da tudi vzpostavitev enopartijskega sistema, kar so Leninu pogosto očitali, ni bila načelna zadeva, pač pa prej rezultat državljanske vojne, v katero so bile bolj ali manj vpletene tudi vse druge socialistične stranke Rusije, toda povečini na strani kontrarevolucije⁴⁹. Šele Stalin je pozneje razglasil tezo, da enemu razredu ustreza ena partija in s tem absolutiziral izkušnje sovjetske prakse. Toda za časa Lenina enopartijski sistem ni bil nikdar postavljen kot programski cilj.

Nacionalno vprašanje je v Leninovi misli integralni del njegove teorije revolucije. Osnovno stališče, da se nacionalno vprašanje kaže predvsem v funkciji revolucije in razrednega interesa, je konstanta v Leninovem mišljenju. Toda pri obravnavanju nacionalnega vprašanja Lenin kaže zanimivo evolucijo, ki priča predvsem o tem, da je zavračal vsakršno doktrinarstvo, razen tega pa priča tudi o demokratični konstituciji Lenina

⁴⁷ Vpogled v razpravo na X. kongresu omogoča 26. zvezek tretje izdaje Leninovih del v ruščini, ki v prilogi objavlja vrsto dokumentov iz razprave. Izdaja Leninovih *Dela* Instituta za mednarodni radniški pokret v Beogradu objavlja v 33. zvezku samo Leninove tekste. Gradivo z X. kongresa objavlja zbornik *Samoupravljanje*, prvi zvezek, Zagreb, Globus 1982. Znano delo A. Kollotaj *Radniška opozicija* je v celoti objavljeno po nemškem viru v reviji »Pogledi« (Split), št. 3 iz leta 1970.

⁴⁸ E. H. Carr denimo sklepa, da izkušnja oblasti ni prinesla »nobene radikalne spremembe v Leninovi filozofiji države« niti ni pripeljala do odstopanja od Marxovega izvirnega nauka o državi (prim. E. H. Carr, *A History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917–1923*, Part One, Volume One, London, Macmillan and Co. 1960, str. 248–249).

⁴⁹ Bogata dokumentacija o ravnanju socialrevolucionarjev, menjševikov in anarhistov med državljansko vojno in o njihovem odnosu do boljševikov cf. knjigo Marcela Liebmana *Leninism under Lenin*, London, Merlin Press 1980, str. 242–270. Liebman je pisal o Leninovem stališču do drugih strank in struj in pokazal, da jih je tako kot tudi del boljševiškega vodstva klical k sodelovanju in da je bil strpnejši do političnih voditeljev socialistične usmeritve, kakor se ponavadi misli.

kot teoretika in prakтика politike. Tako kot Marx je tudi Lenin sprva zagovarjal centralizem, saj centralizem omogoča velikim gospodarskim in političnim celotam razvoj kapitalizma in ustvarjanje predpostavk za socializem. Pozneje je – tu spet sledi Marxu – prišel do sklepa, da lahko nacionalno vprašanje sproži še nove spodbude socialistični revoluciji in da je zaradi tega vključitev pravice naroda do samoodločbe bistvena za strategijo revolucije. Hkrati pa se je ob vprašanju organizacije partije zavzemal za enotno revolucionarno partijo v vsej Rusiji, saj je fronta revolucije enotna. Ko se je postavilo vprašanje o politični organizaciji narodov na ozemlju sovjetske Rusije, se je Lenin postavil na stališče federalizma in nacionalne enakopravnosti, branil je zatirane narode in odločno nasprotoval velikoruskemu nacionalizmu, zavrnil Stalinov načrt avtonomizacije, po katerem bi nova sovjetska federacija nastala na neenakopravnih odnosih z vključitvijo drugih sovjetskih republik v rusko federacijo (RSFSR) s pravico do avtonomije. In končno, ko je Stalin v gruzinskem primeru nastopil z velikoruskih nacionalističnih pozicij, je Lenin ugotovil, da Stalin ni primeren za prvega človeka partije, in začel boj z njim. Nevarnost velikoruskega nacionalizma, s katero se je srečal, je Lenina proti koncu življenja napeljala k temu, da je v svoji »oporoki« razmišljal celo o možnosti, da se sovjetska federacija vrne nazaj in omeji samo na vojaške in diplomatske odnose⁵⁰.

Lahko bi rekli, da se je Lenin v vsej svoji politični dejavnosti nenehno srečeval s problemom oblasti. Po državljanski vojni, ki je sledila takoj po vzpostavitvi sovjetske ureditve, so se v deželi predpostavke za graditev socialistične družbe še zmanjšale. Lenin se je tako znašel v položaju, ko se je moral, kot je sam povedal, ukvarjati z drugimi vprašanji, ne pa s tistimi, »ki so bistvene za socialistični prevrat«⁵¹. Jasno se je kazal razkorak med idealom socializma in več kakor skromnimi možnostmi za njegovo realizacijo.⁵² Toda tudi v takšnih razmerah se Lenin ni odpovedal programu socialne spremembe. Zelo pogosto je ta program moral uresničevati z vrsto odstopanj, obratov, opuščanj neposredne realizacije osnovnih ciljev socializma. Iz današnje perspektive gledano se zdi, da so bile številne Leninove poteze prej streznitev glede na doktrinarske zablude o možnostih neposredne vzpostavitve komunistične družbe, zablod, ki se jih dogmatični marksizem še zmeraj ni osvobodil, kakor pa opuščanje osnovne socialistične linije. Pokaže se, da so, prav narobe, poskusi nasilne politične realizacije družbenih razmerij, ki nimajo svojega temelja v materialnih in subjektivnih predpostavkah, socializem peljali nazaj, v dogmatično in stalinistično deformacijo. Značilen zgled za to je Leninova nova ekonom-

⁵⁰ Leninova stališča o nacionalnem vprašanju so zbrana v zborniku Lenin, *Socializem i nacionalno pitanje*, Zagreb, Školska knjiga 1977. (Izbor tekstov in predgovor R. Kalanji). Opozorimo posebej na pomembnost razprave *O pravici naroda do samoodločbe* in del *Pisma Kongresu*, znanem kot »oporoka«, z naslovom *K problemu nacionalnosti ali »avtonomizacije«*.

⁵¹ Lenin, *Sočinenija*, IV. izd., zv. 30, str. 493.

⁵² V osnutku govora iz leta 1922 je Lenin napisal: »Glavna točka momenta (člen v verigi) = razkorak med veličino zastavljenih nalog in materialno, pa tudi kulturno bedo« (Lenin, *Sočinenija*, IV. izd., zv. 36, str. 526).

ska politika (NEP). Lenin jo z NEP priznal zakon vrednosti, blagovnode-narnih razmerij in trg ne zgolj kot poskus oživitve produkcije, pač pa kot dolgoročno politiko in zunaj NEP-a ni videl druge možnosti za graditev temeljev socialistične ekonomije. Zavrgel je kritike NEP-a, ki izhajajo iz teze, da to pomeni možnost obnove kapitalizma, in poudarjal protibirokratsko razsežnost nove ekonomske politike⁵³. Stalin je pozneje, dozdevno zato, da bi socializem zavaroval pred nevarnostjo kapitalizma, odpravil NEP in vpeljal sistem administrativnega vodenja gospodarstva. Ni naključje, da je danes, v času gospodarskih reform v socialističnih deželah, postala ideja Leninovega NEP-a ponovno aktualna, čeprav dogmatiki še zmeraj z nezaupanjem gledajo na podobne poskuse. •

Ni dvoma, da je bil Lenin v vrsti primerov prisiljen k umiku, redukcio-nizmu in k vsiljenim rešitvam, ki pomenijo vse prej kakor idealne dosežke socializma. Toda odkrito je priznaval kompromisnost in prisilnost takšnih ukrepov in iz stiske ni delal kreposti. Stalin pa je ravnal ravno narobe: izsiljene rešitve je razglasil za nova univerzalna načela socializma. Prav v tem je bistvena razlika med stalinizmom in avtentičnim leninizmom.

In zdaj sklenimo. Leninova teoretska misel in njegovo delo nimata za nas vrednosti kot sistem dogem, ki jih ni mogoče kritično preiskati in ki se čisto preprosto uporabljajo. Toda nedvomna vrednost Leninovega dela je tudi v tem, da je neogiben del kulturne dediščine marksizma in socialističnega gibanja. V tem smislu leninska tradicija še danes pomaga razumevati svet in soočati se s problemi našega časa.

Prevedla J. Š.-Riha

⁵³ Lenin je o NEP-u pisal v 32., 33. 35. in 36. zvezku IV. ruske izdaje *Sočinjenij*. Prim. tudi Carr, *A History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917–1923*, Volume Two, London, Macmillan and Co., 1963, str. 272, 280–290.

Naloge subjektivnih faktorjev kvalitete človekovega okolja v socializmu

1. Uvod*

Najnovejša socialistična, komunistična in socialdemokratska literatura o odnosu med človekom in naravo, literatura, ki se je razvila in izkristalizirala z nastopanjem ekološke krize v zadnjih desetih letih, poudarja sovražen odnos, ki ga ima kapitalizem do človekovega okolja. »Odgovornost za ekološko krizo nosi kapitalistični način produkcije, ne nekakšne tehnološke pomanjkljivosti«, je teza, ki so jo tudi mladi nemški socialisti vzeli v svoj delovni program (l. 1971 v Frankfurtu). Veliko marksističnih avtorjev pa zatrjuje, da bo antagonizem med družbo in naravo, ki se je rodil z nastopom kapitalizma, prenehal s socialistično revolucijo. Iz teh in podobnih, zelo splošno shematsko oblikovanih in časovno ne dovolj opredeljenih tez mehanično sklepajo, da se bo v monopolističnem kapitalizmu onesnaženje okolja samo še potenciralo, a kakor hitro bo vzpostavljen socialistični družbeni red, bo tako rekoč *avtomatično* vzpostavljena harmonija med družbo in naravo. To bi pomenilo, da bomo v socializmu *zelo poceni, brez truda in boja*, samo z novo organizacijo družbenih odnosov dobili tudi čisto okolje.¹

Takšen silogizem se ne ujema z dejstvi. Doslej je graditev socializma povsod prinesla oziroma okreplila takšno industrializacijo, ki je onesnaženje še bolj potencirala. Stvari v praksi niso niti malo tako enostavne kakor v preprostih filozofsko političnih shemah; zato se vprašujemo, ali niso napačne ali krive že same teze in kako so se izkazali pri tem sama znanost in znanstveni delavci.²

* Referat na XII. znanstveni konferenci »Planiranje razvoja kvalitete človekovega okolja v Jugoslaviji« dne 13. in 14. aprila 1984 v Beogradu. Tu so dodane samo prve tri opombe pod črto, ki so bile v referatu zaradi omejenega obsega izpuščene. Ker sem obdelal to vprašanje že v zadnji številki časopisa »Stanovništvo« (XVII–XIX, št. 1–4, slovenski prevod v »Ekonomske revije« 3–4/1982 pod naslovom »Od Malthusa do finalistov«), posebej vprašanje stroškov pa pred desetimi leti v zborniku del II. zasedanja Jugoslovanskega sveta za varstvo in napredek človekovega okolja (»Nauka, tehnika i životna sredina«, slovenski prevod v »Teoriji in praksi«, 1974, št. 4., str. 373 do 382) se tu v glavnem omejujem na *subjektivne razmere*, v katerih se more in mora uresničiti harmonija z naravo, in na dilemo med *zavestno akcijo* in *avtomatizmom*. Tu poleg težav zaradi stroškov zadenemo najprej ob *zakon vrednosti*.

¹ Logične opredelitve (teze), ki temeljijo *edino* na znanstvenih *abstrakcijah*, lahko povzročijo grobe napake, pravi sovjetski znanstvenik V. A. Anučin. Resnica je konkretna. (Prim. prevod njegove razprave »Družba, priroda in ekonomika« v časopisu Ekonomska misao, Beograd 1977, št. 2, str. 23–36).

² Napačno je predvsem splošno naziranje, da bodo stvari z razvojem tehnike vedno bolj preproste. V resnici se odnos med družbo in naravo vedno bolj zapleta; medtem ko se (zlasti fizični) napor posameznika olajša in se neposredna odvisnost družbe od narave zmanjša, se posredna odvisnost družbe od narave poveča in zaplete. Glej Anučin l.c. in razprave Vzajemodestvje občestva s prirodoj, Moskva 1975; Narodonaselenie – sreda, proizvodstvo, urbanizacija; Leninske ideje

2. Človekovo okolje in zakon vrednosti ter družbena intervencija

Danes v vseh socialističnih državah priznavajo zakon vrednosti kot temelj blagovno-denarnih odnosov. Pri nas je Kidrič l. 1952 v svojem kongresnem referatu s klasičnimi besedami opisal zmedo, ki jo povzroča centralno državno planiranje z ignoriranjem zakona vrednosti. Takrat smo izrecno priznali temeljno vlogo tega zakona. Vendar pa s tem *nismo priznali* svobodnemu trgu in svobodni konkurenci tiste *absolutne* oblasti, ki sta jo pred dvesto leti oznanjali fiziokratska in liberalna šola politične ekonomije. Te šole so nastale v obdobju, ko je hipertrofija merkantilističnih zakonov in predpisov ustvarjala na trgu samo zmedo in nered ter je bolj zavirala, kakor pospeševala industrijo in obrt. Če dovolimo naravnim zakonom popolno svobodo delovanja, tako so trdili fiziokrati in liberalci, bo zmagovala sposobnejša in naprednejša tehnika in se bo gospodarstvo razcvetelo in imeli bomo splošno blagostanje narodov. Sredi prejšnjega stoletja je pokazal Friderik List, oče »nacionalne šole politične ekonomije«, da čisti zakon vrednosti in čista svobodna konkurenca koristita samo najbolj razviti industrijski deželi, takrat Angliji kot industrijski delavnici sveta, zavirata pa razvoj zaostalih in polrazvitih. Slednji bi nasprotno potrebovali državne intervencije z zaščitnimi carinami (toda le začasno, dokler se ne povzpno do enake stopnje kakor najrazvitejša Anglija). V naši prehodni dobi in graditvi socializma pa tudi ne moremo pustiti trgu absolutne oblasti, temveč naj *plan* določa splošna razmerja in s tem usmerja gospodarstvo v socialistično industrializacijo. To bi bila družbena intervencija v blagovni produkciji pri nas.

Nekaj podobnega je z učinkovanjem neoviranega zakona vrednosti in svobodne konkurence *na človekovo okolje in na naravo sploh*. Niti tu ni napredka brez intervencije družbe v nacionalnem obsegu. Medtem ko zakon vrednosti v svoji čisti obliki koristi razvoju gospodarstva, lahko uničujoče vpliva na okolje. *Čisti zakon vrednosti ne razvija najidealnejših odnosov in harmonije med človekom in naravo*. Ne preprečuje razdiralnega delovanja tehnike na okolje. Ni mu mar do narave. Nasprotno, spopada se z njo. Zakon vrednosti upošteva samo neobhodne in neposredne stroške produkcije in prenosa blaga, z drugimi besedami delovni čas, ki so ga za to porabili. Ta zakon ne priznava oziroma destimulira naložbe v čiščenje umazanih in strupenih odplak in izpušnih plinov. Ne spodbuja varčevanja z naravnimi zakladi. »Tržno gospodarstvo ne more obvladati take naloge«, je dejal vodja švedskih socialdemokratov in predsednik vlade O. Palme. In res: kateri tovarnar bi si upal zaračunati v ceno svojih izdelkov še visoke stroške za čiščenje odpadnih voda, izpušnih plinov in

vzaimodejstvia obličestva i prirody, Moskva 1970). Stotero vsakdanjih primerov nam to potrjuje. Kmet pri nas danes ne more obdelati njiv, če ni nadomestnih delov za traktor, če ni gum, če ni bencina, če ni gnojil, če ni pesticidov, če ni deviz za vse to; nekoč pri slabši storilnosti je zadostovalo par volov, lansko seme in hlevski gnoj, ni bilo težav zaradi deviz in mednarodne delitve dela. Ob malo večjem snegu med zimsko olimpiado so se tuji časnikarji vozili z beogradskega letališča do Beograda pet ur ali celo vso noč; nekoč bi zadostovale sani in par konj, v Rusiji pa »trojka« in vse bi bilo normalno.

varstva pred odpadnimi strupi, ko konkurenca teh izdatkov nima in jih ne zaračunava? Ali bo te stroške nosila družba? To vprašanje se postavlja tako pred kapitalistično gospodarstvo in mutatis mutandis pred socialistično. Zakon vrednosti in interes producentov vleče ljudi na eno stran, splošni nacionalni in družbeni interes pa na drugo. Očiten je boj interesov in boj stališč.³

3. Spopad interesov

V neki sovjetski razpravi navajajo kot klasičen primer nasprotja interesov anekdoto z družbo General Motors. Ta ima tudi ekološki oddelek. Podpredsedniku tega oddelka so postavili vprašanje, kakšno stališče bo zavzel oddelek, če se pokaže, da je edina pot do zmanjšanja onesnaženosti močno zmanjšanje izdelave avtomobilov. Odgovoril je: »Mi smo uslužbenci General Motorsa in kot taki smo zainteresirani, da produciramo kolikor mogoče veliko avtomobilov.«

Zgražamo se, ko to beremo. Toda v našem socializmu se dogaja isto. Eden največjih onesnaževalcev v Jugoslaviji, tovarna organskih kislin v Ilirski Bistrici, spušča odpadke v Notranjsko Reko. Od nje se širi neznošen smrad. Te snovi uničujejo vegetacijo še v dveh drugih okrajih in ogrožajo pitno vodo Trsta. Po kakih desetih letih se je posrečilo odkriti postopek za nevtralizacijo odpadnih voda. Toda kaj? Prišla je konjunktura za organske kisline, podjetje je povečalo produkcijo in nevtralizacija je pri tolikšnih količinah odpovedala, tako da je že nekaj let po starem.

Imamo nekaj klasičnih primerov iz naše socialistične ekonomike, ki kažejo, kako naši *samoupravni kolektivi* kljub poznavanju očiščevalnih metod hladnokrvno spuščajo nečiste in strupene odpadne vode v reke ali v morje, saje z raznimi strupi pa v zrak. Navajam primere iz Slovenije, ki morda niso najbolj drastični v Jugoslaviji, toda tu doma jih najbolj poznamo. Ob začetku graditve socializma in industrializacije, v petdesetih letih, smo se še lahko kopali v Ljubljani, Sori, Savinji, danes pa je zaradi industrije to nemogoče. Bližamo se celo krizi pitne vode. Malo prej

³ Zakon vrednosti še ni vse in donosnost ni edina dimenzija v odnosih med družbo in naravo. V seriji prej navedenih in drugih razprav in knjig obtožuje V. A. Anučin, da se vrsta splošno sprejetih in priznanih načel marksistično-leninistične filozofije o odnosu med družbo in naravo *ne izvaja v praksi*, zlasti ne *v ekonomskem planiranju*, kjer se ravna po izključno po načelu donosnosti, ne glede na potencialno reakcijo narave. To nujno povzroča veliko škodo v produkciji in grozi človeštvu z ekološko katastrofo. V praksi se namreč ne obnašamo, kakor da je človeštvo del narave ter da sta družba in narava celota, temveč kakor da bi bili notranji zakoni družbe *absolutum* in bi določali vse strani socialnega razvoja. Zemlja bi pa bila zgolj zunanji pogoj za to. Tako se zakoni narave in celote, ki dejansko obstoje, ignorirajo, ne glede na to da se priznavajo vsaj v besedah. Interakcija med družbo in naravo se ne priznava, temveč se živi v iluziji popolne brezkrajnosti akcije družbe na naravo in znanost ni sposobna predvidevati negativnih posledic. Učinkovitost produkcije se enostransko meri le z »narodnim dohodkom« in z »dohodkom na prebivalca«, ki sama nista dovolj za presojo učinkovitosti regionalnega in nacionalnega razvoja. Takšna antropocentrična metodologija je »globoko potrošniška« in miži pred neracionalnim zapravljanjem naravnih zakladov in pred ekološkimi posledicami, pred reakcijo narave in se ne zanima za reprodukcijo naravnih danosti. Od nekaterih surovin in pomožnih snovi uporabi v produkciji le 10 do 20%, vse drugo pa gre v odpad in v onesnaževanje. Zapravljiva, brezobzirna, prav roparska, od kapitalizma podedovana tehnologija in odnos do narave zahtevata *pravo revolucijo*, če naj se za daljšo dobo vzdrži harmonija med družbo in naravo.

omenjena Notranjska Reka s smrdljivim vonjem in uničevalnim učinkom na vegetacijo in zaradi kraških tal z nevarnimi posledicami za podzemeljsko mrežo pitne vode priča urbi et orbi, da si niti delovni kolektiv niti občina Ilirska Bistrica ne prizadevata, da bi nemudoma in brez odlaganja bodisi sanirala odpad bodisi preusmerila predmet produkcije bodisi preselelila celotno instalacijo kam drugam zunaj Krasa v okolje, ki je za vodo manj pronicljivo. Že petnajst let ne pomagajo nikakršni apeli niti slovenske javnosti niti drugih občin, ki so postale žrtve umazane reke. Lahko bi navedli še precej drugih primerov kriminalnega ilegalnega puščanja raznih kemikalij v zemljo ali pa kar naravnost v potoke in reke ob vidni onesnažitvi ali počrnitvi vode in ob velikem poginu rib, ne da bi sploh kdo za to odgovarjal niti po zakonu niti politično. Razlaga je preprosta: čiščenje, precejanje in nevtralizacija bi *mnogo stale*, takšni izdatki bi onesposobili podjetje za konkurenco s tistimi industrijami, ki ne čistijo svojega odpada, in last but not least bi se znižal osebni dohodek. Na svetovnem trgu vladata zakon vrednosti in svobodna konkurenca, ki ne priznavata ekoloških izdatkov.

Očitno je *nasprotje interesov* med nekaterimi industrijami in prometom ter njihovimi delovnimi kolektivi na eni strani ter družbe in porabnikov na drugi strani. Vsaka stran meni, da ima sama prav. Samoupravljalci so tako tu kakor tam. Celo posamezniki so v dilemi: kot člani kolektiva so na eni strani, toda kot prebivalci, ki vdihavajo zrak in rabijo vodo, so na drugi. Eni imajo v rokah materialna sredstva, drugi imajo na svoji strani ustavo in nekatere zakone in predpise. Vprašanje je, čigava pravica bo prevladala. Med dvema pravicama *odloča sila*, je ugotovil Marx. Danes odloča pri nas o tem *občinska oblast*.

Našim društvom za varstvo okolja ni znano, ali in kolikokrat so občinske oblasti skupaj s tožilstvi in sodišči nastopile v korist te druge pravice. Ni nam znano, ali je že bil kak poslovodni organ kaznovan zaradi onesnaževanja vode in zraka in kako. Občinska oblast je na strani onesnaževalca: prvič zaradi zaposlitve prebivalstva in zaradi večjih davčnih prihodkov, kakor bi jih dajalo kmetijstvo, drugič pa zaradi vsakovrstne osebne povezanosti med gospodarstvom in lokalno birokracijo. Trudili smo se, da bi dobili o tem pisna obvestila, toda zaman. *Krajšo vedno potegne večina prebivalstva, večina naroda, lahko bi rekli narod ali dežela kot celota, v končnem rezultatu pa tudi naše potomstvo, če bo za nami podedovalo splošno onesnažitev, puščobo in razdejanje.*

Podoba ni v bistvu nič drugačna, če vzamemo države t. i. realnega socializma s centralnim državnim planom. Na primer Češko, kot nekoč najbolj razvito deželo avstroogrske monarhije z najbolj izobraženim prebivalstvom. Danes je presegla vse evropske rekorde pri onesnaženju vode in zraka, tretjina njenih gozdov je zelo poškodovanih ali mrtvih, zrak v zlati Pragi ima 0,13 mg saj in 0,17 mg žveplovega dvokisa na m³ zraka. Zdravniki za dojenčke priporočajo vodo v steklenicah. Poraba energije je med najvišjimi na svetu, pri čemer je glavno energetske bogastvo premog,

toda boljši premog so kot stara industrijska dežela že potrošili in iz leta v leto prehajajo na slabšo kakovost z nižjo kalorično vrednostjo, ki ga je treba trošiti več in ki bolj onesnažuje okolje.

Tudi tu imamo izjavo direktorja ekološkega zavoda pri Akademiji znanosti v Pragi Jaromira Pospíšila. Po informaciji časopisa »Spiegel« je njegova perspektiva naslednja: »Moramo se vendar pomiriti s tem, da bodo dobršni deli naše dežele bolj ali manj opustošeni.« Sicer pa, je dodal direktor, v nekaj desetletjih se bo mnogo stvari popravilo!

Nekaj primerov iz Kitajske pa kaže, da jemljejo ekološko zakonodajo zelo resno in ne poznajo nikakršne šale s prekršitelji.

4. Za naprednejše stališče in množično podporo

V takšnem položaju ne bi smelo biti omahovanja, katero stališče je naprednejše, kaj je v splošnem družbenem interesu in kakšno stališče naj zavzame socialistična družba. Mogoče je, da se splošni družbeni interes v pogledu ekologije razlikuje od interesa posameznih delovnih organizacij in tudi občine. Splošni interes ni razvoj za vsako ceno, temveč takšen razvoj, ki ne bo žagal veje, na kateri sedimo, in ne bo uničeval narave in življenjskih razmer. Toda za zmago takega stališča je potrebno pojasnjevanje, prepričevanje, prebivalstvo je treba ekološko prosvetliti in prevzgojiti, da se ne bo obnašalo »za nami je lahko potop«, da ne bi nasedalo cenenemu dokazovanju, da je ta in ta onesnažitev »edini izhod iz stiske«, ki daje zaposlitev in tudi elektriko; treba je doseči, da bodo oblasti storile vse, da bi se onesnaževanje znižalo na minimum. Lahko bi navedli primere, kjer so bila taka prizadevanja dokaj uspešna; v Mežici in v Celju. Da pa pogosteje tega ni bilo (ali pa prizadevanja niso bila takšna, da bi dala rezultate), dokazuje vrsta drugih primerov. Zadostuje naj, da navedem in posebej poudarim samo desetletno izkušnjo z občino Ilirska Bistrica. Tam niso pomagale niti obsodba javnosti niti znanstveno raziskovalne ugotovitve niti prijave tožilstvu. Dokler ne bo močnejšega pritiska javnosti in družbe, ne pomagata niti še tako napredna ustava in zakonodaja.

Sicer pa stališče v korist varstva narave ni samo stališče *komunističnih* strank na zahodu, temveč tudi stališče *socialistične internacionale*. Predsednik švedske vlade O. Palme pravi: »Ne moremo dopustiti, da bi gonja za dobičkom in konkurentnost odločilno vplivala na reševanje vprašanja čistega okolja«.

V enem od svojih prejšnjih referatov sem opozoril na analogijo iz časov klasičnega kapitalizma, ko se je kapital upiral, da bi sprejel zakonski osemurni delovni dan, in sicer z argumentom, da bi slednji ubil industrijo zaradi tuje konkurence. Kautsky je svojčas pokazal, kako sta takrat prav razredni boj in uzakonitev osemurnika povzročila revolucionarno izpopolnjevanje tehnologije ter je kapital z boljšo tehniko več kakor samo nadomestil izgubo zaradi skrajšanja delovnega časa. Primer Japonske

najbolj kaže, da se isto dogaja z ekološkimi vlaganji za čiščenje vode in zraka. Takšne naložbe so postale na Japonskem *faktor ekonomske konjunktura*.⁴ Toda tudi tam je šele *močan pritisk* ogroženega in ozaveščenega prebivalstva prisilil industrijo, da je znašla in namestila potrebne varovalne in čistilne naprave z najmanjšimi stroški in je poleg tega še tehnološko racionalizirala postopek, ali je začela izdelovati drug izdelek. V kapitalizmu torej to ni bil *avtomatičen* rezultat tržnih zakonov in predvsem zakona vrednosti niti svobodne igre nadaljnje industrializacije, temveč je do tega prišlo zaradi pritiska družbe in z njeno intervencijo.

Podobno velja za pravljico, da bo neovirana svobodna konkurenca kar sama zavarovala družbo pred *razgrabitvijo surovin*, predvsem pred razgrabljenjem redkih rud, zavarovala jo pred pretiranim ali celo popolnim izčrpanjem poljedeljske zemlje, gozdov in rud, tudi premoga in nafte. Tega bi baje bili obvarovani tako, da bi cene avtomatično toliko bolj naraščale, kolikor bolj bi se bližali izčrpanju, a dotlej se bodo pač odkrili novi viri in meliorirala nova zemljišča. Zgodovinska praksa uči, da so take tolažbe jalove. Poglejmo, kako naglo izginjajo gozdovi v tropični južni Ameriki in Afriki! Spomnimo se tudi kratkotrajnega poskusa držav OPEC, da bi s povišanjem cen zavarovale svojo nafto pred prenačnim izčrpanjem oziroma pred prehitro razprodajo. Svetovna konkurenca na blagovnem trgu žene k brezobzirnemu izčrpanju. V programu belgijske socialistične stranke z leta 1974 je rečeno: »Stalna gonja za profitom vodi k nezmerni eksploataciji naravnih zakladov, njihovo razmetavanje (razprodaja) pa ogroža potrebno ravnotežje med aktivnostjo človeka in potrebami narave.« Zdaj pa pogledajmo zemljišča! Kupec zemljišča, pa naj bo privatnik ali družba ali država, niti daleč ne plača tistega, kar bi zemlja dajala iz sebe za vse generacije kot njiva, a še manj plača odškodnino za tisto škodo, ki jo nova tovarna s svojimi odplakami in izpušnimi plini povzroča tudi na sosednjih njivah. In ne samo to. Stavba, sezidana v rodovitni dolini sredi žitnih poljan, izziva graditev novih in novih hiš v neposredni sosesčini, dovoza, parkirišča itd. To se razvija z močjo bioloških zakonov – nekje počasi kakor širjenje raka, ponekod pa hitro kakor »Blitzkrieg«, tako da po prvih petih pozidanih hektarjih že v času ene ali dveh generacij pozidajo vseh petdeset hektarjev doline.⁵ V deželah kakor pri nas, kjer pride razmeroma malo obdelovalne zemlje na prebivalca, je takšno brezobzirno in brezglavo uničevanje rodovitne zemlje pravo samomorilstvo.

5. Temeljne naloge znanosti

Kakšno stališče naj v takem konfliktu med interesi zavzame znanost? Mislim, da je nezdržljivo s podobo vzornega znanstvenega raziskovalca,

⁴ S. Krašovec, Japonski prodor, Ljubljana 1979, str. 105 do 109.

⁵ Upajmo, da se to ne bo ponovilo v Gorenji vasi v Poljanski dolini, kjer so prvotno odobrili le 2–3 ha za rudarska stanovanja.

da bi raziskoval samo, kako in po čem bi se moglo napraviti tisto, kar sta od njega zahtevali vlada ali skupščina, in da bi mižal pred kratkoročnimi in dolgoročnimi posledicami v ekologiji in škodo, ki jo povzroči neki projekt, ter da ignorira prohibitivne stroške, ki bi jih zahtevalo varstvo pred onesnaževanjem.⁶

Na podlagi doslej povedanega imajo znanstveni delavci dve neposredni nalogi.

Prva naloga je nameniti več pozornosti načelom financiranja in stroškom varstva sploh, njihovemu znižanju in razpodelitvi. To problematiko so raziskovalci in planerji navadno ignorirali.⁷ V našem ekološkem tisku je o tem malo besedi ali nič.⁸ Industrijskim delovnim organizacijam so največkrat videti previsoki. To je eno vprašanje. Drugo je to, da je treba misliti na univerzalizacijo teh izdatkov, se pravi, da bi bilo z mednarodno akcijo uvedeno obvezno čiščenje in odstranjevanje škodljivih sestavin v določenih izdelkih, ki so predmet mednarodne trgovine in mednarodne konkurence, ali pa celo da se nekateri izdelki kakor DDT sploh prepovedo. Vsekakor je treba razčistiti, ali in kako se bomo ravnali po »PPP« (polluter pays principle), ki ga upoštevajo na Japonskem in za katerega se je zavzemal tudi Helmut Schmidt, ali in kje in kako bo pa družba subvencionirala čiščenje.

Druga naloga pa je nameniti mnogo več pozornosti in prizadevanj raziskovanju tehnologije s čim manj odpadki in za likvidacijo nečiste tehnologije, podedovane od kapitalizma. V državah tako imenovanega realnega socializma (kakor tudi v marksistični literaturi drugod po svetu) je mnogo razprav, ki gledajo na to zahtevo kot na najnujnejšo nalogo med

⁶ Pri nas v Sloveniji je bilo polemike o tem v povezavi s predlogi za spreminjanje zimskega Cerkniškega jezera v celotno akumulacijsko jezero za pridobivanje električne energije. Ta možnost je izzvala odpor velikega dela naše javnosti, zlasti ekološke in kulturnih delavcev. Ena naših tehnoloških avtoritet je v tej polemiki izjavila v svojem članku, da »univerza ne samo sme, ampak mora odgovoriti na vsako vprašanje republiških ustanov in jim izdelati željene študije, pri čemer mora biti objektivna in nepristranska«. O konfrontaciji z drugimi disciplinami, o multidisciplinskem pristopu, o nacionalnem interesu nič. Nasprotno, tako pravi profesor, naši politiki ne morejo pričakovati, da bi se panoge med seboj sporazumele in sprejele enotno rešitev. Zaradi tega je odločitev med mišljenji različnih panog politična odločitev!

Toda danes, sem napisal v svojem odgovoru, so stvari tako usodno med seboj povezane in prepletene ter potegnejo druga drugo za seboj, da ne moremo več niti odgovorno raziskovati s stališča ene same znanosti, temveč jih po vsem razvitem svetu raziskujejo multidisciplinsko in teamsko. Zlasti ni mogoče ignorirati odvisnosti od okolja in povratnih učinkov od okolja in na okolje. To očitajo Anušin in drugi sovjetski geografi njihovim ekonomistom in planerjem.

Znanost ne sme biti slepa na levo in desno ter nevtralna. Nevtravno zadržanje velikega dela znanosti po svetu je v najnovejšem času izzvalo negativno reakcijo znatnega števila znanstvenih delavcev, t. i. *scientistov*. Slednji, med njimi tudi Roszak in Marcuse, kritizirajo znanost in ji izražajo nezaupanje, ker imajo znanstveno tehnično revolucijo za glavni vzrok, delavce naravoslovnih znanosti pa za temeljne krivce današnje ekološke krize. Eden najznamenitejših med njimi, G. Ellule, obtožuje, da vsaka nova rešitev t. i. tehnicistov (v našem nemarnem žargonu bi dejali tehnokratov, kar pa je drugo) ustvarja več novih problemov, kakor pa obvladuje starih. Še Willy Brandt se je nekoč izrazil, da »intenzivni razvoj znanosti in tehnike ogroža tehniko in naravo« (Brandt – Kreisky – Palme, »Briefe und Gespräche«), a Sizzo Mansholt se je iz podobnih razlogov izražal za »ničelno rast«. Vse dokler bo znanost obravnavala vse, tj. naravo, živali in ljudi, samo s potrošniškega in merkantilnega, rentabilnostnega vidika in imela brezbržen, gospodujoč, agresiven in celo roparski odnos do narave, tako dolgo se bo ekološka kriza samo poglobljala in harmonija med družbo in naravo oddaljevala, pravijo sovjetski avtorji Zaharova, Neumark, Černeckij in Schweitzer. (V zborniku »Socialjnye problemy ekologii i sovremenost«.)

⁷ Prim. ostro kritiko v navedenih delih V. A. Anušina!

⁸ Nemška statistika je zašla v neko drugo skrajnost. Medtem ko naši jugoslovanski statistični letopisi ne objavljajo ničesar o stanju in gibanju onesnaženja zraka in voda, francoski izredno mnogo in vsestransko, prinaša statistični letopis Zvezne republike Nemčije izredno podrobne podatke o ekoloških finančnih izdatkih.

ukrepi za zgraditev materialne baze nove družbe. Ni nam znano konkretno, ali in koliko se ukvarjajo s tem v teh državah in tudi pri nas. Bojim se, da so moči naših osamljenih inštitutov v podjetjih in občinah, a tudi v republikah, preveč slabotne za drage študije večjega stila. Dve desetletji sta že minili, odkar si je prvi svetovni kongres o prehrani prizadeval za mednarodno sodelovanje inštitutov, da bi se zboljšalo in povečalo pridobivanje živil. Zlasti bi moralo biti mednarodno tehnološko sodelovanje na področju ekologije veliko bolj sistematično in organizirano kakor doslej.

Izpolnitev obeh nalog, zlasti pa praktična uporaba rezultatov tega znanstvenega raziskovanja, bo odvisna predvsem od družbene volje, intervencije in pomoči. Brez tega bi večina predlogov naše današnje konference ostala mrtva črka na papirju, ker bi mnogo kolektivov ceneje shajalo po starem.

TINE HRIBAR

O oblikah diferenciacije (2)

O Marxu, marksistih in marksomanih

Kirna je zelo zbudilo moje razločevanje med marksisti in marksomani, ker je sebe »zagledal« očitno med marksomani, ne pa med marksisti. Zagotavljam mu, da tedaj, ko sem vpeljal ta razloček, nikakor nisem mislil na njega in tudi na večino imen, ki jih navaja (TiP str. 550), ne.

Razloček med marksisti in marksomani sem vpeljal v polemični razpravi *ideološko pacemakerstvo* (Problemi 1982) in sicer sem sintagmo »o Marxu, marksistih in marksomanih« postavil za podnaslov razprave. V tej razpravi je povsem jasno zapisano, da imam za marksomane *brezobzirne kritike vsega obstoječega*, se pravi ideologe tako imenovane nove levice in njihove učitelje:

»Realno izvedene revolucije so prej ali slej kapitulirale glede na Marxovo zahtevo po takojšnji resubstancializaciji, po takojšnji odpravi blagovnih odnosov kot izvira vseh fetišev. Vpeljati so morale tako imenovane socialistične blagovne odnose, kar je po Marxu contradictio in adjecto, torej popolni absurd, saj potem, ko so blagovni odnosi postali univerzalni in generalni (ko namreč postane blago tudi dosedanja izjema, človeška delovna sila) v formi kapitalskih odnosov, ni za Marxa kot heglovca nobenega koraka ne nazaj ne naprej. Možen je skok (Engels) iz kraljestva nujnosti (kraljestva blagovno-kapitalskih odnosov) v kraljestvo svobode (v kraljestvo zavestno oz. načrtno vodene družbene produkcije). Za Marxa kraljestvo svobode pomeni sicer nekaj drugega, njegov prostor je (MEW 25-828) onstran organizacije materialne družbene produkcije, toda znotraj kraljestva nujnosti je svoboda tudi po Marxu istovetna z Engelsovim pojmom svobode. S pojmom svobode, ki predpostavlja odpravo blagovnih (fetišističnih, transsubstancializiranih) odnosov. Kolikor obstoječi socializmi torej ohranjajo blagovne odnose, jih z vidika čiste Marxove misli zmerom znova lahko denunciramo kot odtujeno, nepravo realizacijo Marxa.

Zmerom znova lahko začenjamo z brezobzirno kritiko vsega obstoječega, kajti vse obstoječe je seveda zaznamovano s »prekletimi« blagovnimi odnosi. Pri tem pa se kajpada ne zavedamo, da nimamo opravka z dejanskimi blagovnimi odnosi, marveč z Marxovo podobo teh odnosov. Da se torej tudi ne spopadamo z dejanskimi blagovnimi odnosi, temveč zgolj s svojo lastno (po Marxu določeno) podobo teh odnosov, torej z lastnimi fantazmi, fantazmi, ki izvirajo iz Marxove revolucionarne (prevratne) metafizike. Ta način obnašanja, to neosveščenost glede lastnih predpostavk kritike (vsega obstoječega) imenujem marksomanstvo. In marksiste tega kova marksomane.

Prvi marksomani, a še to le v prvih letih oktobrske revolucije (do nove ekonomske politike), je bil Lenin in zato je tudi lahko »shajal brez nje«, brez teorije fetišizma, saj je od vsega začetka »štartal« na to, da z blagovnimi odnosi ne bo imel nobenega opravka, ker jih

bo takoj ukinit, takoj uvedel prozorne in enostavne odnose. Posledice so bile seveda katastrofalne. In danes vemo, da vsaka revolucija (in z njo socializem) lahko preživi le, če se ne drži Marxovih absolutnih (metafizičnih) zahtev, če v (zmerom daljšem) prehodnem obdobju blagovnih odnosov ne odpravi, temveč jih ohrani. Zato je danes za poprečnega marksisista značilno, da ne izhaja več samo iz Marxa, marveč se opira tudi na dognanja drugih mislecev, recimo na dognanja različnih sodobnih ekonomistov, sociologov, politikov itn.«¹

Citirane teze in hipoteze sem veliko temeljiteje obdelal seveda v knjigi *Metoda Marxovega Kapitala* (Cankarjeva založba 1983), prvič pa sem jih obsežneje predstavil v referatu *Odnos med ekonomskim in sociološkim usmerjanjem družbenega razvoja*, ki sem ga imel na Ziherlovih dnevih 1980 (glej zbornik *Usmerjanje družbenega razvoja*, Univerzum 1981).

Kirnova domneva o mojem enačenju marksistov in marksomanov torej nikakor ne drži, saj se tudi tu zavzemam za izrecno in vztrajno razločevanje.

Periodizacija povojne filozofije na Slovenskem

Kirn je svoje poglavje, ki se nanaša na moj tekst *Povojna filozofija na Slovenskem* in na v njej navzočo periodizacijo, napačno naslovil s »Hribarjeva sistematizacija povojne filozofije na Slovenskem«. Od tod tudi njegovo napačno sklepanje, ki izhaja iz tele njegove z ničemer argumentirane formulacije: »Strokovni subjektivizem in skrajna ideološka pristranost in izključevalnost vejejo iz Hribarjeve sistematizacije povojne filozofije na Slovenskem«. (TiP str. 549) Ker je ob mojem prvem poskusu periodiziranja povojnega kulturnega razvoja že prišlo do nekaterih napačnih branj, sem v tekstu *Povojna filozofija na Slovenskem*, ki sicer že ima nadnaslov *Z vidika mišljenja kot mišljenja*, v sklepnem odstavku za drugo obdobje posebej zapisal:

»Na ta način se je končalo drugo obdobje (1955–1964) v povojnem razvoju filozofije na Slovenskem. Tretje obdobje (1965–1974) že ni več marksistično, marveč heideggrovsko obdobje. Pri tem seveda ne gre za splošno veljavni svetovni nazor v družbi, temveč za tisto misel, ki v vsakokratnem obdobju 'potegne naprej', torej za misel z razvojnimi nabojem.«²

Dvakrat, v osnovnem tekstu in v pripombi, sem torej podčrtal, da mi ne gre za sistematizacijo, marveč za longitudinalni pregled s poudarkom na mislih z razvojnimi nabojem. Kirn pa tega nikakor noče videti in terja od mene sistematičen tabelarni prikaz vseh filozofov in vse filozofije na Slovenskem. Še več. Predpostavlja, da je bil moj namen prav izgradnja sistema in da sem namenoma izpustil imena, ki bi jih po njegovem moral uvrstiti v tak sistem. Spet imamo torej opravka z imaginarnim Hribarjem. In s Kirnovim prepričevanjem, da bolje ve, kaj sem hotel povedati, kakor

¹ Problemi 1983, šte. 1–2, str. 141 in 142.

² V pričujočem prikazu zato ne gre za šolsko pregledno zgodovino filozofije (filozofov), ki naj bi recimo upoštevala vsaj vse doktorje filozofije na Slovenskem, njihova dela itn.

pa jaz sam. Zato je imaginaren tudi tekst, ki ga interpretira, saj smo videli, da Kirn realni tekst povsem briskira.

Zaradi vsega tega ne morem sprejeti njegovih očitkov o strokovnem subjektivizmu itn. Moj periodizacijski pregled je seveda *moj* pregled in v tem smislu subjektiven. Vendar subjektivnost še ni subjektivističnost.

Kirn proti koncu kritike na moj račun nasploh hiti in vrsti obtožbo za obtožbo. Nobene izmed njih ne dokaže in jih tudi ne dokazuje. Enostavno lepi jih name. Zato moram premagovati čedalje večjo stopnjo odpora, da se pripravim k zbiranju dokazov nasproti njegovim nalepkam. Tako Kirn pravi: »Če je kdo bil Heideggerjev epigon v 70-letih, potem mislim, da je to častno mesto med prvimi zavzel Hribar in da v tem še vedno prednjači.« Kako naj odgovorim na takšno zatrjevanje in zaklinjanje? Kaže, da bi moral Kirn bolje poznati Heideggra, da bi razložil med kritiko in epigonstvom. Sam pa za 70-ta leta lahko le znova navedem svojo kritično obravnavo Heideggra v spisu *Spornost ontološke difference* (Problemi 1972), v novejšem času pa naj omenim poglavje *Resnica kot resnica* iz knjižice *Resnica o resnici* (Obzorja, Maribor 1981). Seveda moja kritika Heideggra ni udarno ideološka, marveč se skušam držati kriterija iz teksta *Dve leti po pobudi*:

»Obračamo se k umetnosti, ki je zunaj tako z vidika klasične kot z vidika moderne umetnosti. Enakovredna sta Balzac in Brecht, medtem ko se Beckett giblje zunaj njune vrednostne strukture, zunaj korelacije med klasiko in modernizmom. In ta zunanost, iz katere govorijo Kafka in Celan, Beckett in Borges, bo na področju umetnosti (pesništva) osnovni kriterij urednikovanja. Ta zunanost sama, ne pa epigonsko ponavljanje katerega izmed njih. Isti kriterij urednikovanja, zlasti glede prevodov, bo veljal tudi na področju mišljenja. Enakovredna sta Hegel in Nietzsche, medtem ko se Heidegger giblje zunaj njune metafizične strukture, zunaj korelacije med filozofsko klasiko in filozofskim modernizmom. Bo šlo tedaj za vzpostavljanje hajdegerjanstva? Morebitni Heideggrovi epigoni spadajo v obdobje, ki se je izteklo že pred desetletjem. Gre za nekaj drugega. Za dejstvo, da misel, ki ni stopila v ontološko difference, predstavlja metafizični zaostanek. Mišljenje na ravni časa je lahko le mišljenje skozi, ne pa mimo Heideggra. Epigonstvo temelji na dogmatizaciji odgovorov, pa naj bojo to Kantovi ali Heglovi, Marxovi ali Nietzschejevi, Heideggrovi ali Lacanovi odgovori. Spreminjanje odgovorov v dogme sovпада z instrumentalizacijo in ideologizacijo mišljenja, z apliciranjem odgovorov kot tez, ki naj jih potrdi praksa oziroma življenje.«

V citiranem tekstu je epigonstvo dovolj natančno opredeljeno kot dogmatizacija odgovorov in apliciranje odgovorov kot Tez, tj. kot Resnic, katerih kršitev naj bi pomenila ideološki odklon oziroma revizionizem. Ali celo sektaštvo, pred katerim nas svari in opozarja Kirn.

Takšne Resnice ali Teze pa so seveda dogme, znotraj katerih se mišljenje kot mišljenje ne more razvijati. Kajti mišljenje kot mišljenje se lahko razvija le zunaj dogmatizma, pa naj bo to partijski ali pa cerkveni dogmatizem.

Izraz takšnega dogmatizma je glede na Marxa marksomanska dogma o odpravi blagovnih odnosov kot glavnem cilju družbene revolucije oziroma kot predpogoju komunizma. Kako trdovratna je ta dogma, nam priča

dejstvo, da kljub nenehnemu verbalnemu sklicevanju na blagovne oziroma tržne odnose do dejanskega upoštevanja njihovih zakonitosti nika-
kor ne moremo priti. Kar pomeni, da konflikt med ekonomijo in ideolo-
gijo dejansko še zmerom ni rešen.

Dialektični materializem kot filozofski temelj stalinizma

Vemo, da Marx in Engels sintagme »dialektični materializem« nista uporabljala. Da ga je široko uveljavil Lenin, za državno filozofijo pa proglasil Stalin. Če govorim v spisu *Dve leti po pobudi o »indijanskem poletju diamata«*, potem je jasno, da ne mislim na kakršenkoli dialektični materializem, sploh pa ne na misel Marxa in Engelsa. Mislim prav na dialektični materializem kot državno in partijsko ustoličeno varianto marksizma, v imenu katerega se potem delajo med drugače mislečimi filozofi partijske in siceršnje čistke.

Vendar kljub temu formulacija o dialektičnem materializmu kot filo-
zofskem temelju stalinizma še zmerom ne pomeni, kar skuša prikazati
Kirn, da stalinizem *izvira* iz dialektičnega materializma. Takšna »ideali-
stična« teza bi bila kajpada skrajno absurdna.

Hkrati tudi ni res, da vsakogar, »ki se drzne uporabljati termin
dialektični materializem, razglasa(m) za stalinista (TiP str. 548)«, kakor
trdi Kirn. In ker Kirn to ve in ker ve, da tudi to ni res, da bi imel
»pokojnega Borisa Zihlerla« za »totalnega stalinista od glave do peta«, si
Kirn tudi v tem kontekstu pomaga z imaginarnim Hribarjem; začne
govoriti, kaj bi nam Hribar »rad prišepnil« itn.

Kirn v odstavku (TiP str. 548) o mojem razmerju do Zihlerla govori o
vse mogočem, samo o tistem ne, kar sem neposredno in zares napisal v
Povojni filozofiji na Slovenskem. Kirn najprej trdi: »Hribarjevo slikanje
Zihlerla je krivično in iztrgano iz zgodovinskega konteksta.« Zakaj kri-
vično? Na katerem mestu? Kako iztrgano iz zgodovinskega konteksta, ko
pa jasno govorim o določenem zgodovinskem obdobju, o razdobju
1945–1954? Govorim o povojni filozofiji na Slovenskem, Kirn pa spet
trdi, da tega ne delam oziroma, da tega ne bi smel narediti, marveč bi
moral narediti nekaj veliko širšega. In pravi: »Zihlerlovo udejstvovanje je
bilo zelo široko, ne samo filozofsko.« Tega nikjer ne zanikam. Kirn
nadaljuje: »Ponekod in v določenem času je bil v svojih stališčih trd, če
hočete – tudi stalinističen, pri drugih problemih pa spet širok, odprt in
inovativen«. Sem zapisal kaj mimo in zoper takšen sklep? Zakaj potem
Kirn to navaja v tekstu, ki naj bi bil kritika mojih stališč?

Drži prvi del Kirnovega stavka, ki ga bom zdaj citiral, ne vem pa,
kakšno zvezo ima ta prvi del z drugim delom: »Ni še opravljena temeljita,
vsestranska idejna in historična analiza Zihlerlove ustavarjalnosti, Hribar
pa bi nam, ko je natresel nekaj citatov iz Zihlerla, rad prišepnil, da je to že
narejeno in da je Zihlerl že dokončno kategoriziran, stigmatiziran po

uspešni Hribarjevi metodi.« Na temelju česa si Kirn dovoljuje trditi kaj takega? Zakaj se Kirn ne poda v lastno, samostojno in »pravilno« interpretacijo Ziherlovih stavkov, ki jih citiram v *Povojni filozofiji na Slovenskem*, stavkov, kot so naslednji:

»Tovariš Stalin je v svojem članku 'Na kratko o partijskih nesoglasjih', ki ga je napisal leta 1905, naglasil: 'Da se izdela znanstveni socializem, je treba biti na čelu znanosti, biti oborožen z znanstvenim znanjem; potrebno je znati globoko raziskovati zakone zgodovinskega razvoja. Toda, dokler delavski razred ostane delavski razred, ne more stopiti na čelo znanosti, da bi jo vodil naprej in da bi znanstveno raziskoval zgodovinske zakone: za to nima ne časa ne sredstev.' Znanstvena socialistična ideologija lahko prodre v delavsko gibanje samo od zunaj, iz znanosti.« (Članki in razprave, Ljubljana 1948, str. 386 in 389).

Ali iz tega ne izhaja, da po Stalinu in Ziherlu (iz leta 1948) v popolnoma *novem razdobju* filozofijo nadomesti znanstvena (socialistična) ideologija? Da naj bi bila ta znanstveno orožje v rokah proletariata, proletarskih množic, obenem pa naj bi bila prodirala v preletariat od zunaj, kajti proletariat kot proletariat ne more stopiti na čelo znanosti? Da tedaj torej lahko stopi na čelo znanosti in proletariata le tisti, ki je nadomestil filozofijo, torej znanstveni ideolog? In da se mora zato prav na čelu znanosti najti tisti, ki je na čelu ideologije, tj. vrhovni ideolog? In kaj je tako zelo narobe? Napačno sklepam, ali pa sploh ne bi smel navajati Ziherlovih trditev, ko nadaljujem:

»Ziherlova naslednja izjava je zato povsem logična: 'Socialistična graditev v Jugoslaviji je podvržena vsem tistim osnovnim razvojnim zakonitostim, o katerih smo dejali, da so se uveljavljale v procesu graditve prve socialistične države in da jih je genialno utemeljil J. V. Stalin (prav tam, str. 174). Vrhovni ideolog je lahko le genij, kajti samo genij je lahko na čelu znanosti, na čelu vsega 'znanstvenega znanja' oziroma znanstvene ideologije.

Znanstvena ideologija ni isto kot ideološka znanost. Ta način gledanja je za znanstvene ideologe že preliberalističen. Govorjenje o ideološki znanosti namreč predpostavlja, da obstajata vsaj dve znanosti z različnima ideološkima predznakoma, tista, ki je postala orožje v rokah proletarskih množic, in tista, ki ni postala. Tako bi imeli opravka z znanstveno socialistično in znanstveno nesocialistično ideologijo. Tega pa znanstvena socialistična ideologija seveda ne more dovoliti. Po njenem je znanstvena samo ona sama. Znanstvena socialistična ideologija je potemtakem edina znanost, edina prava znanost. Skratka: ima se za Znanost. Kar se ne ujema z (znanstveno socialistično) ideologijo, ni znanost. Tako se znajdemo pred absolutnim primatom ideologije. In seveda – ideologov.«

Kirn ne da svoje interpretacije Ziherlovih stavkov, ne dokaže napačnosti mojega sklepanja in tudi ne prepove, da bi citiral Ziherla, pač pa pravi nekaj povsem drugega: »Pokojni Ziherl je izžareval veliko človeško toplino in intelektualno poštenost in načelnost, ki je žal pogrešam pri sedanjih vnetih kritikah stalinizma.« O svojem spoštljivem odnosu do Ziherla kot človeka sem na tem aktivu že govoril, zato tega ne bi ponavljal. Toda če se hočemo držati Gouldnerjeve misli, ki jo je navedla M. Jogan, namreč misli o *nenadomestljivih normah znanstvene objektivnosti*, potem moramo tudi v tem primeru upoštevati kriterije izrecnega razločevanja. Eno je bil pokojni Boris Ziherl kot prijatelj ali oče, nekaj

drugega pa je Zihlerl kot ideolog in teoretik, se pravi kot »predmet« analize, interpretacije pa tudi kritike. V *Povojni filozofiji na Slovenskem* govorim samo o Zihlerlu kot teoretiku in ideologu. Zato me presenečajo Kirnovi preskoki. Zlasti pa me preseneča njegov obrat od obrambe Zihlerla k napadu kritikov stalinizma, češ da so v primerjavi z Zihlerlom človeško mrzli, intelektualno pa nepošteni in nenačelni. Na tak način ni mogoče braniti Zihlerla, niti kot človeka, še manj pa kot teoretika. In tudi njegovega dialektičnega materializma ne.

Naj nekaj dodam še h Kirnovi percepciji dialektičnega materializma kot diamata: »Izvirni filozofski greh dialektičnega materializma v staliništni verziji vidim v nedružbeni in nezgodovinski zasnovi občosti, v ločevanju narave od družbe, v dogmatizaciji in shematiki te občosti, ki ima svoje politične posledice in svoj politični temelj. Družbeni zakon ne izključuje človekove svobode, alternativnosti in različnih možnosti človekovega snovanja prihodnosti.« To, kar pravi Kirn, so nas o stalinizmu res učili v šoli, toda če pogledamo *Zgodovino VKP(b)*, lahko kaj hitro ugotovimo, da so zadeve precej drugačne, skoraj nasprotno.

Najprej o dogmah in dogmatičnosti. V kratkem kurzu *Zgodovine VKP(b)* ne bomo našli nobenega zagovora dogem, marveč lahko beremo: »Oportunizem ne pomeni vselej, da naravnost zanikaš marksistično teorijo ali njene posamezne teze in sklepe. Oportunizem se izraža včasih v poskusih, oklepati se krčevito posameznih tez marksizma, ki so že zastarele, in jih pretvoriti v dogme, da bi se s tem zadržal tudi razvoj revolucionarnega gibanja proletariata.« (Cankarjeva založba 1946, str. 344). In še: »Marksistično-leninsko teorijo ne smemo imeti za zbirko dogem, za katekizem, za verski simbol, in marksiste ne za črkogriže in pismouke. Marksistično-leninska teorija je znanost o razvoju družbe, znanost o graditvi komunistične družbe, znanost o delavskem gibanju, znanost o proletarski revoluciji. Ker je znanost, ne stoji in ne more stati vedno na istem mestu – temveč se razvija in izpopolnjuje. Razume se, da se mora v svojem razvoju bogatiti z novimi skušnjami, z novim znanjem, posamezne njene teze in posamezni njeni sklepi pa se morajo sčasoma spremeniti, morajo se nadomestiti z novimi sklepi in tezami, ki ustrezajo novim zgodovinskim pogojem.« (Prav tam, str. 342) Skratka: »*Marksistično-leninska teorija ni dogma, temveč napotilo za akcijo.*« (Prav tam, str. 343)

Čista samoprevara je torej, če mislimo, da je bistvo stalinizma v dogmatizmu, v negibčnosti, v neupoštevanju zgodovinskega razvoja in zgodovinskih pogojev itn.

Bistvo stalinizma je zajeto v formuli, ki sem jo podrobno predstavil v razpravi *Marksistični strukturalizem in stalinizem* (Časopis za kritiko znanosti 1979, šte. 31):

»*Vse odvisi od pogojev, kraja in časa.*« (Zgodovina ..., str. 109) To je generalno geslo celotne staliništnice strategije in taktike. Ker »vse odvisi« ne more biti nič neodvisnega ali samostojnega. Ne sme nihče ubrati svoje

poti. Če jo, potem ni na *pravih poti*, ga je treba imeti na nasprotnika, za sovražnika; torej ga je treba vsaj ideološko, če že ne fizično, likvidirati (uničiti). In ker marksistično-leninska teorija ni *dogma*, temveč *napotilo na akcijo*, mora pravi marksist-leninist nenehno naprezati oči in ušesa, da ne bi zgrešil *novih pravih* namigov in ukazov in s tem *nove prave* linije. Od tod pa potem tudi nenehna potreba po čistki, po kritiki in samokritiki: »Partija propada, če skriva svoje napake, zamolčuje skeleča vprašanja, prikriva svoje nedostatke z lažnim videzom, češ da je vse v najlepšem redu, ne trpi kritike in samokritike, se prepaja s čustvom zadovoljnosti s samo seboj, se vdaja čustvu zaljubljenosti v samo sebe in začenja počivati na lovorikah.« (Zgodovina..., str. 348). Te osladno lascivne besede seveda niso nič drugega kot uvod v »boj na življenje in smrt« z »bando špijonov, saboterjev, diverzantov, morilcev, izdajalcev domovine«. Kdo so bili ta banda, je razvidno iz tele formulacije: »Trdnjave je najlažje zavzeti od znotraj. Če hočeš doseči zmago, moraš predvsem očistiti partijo delavskega razreda, njegov vodilni štab, njegovo prednjo trdnjavo – od kapitulantov, od dezerterjev, od stavkokazov, od izdajalcev«. (str. 347) Drugače rečeno: »Partija propada, če se zapira v svojo ozko partijsko lupino, če se odtrga od množic, če jo začne pokrivati birokratski prah.« (Str. 349)

Filozofska osnova tega postopka je dialektični materializem, zlasti v obliki zgodovinskega materializma, ki po definiciji *Zgodovine VKP(b)* pomeni razširitev tez dialektičnega materializma na proučevanje družbenega življenja, uporabo tez dialektičnega materializma pri pojavih družbenega življenja, pri proučevanju družbe, pri proučevanju zgodovine družbe.

Če že uporabljamo sintagmi »dialektični materializem« in »historični materializem«, potem moramo biti potemtakem kar se da izrecni in vztrajni pri razločevanju med dialektičnim materializmom in historičnim materializmom na eni strani ter diamatom in histomatom na drugi strani. Nenavadno velikokrat se namreč prav bistvene značilnosti diamata in histomata prodajajo kot najostrejšje osti njune kritike.

O diferenciranju

V vsem, kar sem povedal, sem se vseskozi zavzemal za vztrajno in izrecno razločevanje na vseh ravneh. Zdaj je čas, da kar se dá jasno izpostavim tudi izrecno razločitev med vrstami diferenciacij. Zavzemam se za diferenciacijo, ki sicer razčlenjuje, a hkrati vključuje in nasprotuje diferenciaciji, ki teži k izključevanju. Upiram se torej ideološki diferenciaciji, ki hoče v imenu ideološke enotnosti izključiti vse drugače misleče. Na področju politike tó pomeni: Zavzemam se za politiko kot politiko, za politiko, ki usklajuje in se upiram politiki, ki podreja. Sem za usklajevanje pluralizma samoupravnih interesov in bom zato vselej kritičen do tiste

politike, ki skuša pluralizem samoupravnih interesov podrediti monizmu Interesa, se pravi ideološkemu interesu, interesu, ki ga določi ideološka Resnica. Zdi se mi, da se k temu nagiba tudi Kirn. Trdno pa sem prepričan, da so zelo resne njegove obljube ali že kar grožnje o izstopu iz ZK, če se bodo nad menoj zaradi tega, kar sem napisal, izvajale sankcije. Mislim, da to velja tudi za stališča, ki jih bom zastopal v zdajšnji razpravi.

Kljub temu ali prav zaradi tega odkrivam v Kirnovem ravnanju precejšnjo stopnjo protislovnosti. Kirn nasprotuje sankcijam proti meni, obenem pa uporablja vrsto kvalifikacij, ki naravnost kličejo k sankcijam: »razglašene Hribarjeve metode«, »Hribar že vnaprej apriorno, dogmatično obsoja«, »vnaprej demagoško diskreditira«, »prefinjena degradacija«, »agresivno favoriziranje«, »strokovni subjektivizem«, »skrajna ideološka pristranost in izključevalnost«, »ponižujoč in moralno represiven«, pomanjkanje »minimalne poštenosti in strokovnosti«, »zganja nezaslišano moralno in psihološko represijo do drugih«, »nesramen, žaljiv odnos do marksistov«, itn. Vse to kaže na Kirnovo razdvojenost, ki grozi, da ga bo spremenila v tragično osebnost.

To ni očitek, sam sem pogosto taka razdvojena oseba. Želim, da bi skušali živeti skupaj kljub takim razdvojenostim. Kirn je zapisal: »Mislim, Tine, da se tudi ti že predolgo vrtiš v številnih krogih, ki si jih sam začrtal, samo da so to vsebinsko drugačni krogi od mojih.« Verjetno to drži, a sva kljub temu lahko tolerantna drug do drugega. Ni treba, da bi se moral za vsako ceno kdo spremeniti.

Hvaležen sem Kirnu zaradi njegove podpore v sedemdesetih letih. Toda obenem mislim, da bi me moral kot filozof podpreti tudi drugače, recimo prek *Slovenskega filozofskega društva*, ki sicer zaradi nenehnega ideološkega nadzora v njem še ni nikdar stopilo v bran kakega svojega člana, tako, kakor je to sposobno na primer *Društvo slovenskih pisateljev*. Hvaležen sem Kirnu za njegovo podporo – katero mi zdaj odteguje, če se ne bom spremenil in poboljšal – na *Raziskovalni skupnosti Slovenije*. Toda, kdaj bi se moral tudi Kirn vprašati, kako da so vedno eni in isti, ki lahko nudijo drugemu podporo in pomoč, ker pač sedijo po vseh komisijah, odborih, so nenehni recenzenti, pisci različnih poročil, medtem ko drugi tega pač ne moremo, ker smo vselej zgolj v vlogi recenziranca, tistega, o katerem se pišejo poročila itn.?

Kirn pravi, da moja stališča škodujejo meni samemu, fakulteti in ZK. Najbrž to pravi z vidika politike. Isto bi jaz lahko dejal za Kirnova stališča, toda z vidika kulture. Vendar ne predlagam ugotavljanja, katera stališča in s katerega vidika so bolj škodljiva. Predlagam, da vendarle skušamo razumeti ZK čim manj kot Partijo in čim bolj kot »zvezo«. Temeljni premik od Partije k Zvezi komunistov pa vidim prav v tem, da se ZK skuša oddaljiti od manihejskega koncepta, ki ga najbolje predstavlja reklo: Kdor ni z nami, je proti nam. Drža sožitja je drugačna: Kdor ni proti nam, je z nami. In celo, kdor je »proti nam«, zato še ne bi smel biti nekaj drugorazrednega ali celo izobčenec.

MAKS TAJNIKAR

O »merilih za oblikovanje cen« z vidika teorije cen

Zakon o temeljnih sistema cen in družbeni kontroli cen oziroma tako imenovani »zakon o cenah« je izzval burno kritiko že v času svojega nastajanja. Še slabše pa se je izkazal, ko smo ga poizkušali uveljaviti v praksi. Menim, da lahko o zakonu kritično razmišljamo z dveh vidikov. Zakon lahko najprej pregledamo z vidika njegove sposobnosti, da doživi zgodovinsko uveljavitev kot zakon, ki izhaja iz pravilno spoznanih razvojnih problemov naše družbe, in ki je sposoben ustvarjati razmere, v katerih lahko družba uspešno razrešuje te probleme. Izziva pa zakon tudi vprašanja o tem, v kolikšni meri je vsebina zakona v skladu z razumevanjem in razlago cen v okviru (sodobne) ekonomske teorije, zlasti teorije cen.

S prvim kritičnim vidikom sem se ukvarjal na drugem mestu.¹ V tem članku pa se ukvarjam z določenimi nerazumevanji cen, ki se skrivajo v zakonskih členih. Posebno pozornost v njem namenjam merilom za oblikovanje cen, to je enemu najpomembnejših delov obstoječega »zakona o cenah«.

1. Sistem cen, njegove značilnosti in determinante

Analizirajmo sistem cen v samoupravnem socialističnem gospodarstvu s pomočjo preprostega modela, ki ga bomo zgradili po zgledu Marxovega modela produkcijskih cen.²

Bistvene podatke te ekonomije lahko zapišemo takole:

	produkcijska sredstva (ps)	sredstva za reprodukcijo delovne sile	dohodek	količine proizvodnje
1. sektor:	10d	10d	60d	10 enot blaga A
2. sektor:	30d	10d		10 enot blaga B

¹ »Zakon o cenah« in njegov smrtni skok, Teorija in praksa, št. 10, 1981.

² Računski primer, ki ga uporabljam, je zares preprost, vendar pa omogoča ilustracijo vseh vprašanj, ki jih bom analiziral. Bralec, ki bi želel primer spoznati tudi v razvitejši obliki, naj prebere moje delo Reprodukcijske vrednosti in cene (Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1977) ali delo M. Labusa, Ravnotežne cene v samoupravni privredni, Pravni fakultet, Beograd 1980.

Samoupravno socialistično gospodarstvo bomo torej predstavili z zelo preprostim dvosektorskim modelom, ki pa nam bo omogočal odgovoriti na vsa vprašanja, ki nas bodo zanimala.³ Model bomo zasnovali tako, da v obeh sektorjih zaposlujejo produkcijska sredstva in delovno silo, da sta oba proizvodna dejavnika homogena, vrednost enote produkcijskih sredstev je 1 d(in) in dohodek delavca kot nosilca enote delovne sile je tudi 1 d(in), da se produkcijska sredstva v celoti potroši v enem proizvodnem obdobju, da prvi sektor proizvaja blago A in drugi blago B, in da skupaj proizvedeta v enem proizvodnem obdobju 60 d(in) dohodka. Dopustili bomo sicer, da obstaja med obema sektorjema menjava, vendar pa ne bomo dopustili, da bi ceni blaga A in B vplivali na vrednost enote produkcijskih sredstev.

Iz tabele takoj spoznamo, da ceni blaga A in B opredeljujeta dve kategoriji. Prva je tehnika, ki naj bo za zdaj podatek našega modela.⁴ Tako ta določa dva elementa v strukturi cene blaga A (na enoto blaga A je 1 d stroškov produkcijskih sredstev in 1 d dohodkov delavcev) in blaga B (na enoto blaga B so 3 d stroškov produkcijskih sredstev in 1 d dohodkov delavcev). Druga pa je delitev dohodka.

Da bi spoznali učinke delitve dohodka, sestavimo dva modela samoupravnega socialističnega gospodarstva. V prvem bomo začasno sprejeli domnevo avtorjev specifične produkcijske cene kot normalne cene v našem gospodarstvu, da ima delovna sila tudi pri nas cenb, in da delovni kolektivi s konkurenco izenačujejo akumulacijsko stopnjo, ki je enaka razmerju med akumulacijo in cenovno vrednostjo produkcijskih sredstev.⁵ V dolgoročnem ravnovesju, ko bi se izenačili osebni dohodki na enoto delovne sile (naj bodo 1 d), in ko bi se panožne akumulacijske stopnje spremenile v povprečno (ta bi bila 40 d akumulacije/40 d produkcijskih sredstev = 1), bi bile sektorske cene take:

1. sektor: 1d ps + 1d oseb. doh. (od) + 1d akumul. (ak) = 3d
2. sektor: 3d ps + 1d oseb. doh. (od) + 3d akumul. (ak) = 7d

V drugem modelu pa naj bodo cene proizvodov še vedno 3d za blago A in 7d za blago B, a delovna sila ni blago, nima cene, ampak delavci v delovnih kolektivih samostojno delijo dohodek, na primer, v razmerju 1:1 med osebne dohodke in akumulacijo. Ta model je (le) delno podoben zamisli dohodkovne cene kot normalne cene v našem gospodarstvu.⁶ Mnogo bližji pa je stanju v našem gospodarstvu, ko z družbenimi dogovori reguliramo gibanje osebnih dohodkov glede na gibanje dohodka.

Tudi v našem modelu višji (nižji) dohodek pomeni višji (nižji) osebni dohodek (in tudi akumulacijo).

1. sektor: 1d ps + 1d od + 1d ak = 3d
2. sektor: 3d ps + 2d od + 2d ak = 7d

Številčni ilustraciji obeh modelov jasno pokažeta, da na cene proizvodov vplivajo tako imenovane delitvene spremenljivke. Znižajmo v prvem modelu ceno delovne sile za polovico (= 0,5d) – spremenita se strukturi dohodka (1. sektor: 0,5d od + 1,25 ak; 2. sektor: 0,5d od + 3,75d ak) in cene (blago A: 2,75d; blago B: 7,25d). V drugem modelu pa več dohodka namenimo prvemu sektorju: cena blaga A se bo povečala, cena blaga B pa znižala.

³ Kot je v ekonomski analizi dobro znano, je dvosektorski model preprost za analizo, hkrati pa le redko daje pomembnejše rezultate.

⁴ Tehnika naj bo celota v določenem trenutku zaposlenih proizvodnih metod, ki govorijo o strukturi blaga, ki je potrebno za proizvodnjo določenega blaga.

⁵ Z. Pjanić, Robna privreda u samoupravnom sistemu, IDN, Beograd, 1974.

⁶ M. Korać, Teza za teoriju socijalističke robne proizvodnje, Socijalizam, št. 1, 1961.

Ti preprosti modeli omogočajo, da spregovorimo tudi o izhodiščih iz zakona o cenah:

1. *Glavne determinante sistema cen so tehnika in delitvene spremenljivke.* To so kategorije, ki opredeljujejo relativne cene, in sicer dolgoročne relativne cene. Tehnika in delitev namreč, kot smo spoznali z našimi modeli, opredeljujeta elemente v strukturi dolgoročnih cen. Tehnike seveda ne moremo opredeliti v okviru sistema in politike cen. Nanjo sicer lahko vplivamo z ekonomsko politiko, toda ne s cenami. Prav zato je tehnika lahko determinanta dolgoročnih cen. Ni pa seveda predmet, ki bi ga urejali z »zakonom o cenah«.

Mora pa se ta zakon ukvarjati z delitvenimi spremenljivkami. Četrto merilo te spremenljivke sicer omenja, toda, kot bomo omenili v nadaljevanju, te niso pravilno opredeljene. Različnim sistemom delitve dohodka in kvantitativno različnim delitvam ustrezajo različni sistemi cen. Tu se skriva temeljni problem samoupravnega sporazumevanja o cenah, saj naši modeli kažejo, da se dogovarjamo o odvisnih kategorijah. Praktično ni možno, da bi se delavci hkrati dogovorili o delitvi dohodka in o cenah. Zato s samoupravnimi sporazumi delamo le to, kar dela tudi trg hitreje in z manj stroški, če je le delitev pravilno opredeljena.

2. *Dolgoročna ravnovesna cena mora zagotoviti strukturo proizvodnje, ki je sorazmerna strukturi družbenih potreb.* Le tedaj se lahko proizvodnje obnavljajo iz obdobja v obdobje, družbene potrebe pa se zadovoljijo optimalno glede na družbeno proizvodnjo.

Naj bo v našem modelu struktura družbenih potreb tudi 10:10, kot je struktura proizvodnje. Ravnovesne cene bodo seveda le tiste, ki bodo ohranile to strukturo proizvodnje tudi v razširjeni reprodukciji. Če je ekonomija v ravnovesju, morajo tudi za naprej zagotoviti sorazmerno rast obeh sektorjev. To razmišljanje skupaj z našimi modeli daje pomemben sklep o delitvenih spremenljivkah, o katerih smo govorili v 1. točki. Model, v katerem smo osebne dohodke in akumulacijo vezali na dohodek, ne omogoča sorazmerne rasti obeh sektorjev (1. sektor: 1d ak / 1d ps; 2. sektor: 2d ak / 3d ps). Prvi sektor raste nadpoprečno (poprečna akumulacijska stopnja je 3/4), drugi podpoprečno. Taka ekonomija dolgoročno ne more obstajati. To omogoča le cena, kjer so akumulacijske stopnje izenačene, kot so pri specifični produkcijski ceni (1. sektor: 1 ad ak / 1d ps; 2. sektor: 3d ak / 3d ps).

Izbira delitvenih spremenljivk z vidika družbene reprodukcije torej ni poljubna. Za dolgoročno ravnovesje mora biti v sektorjih tendenca k poprečni stopnji akumulacije. Smiselno je pričakovati, da bi tedaj konkurenca izenačevala tudi osebne dohodke. Zagotovo pa bi akumulacijska stopnja preprečevala, da se osebni dohodki oblikujejo glede na velikost dohodka, kot v drugem modelu in s tem tudi mimi kriterija delitve po delu glede na opremljenost delavca s produkcijskim sredstvi (1. sektor ima v 2. ekonomiji osebne dohodke 1d, dohodek 2d in odnos med produkcijskimi sredstvi in delovno silo 1/1; 2. sektor pa ima osebne dohodke 2d, dohodek 4d in omenjeni odnos 3/2; višja opremljenost daje višji osebni dohodek za delavca in že v izhodišču pokvari delitev po delu).

Če želimo v »zakonu o cenah« vplivati na oblikovanje sistema cen, moramo oblikovati delitvene spremenljivke, te pa morajo v bistvu ohraniti strukturo produkcijske cene tudi v samoupravni socialistični ekonomiji. 4. člen »zakona o cenah« bi moral torej zahtevati od cen, da dohodek delijo med subjekte glede na zaposleno delovno silo in produkcijska sredstva. Znani družbeni dogovori o delitvi dohodka, ki smo jih omenili že prej, torej kvarijo delitev po delu, vodijo k nesorazmernemu razvoju in strukturnim nesorazmerjem.

3. Naša modela tudi jasno pokažeta, zakaj je 40. člen zakona nesmiseln: subjekti oblikovanja cen »... oblikujejo cene oziroma sodelujejo v njihovem oblikovanju, tako da pazijo pri tem na delitev celotnega dohodka družbe med dejavnosti v sorazmerju z njihovo produktivnostjo dela, uspešnostjo upravljanja in gospodarjenja z družbenimi sredstvi ter celotno družbeno produktivnostjo dela, ob prizadevanju, da se v mejah ekonomske smotrnosti in enakopravne delitve dohodka izenačujejo pogoji gospodarjenja«. Res je sicer, da s cenami delimo dohodek med dejavnosti (sektorja 1. in 2.) in da z njimi izenačujemo pogoje gospodarjenja. Toda to oblikovanje nima zveze z učinkovitostjo in produktivnostjo. Cene se preprosto morajo prilagajati tehniki in delitvi, ki vladata v ekonomiji, in posameznim dejavnostim, sektorjem, panogam pač priznati elemente v strukturi cene, pa naj ti izhajajo iz tehnike in delitve, ki sta nam všeč, ali ne. Dragačne cene ne bodo spremenile niti tehnike niti delitve, le zagotavljale ne bodo več sorazmernega razvoja. Zato tudi tako imenovano »stroškovno načelo« oblikovanja cen pri nas ni »skupinsko lastninska« muha gospodarstva, pač pa nujnost nepretrganega poteka družbene reprodukcije. Če cen, oblikovanih po »stroškovnem načelu«, ne priznamo, bodo pač posamezne proizvodnje zaostajale in trgu ne bodo dajale dovolj blaga.

Učinkovitost in produktivnost tudi nimata zveze z izenačevanjem pogojev gospodarjenja. Ti so očitno izenačeni v prvem modelu – modelu produkcijske cene (izenačeni osebni dohodki v obeh sektorjih, enake možnosti rasti, dane z enako akumulacijsko stopnjo) in neizenačeni v drugem modelu (kjer ima drugi sektor nadpovprečne osebne dohodke (2/1) in podpovprečno akumulacijsko stopnjo (2/3)). Pogoji gospodarjenja so torej izenačeni tedaj, ko vsem sektorjem s ceno priznamo stroške potrošenih proizvodnih sredstev in delitvene kategorije v obliki enotnih osebnih dohodkov in enotne akumulacijske stopnje. Le dolgoročne ravnovesne cene, ki imajo enako strukturo kot produkcijske cene, kot kažeta naša modela, izenačujejo pogoje gospodarjenja. Pri tem struktura cene v posameznem sektorju (1. sektor: 1:1:1, 2. sektor: 3:1:3) niso skoraj nikoli enake strukturi družbenega bruto proizvoda (v našem primeru: 2:1:2). Zato vsiljevanje strukture posameznim sektorjem, na primer narodnega dohodka (družbeni dogovor o delitvi dohodka), vodi le do podiranja ravnovesnih odnosov v gospodarstvu.

2. Akumulacija in cene

V »Zakonu o cenah« in zlasti v praksi politike cen obstaja prepričanje, ki je razumno mislečemu človeku težko razumljivo. Cene naj namreč ne bi obsegale tako imenovane »razvojne komponente«, oziroma, kot pravi zakon, da se »(s)podbujanje razvoja posameznih dejavnosti s cenami ... opravi le izjemoma« (41. člen). Verjetno je to prepričanje nastalo zaradi ocene, da razvojni načrti temeljnih organizacij združenega dela, izraženi v elementih cen, vodijo k inflaciji. S pomočjo naših modelov bomo vprašanje odnosov med akumulacijo in cenami analizirali z dveh vidikov.

1. Še nekaj časa domnevajmo, da je ekonomija v ravnovesju, da je torej struktura družbenih potreb enaka strukturi proizvodnje in tudi narodni dohodek (Y) enak potrošnji (C) in investicijam (I)

$$Y = C + I.$$

Ker so prihranki (S) enaki razliki med dohodkom in potrošnjo ($S = Y - C$), ravnovesje pomeni enakost prihrankov in investicij ($S = I$). Delimo to enačbo s cenovno vrednostjo produkcijskih sredstev (K). Pokaže se, da mora v ravnovesju biti akumulacijska stopnja (S/K) enaka investicijski stopnji (I/K). Slednja pa določa stopnjo rasti proizvodnje.

Kdaj naj bo akumulacijska stopnja pozitivna? Prvič. Če je stopnja rasti delovne sile ob nespremenjeni produktivnosti dela pozitivna. V naših modelih je zaposlenih 20 delavcev. 100 odstotna (40/40) akumulacijska stopnja dovoljuje investicijsko stopnjo 100% in tudi 100 odstotno rast zaposlenosti (dodatnih 20 delavcev). *Visoka stopnja brezposelnosti pri nas zato ne dovoljuje, da bi pozabili na akumulacijo v ceni* (kar se očitno dogaja, saj je inflacija pri nas tudi posledica nesorazmerja med prihranki in investicijami: $S < I$).

Drugič. Ker povečana produktivnost dela omogoča enako proizvodnjo z manj zaposlene delovne sile, ob večanju produktivnosti dela ohranimo zaposlenost le, če večamo proizvodnjo. Za polno zaposlenost mora potem biti akumulacijska stopnja enaka vsoti stopnje rasti delovne sile in produktivnosti dela.

Ali z akumuliranjem tudi povečamo potrošnjo delavcev? Ne, če se ne povečuje produktivnost dela. V našem modelu s 100 odstotno stopnjo akumulacije lahko povečamo zaposlena produkcijska sredstva za 100% in tudi proizvodnji blaga A in B za 100%, če domnevamo konstantne donose obsega. Toda, ker tehnika zahteva tudi 100 odstotno povečanje zaposlene delovne sile se potrošnja po delavcu ne spremeni (10 bl. A + 10 bl. B na 20 delavcev: 20 bl. A + 20 bl. B na 40 delavcev). Akumulacija v tem primeru z vidika delavcev ni smiselna.

Vsi ti primeri kažejo, da *akumulacija mora biti element v ceni*, saj nastane le kot del cene (dohodka) ob prodaji proizvodov. Če akumulacije ni v ceni, stopnja investiranja pa je pozitivna, so investicije višje od prihrankov, kar vodi k inflaciji. Izpad akumulacije iz cene torej ne

zmanjša inflacije, pač pa vodi k njej. »Zakon o cenah« in cenovna politika se torej glede akumulacije pošteno motita.

2. Postane pa akumulacija pomembna v strukturi cene tudi tedaj, ko se spreminja struktura povpraševanja.

Recimo, da povpraševanje po blagu A naraste za 30 d (od ravnovesnih $3 d \times 10$ enot bl. A). Če domnevamo konstantne donose obsega, bi tudi pri novi strukturi povpraševanja (stara struktura, izražena vrednostno: 30:70; nova struktura, izražena vrednostno: 60:70) bile enake dolgoročne ravnovesne cene (3:7), saj so te odvisne od tehnike in delitvenih spremenljivk, ki se niso spremenile, ne pa od povpraševanja. Model pa bi izgledal v novem ravnovesju tako:

1. sektor: $20 d ps + 20 d od + 20 d ak = 60 d$ proiz. bl. A (20 bl. A)

2. sektor: $30 d ps + 10 d od + 30 d ak = 70 d$ proiz. bl. B (10 bl. B)

Toda preden bi se stara struktura gospodarstva prilagodila novi, bi se spremenila cena v 1. sektorju. Ko bi kupni skladi po blagu A narasli na 60 d, bi se proizvodnjo v starem obsegu (10 enot) prodajalo po ceni 6 d, da bi bili kupni in blagovni skladi izenačeni. Teh 6 d bi dajalo $50 d (10 + 10 + (10 + 50)) = 6 \times 10$ dodatne akumulacije, ki bi omogočila, da se gospodarstvo v 1/5 proizvodnega obdobja prilagodi novi strukturi povpraševanja.

Ta primer kaže, kako trg z nihanjem tržnih cen ustvarja razmere, v katerih blagovni proizvajalci s svojimi odločitvami lahko alocirajo produkcijske dejavnike tako, da se struktura proizvodnje prilagaja strukturi družbenih potreb.⁷ Tržne cene s pomočjo odločitev blagovnih proizvajalcev potem selijo delovno silo in produkcijska sredstva med različnimi sektorji. Če tržna cena ne bi smela sistematično »spodbujati posameznih dejavnosti«, kot pravi zakon, bi alokacijo proizvodnih dejavnikov namesto delovnih kolektivov nujno morali opravljati subjekti zunaj temeljnih organizacij združenega dela. Zato ta zakonska zahteva kliče po državnem urejanju tega področja in po eksternem financiranju razširjene reprodukcije. Je pa ta zakonska zahteva tudi v nasprotju s prvim merilom oblikovanja cen, ki pravi, da je pri oblikovanju cen treba upoštevati »razmerje med ponudbo in povpraševanjem«. Ker slednje, kot smo spoznali, ne določa dolgoročnih ravnovesnih cen, merilo lahko smiselno uporabimo le v tem pomenu, da dovoljujemo nihanje tržnih cen okoli dolgoročnih, in da naj bo to nihanje dinamičen mehanizem usklajevanja strukture proizvodnje s strukturo družbenih potreb, kot smo ga pravkar opisali. Tedaj pa cene nujno morajo »spodbujati (in zavirati) razvoj posameznih dejavnosti«.

3. Produktivnost dela in cene

V »zakonu o cenah« so cene in produktivnost dela povezane na različne načine. a) Spoznali smo že nesmiselnost vsebine 4. merila za oblikovanje cen, po katerem naj bi se delil dohodek med dejavnosti s

⁷ Drugo vprašanje pa je, ali blagovni proizvajalci te razmere izrabijo. Kasneje bomo videli, da je to pomembno vprašanje učinkovitega delovanja našega gospodarstva.

cenami, in sicer glede na produktivnost dela in uspešnost gospodarjenja. b) V 5. členu so zapisali, da naj bi sprememba cen glede na ponudbo in povpraševanje »prispevala k povečanju... produktivnosti dela«. c) 3. merilo oblikovanja cen zahteva, da sta pri oblikovanju cen izhodišči gibanje poprečne produktivnosti dela in smotrna izraba produkcijskih sredstev... č) V navodilih za uporabo meril in v praksi pogosto naletimo na idejo, naj bi proizvajalce nagradili za dviganje produktivnosti dela s cenami.

Da bi lahko analizirali trditve in zahteve iz zadnjih treh točk, moramo spoznati še konkurenco znotraj posameznega sektorja, saj smo že spoznali, da medpanožna konkurenca, o kateri smo govorili do sedaj, ni neposredno povezana s produktivnostjo dela.

Podrobneje si oglejmo 1. sektor. Naj ga sestavljata dva proizvajalca, ki proizvedeta po 5 enot blaga A, struktura njunih ponudbenih cen pa izgleda tako:

1. proizvajalec: $1,5 \text{ d ps} + 1 \text{ d od} + 1,5 \text{ d ak} = 4 \text{ d}$ (5 enot bl. A)

2. proizvajalec: $0,5 \text{ d ps} + 1 \text{ d od} + 0,5 \text{ d ak} = 2 \text{ d}$ (5 enot bl. A)

Proizvodnji obeh proizvajalcev potem dajeta znano strukturo celotne proizvodnje prvega sektorja: $10 \text{ d ps} + 10 \text{ d od} + 10 \text{ d ak} = 30 \text{ d}$ proiz. bl. A. Na trgu blaga A seveda ne obstajata posebni ceni 1. in 2. proizvajalca, ampak cena, izpeljana iz poprečnih razmer proizvodnje blaga A, ki smo jo že spoznali: 3 d. Po tej ceni morata prodajati oba proizvajalca. To pa zanju pomeni tako strukturo celotnega prihodka po enoti blaga A:

1. proizvajalec: $1,5 \text{ d ps} + 1 \text{ d od} + 0,5 \text{ d ak} = 3 \text{ d}$

2. proizvajalec: $0,5 \text{ d ps} + 1 \text{ d od} + 1,5 \text{ d ak} = 3 \text{ d}$

Višji dohodek 2. proizvajalca na enoto proizvoda (2,5 d) (in nižji dohodek 1. proizvajalca na enoto proizvoda – 1,5) je nagrada (kazen) za nadpoprečno (podpoprečno) učinkovitost gospodarjenja s produkcijskimi sredstvi. Podobna razlika v dohodku, tokrat sicer dohodku na zaposlenega, bi nastala, če bi 5 enot blaga A proizvedla proizvajalca z različno količino delovne sile. Proizvajalca bi se razlikovala po produktivnosti dela (na primer, da 1. proizvajalec proizvede 5 enot blaga A z 2 delavcema, drugi pa s 3 delavci; tedaj sta njuna dohodka na delavca $15/2$ oziroma $15/3$).

Te nagrade za višjo produktivnost dela in višjo učinkovitost gospodarjenja v obliki nadpoprečnega dohodka bi nastale seveda pri vsaki ceni blaga A. Zato lahko naredimo dva sklepa:

Prvič. Spremembe cen (torej njihova višina) ne vplivajo na spodbude in nagrade za višjo produktivnost dela in učinkovitost gospodarjenja. Ta nastane pri vsaki ceni, ki je enotna za vse proizvajalce blaga.

Drugič. Nagrada za višjo produktivnost dela nastane pri dani ceni in bolj produktivnih proizvajalcev ni treba nagrajevati z višjo ceno. Pravzaprav ni razlogov za to, da naj bi višja cena bolj spodbujala k produktivnosti dela.

Tretjič. Merila za oblikovanje cen so sicer lahko merila za oblikovanje cen pri posameznem proizvajalcu, toda cene blaga na trgu ne morejo biti njihove ponudbene cene. Zato ta merila ali veljajo za cene blaga, pa jih posamezen proizvajalec ne more uporabljati, ali pa veljajo za ponudbene cene in potem neposredno ne opredeljujejo cen blaga na trgu. Če bi ponudbene cene priznali za tržne (kar delajo v veliki meri danes skupnosti

za cene), pa ne bi imeli več niti spodbud za dvigovanje produktivnosti dela in za učinkovito gospodarjenje niti enotne cene za eno vrsto blaga (imeli bi pa »neenoten jugoslovanski trg«).

Res pa je, da oblikovanje dolgoročnih ravnovesnih cen ne more mimo poprečne (!) produktivnosti dela in učinkovitosti gospodarjenja, kot pravi 3. merilo za oblikovanje cen. Vendar je treba to merilo pravilno razumeti.

Naj tudi 1. proizvajalec iz 1. sektorja začne gospodariti tako učinkovito kot 2. proizvajalec. Tedaj cena s strukturo:

$$0,5d \text{ ps} + 1d \text{ od} + 0,5d \text{ ak} = 2d$$

ne velja le za 5 enot proizvodnje 2. proizvajalca, ampak za ves 1. sektor. Struktura proizvodnje v gospodarstvu pa bi tedaj izgledala tako:

$$1. \text{ sektor: } 5d \text{ ps} + 10d \text{ od} + 5d \text{ ak} = 20d \text{ (10 enot bl. A)}$$

$$2. \text{ sektor: } 30d \text{ ps} + 10d \text{ od} + 30d \text{ ak} = 70d \text{ (10 enot bl. B)}$$

Nagrada 2. proizvajalcu iz 1. sektorja je sedaj izginila, saj ni več nadpoprečno produktiven in učinkovit gospodar. Toda, če so delavci v obeh sektorjih prej lahko z 20d osebnih odhodkov kupili največ 7 enot blaga A (20/3) ali okoli 3 enote blaga B (20/7), sedaj lahko kupijo 10 enot blaga A ali okoli 3 enote blaga B.

Povečana produktivnost dela in učinkovitost gospodarjenja v 1. sektorju se je izrazila v cenah (seveda te še vedno niso opredeljene s produktivnostjo dela in učinkovitostjo gospodarjenja) in se »podružbila« prek nižjih cen v višjem realnem dohodku delavcev. Ker povečana produktivnost dela pomeni tudi zmanjšanje števila zaposlenih, ki proizvedejo 10 enot blaga A, se poveča količina blaga, ki ga lahko kupi delavec, tudi zaradi tega. Toda, še enkrat, ob dani produktivnosti dela in učinkovitosti gospodarjenja so spremembe cen odvisne le od sprememb delitvenih spremenljivk.

4. Vloga »svetovnih cen«

V »zakonu o cenah« med merili za oblikovanje cen najdemo tudi tako imenovani »kriterij svetovnih cen«. Razlagajo ga sicer na različne načine, toda najpogostejše srečamo razlago, da naj bi razmerja med domačimi cenami prilagajali razmerjem med cenami na svetovnem trgu. Naši modeli omogočajo, da pokažemo nesmiselnost tega merila.

Modelu dinarskega gospodarstva

$$1. \text{ sektor: } 10d \text{ ps} + 10d \text{ od} + 10d \text{ ak} = 30d \text{ (10 enot bl. A)}$$

$$2. \text{ sektor: } 30d \text{ ps} + 10d \text{ od} + 30d \text{ ak} = 70d \text{ (10 enot bl. B)},$$

ki smo ga uporabljali do sedaj, dodajmo še model, kjer je domača valuta (samo zaradi razumljivosti) marka (m) in kjer tudi proizvajajo v dveh sektorjih blago A in B:

$$1. \text{ sektor: } 15m \text{ ps} + 10m \text{ doh. del.} + 15m \text{ ak} = 40m \text{ (20 enot bl. A)}$$

$$2. \text{ sektor: } 25m \text{ ps} + 10m \text{ doh. del.} + 25m \text{ ak} = 60m \text{ (20 enot bl. B)}$$

Iz teh podatkov vidimo, da je produktivnost dela v 2. ekonomiji dvakrat višja kot v prvi, če delavci tudi v 2. ekonomiji dobijo za enoto delovne sile 1 marko. Če izračunamo cene za blago A in B, vidimo, da so te v 1. ekonomiji 3d za blago A in 7d za blago B, v 2. ekonomiji pa so 2m za blago A in 3m za blago B. Če bi bil devizni tečaj $1d = 1m$, seveda ne bi bilo smiselno, da bi v 1. ekonomiji sploh proizvajali, saj znajo (višja produktivnost dela) v 2. ekonomiji oba proizvoda proizvesti pol ceneje. Pride pa do menjave med obema ekono-

jama, če bi dinar devalvirali tako, da bi bilo novo razmerje $1d = 0,5m$. Tedaj bi bila struktura proizvodnje v 1. ekonomiji, izražena v markah, takale:

1. sektor: $5m \text{ ps} + 5m \text{ doh. del.} + 5m \text{ ak} = 15m$ (10 enot bl. A)

2. sektor: $15m \text{ ps} + 5m \text{ doh. del.} + 15m \text{ ak} = 35m$ (10 enot bl. B)

Cene blaga pa bi bile izražene v markah za polovico nižje: cena blaga A – 1,5m in cena blaga B – 3,5m. Če sedaj primerjamo cene v obeh ekonomijah, spoznamo, da lahko kupci iz 1. ekonomije ceneje kupijo blago B, če ga uvozijo iz 2. ekonomije ($3,5 > 3$), kupcem iz 2. ekonomije pa se splača uvažati blago A iz 1. ekonomije, saj je tu cenejše ($1,5 < 2$). Čeprav so v 1. ekonomiji proizvajali obe vrsti blaga dražja kot v 2. ekonomiji, so potem, ko smo z deviznim tečajem »izenačili« produktivnosti dela v obeh ekonomijah, nastale razmere, v katerih je smiselno menjati blago med ekonomijama. V 1. ekonomiji so pred menjavo lahko kupili 6,6 enot blaga A ($20d/3d$) in 2,8 enot blaga B ($20d/7d$), če so ves dohodek ($20d$) namenili za nakup ene ali druge vrste blaga. Po menjavi pa so lahko kupili 6,6 enot blaga A ($10m/1,5m$) in 3,3 enote blaga B ($10m/3m$). Njihov realni standard se je kljub devalvaciji povečal. V 2. ekonomiji so lahko kupili pred menjavo 10 enot blaga A ($20m/2m$) in 6,6 enot blaga B ($20m/3m$). Po menjavi pa so sposobni kupiti 13,3 enote blaga A ($20m/1,5m$) in 6,6 enot blaga B ($20m/3m$). Tudi njihov realni standard se je kljub superiorni produktivnosti dela povečal po menjavi blaga z manj produktivno ekonomijo.

Ta preprosti primerček kaže vse bistvene značilnosti tako imenovane teorije primerjalnih prednosti. Prvič, cene so v vsakem gospodarstvu v določenem trenutku opredeljene z zaposleno tehniko in delitvenimi spremenljivkami. *Vsiljevanje cen, ki veljajo na svetovnem trgu (na primer v naši 2. ekonomiji), bi bilo popolnoma nesmiselno*, saj so te cene v vsaki ekonomiji opredeljene s svojimi determinantami, in bi vodilo k neravnovesnim razmeram v gospodarstvu, ki bi se »razreševale« s krizami. Zato »zakona o cenah« ni mogoče razumeti tako, da je treba domače cene prilagoditi svetovnim. Drugič, *prilagajanje domačih cen svetovnim tudi ni smiselno*, če želimo produktivnost dela in učinkovitost gospodarjenja prilagajati svetovnim. Najprej, spodbude za to so v konkurenci znotraj panoge, ki pa je ne povežemo s svetovnim trgovom prek domačih cen, ampak z možnostjo vstopa tujih proizvajalcev na domačih trg. Tuji proizvajalec se tedaj pojavlja nasproti domačemu konkurentu kot katerikoli domači proizvajalec – konkurent. Poleg tega pa tudi domače produktivnosti in učinkovitosti ni mogoče v celoti prilagajati svetovni. Gospodarstva imajo različne (primerjalne) prednosti, četudi se njihove poprečne produktivnosti dela bistveno razlikujejo. Kot kaže naš primer, prav zaradi teh prednosti obstaja mednarodna menjava. Mednarodna trgovina in s tem tudi mednarodna konkurenca seveda lahko smiselno delujeta le pri deviznem tečaju, ki izenačuje razlike med cenami blaga, proizvedenega v različnih ekonomijah. Menimo, da primer odlično kaže na to, kako devalvacija ni le zlo, in da je pravzaprav pogoj za vključevanja v mednarodno delitev dela in za povečevanje življenjskega standarda tako v ekonomijah z visoko produktivnostjo (stopnjo rasti produktivnosti) kot z nizko.

Mnogi se bojijo devalvacije, češ da vodi k inflaciji. Toda v resnici ta učinek ni tako močan, kot se običajno meni.

Zamislimo si, da v naši 1. ekonomiji devalviramo dinar za 50%, v stroških produkcijskih sredstev pa je polovica stroškov nastala na podlagi uvoženih produkcijskih sredstev:

1. sektor: $(5 + 10)d_{ps} + 10d_{od} + 15d_{ak} = 40d$ (10 enot bl. A; cena 4d)
2. sektor: $15 + 30d_{ps} + 10d_{od} + 34d_{ak} = 100d$ (10 enot bl. B; cena 10d)

Čeprav je bila devalvacija 50% in so stroški uvoženih produkcijskih sredstev narasli za 100%, je cena blaga A narasla le za 33%, cena blaga B pa za 42%.

Ta primer kaže, (1.) da je ob devalvaciji nujno treba spremeniti relativne cene blaga, če ne želimo z njo povzročiti še večjih neravnovesij, in (2.) da devalvacije z višjo stopnjo razvrednotenja nujno zahtevajo več zaporednih devalvacij, če želimo »premagati« nasprotno učinke rasti cen zaradi izzvane inflacije. Vendar pa vsa ta vprašanja niso vprašanja sistema cen in jih v »zakonu o cenah« ne bi smeli opredeljevati.

Sklep

Očitno sta le dva temeljna kriterija za oblikovanje cen.

A. Prvi in glavni kriterij mora govoriti o elementih v strukturi dolgoročnih cen. Cene se v ekonomiji morajo dolgoročno oblikovati glede na prevladujočo tehniko in delitvene spremenljivke. Pri tem izbor delitvenih spremenljivk ni poljuben, saj dolgoročno ravnovesje omogočajo le enaki osebni dohodki glede na enoto delovne sile in enaka akumulacija glede na angažirana produkcijska sredstva. Dolgoročne ravnovesne cene bi morale biti torej produkcijske cene, ki bi delile dohodek med dejavnosti glede na zaposleno delovno silo in glede na zaposlena produkcijska sredstva, saj nobena druga cena dolgoročno ne omogoča nepretrganega poteka družbene reprodukcije, v kateri se morajo reproducirati tako delovna sila kot produkcijska sredstva.

Menim, da bi v »zakonu o cenah« morali s tega vidika sprejeti *stopnjo akumulacije kot instrument delitve dohodka*. Videli smo, da so ravnovesne cene in delitve dohodka povezane z med panogami izenačenimi osebnimi dohodki in akumulacijsko stopnjo. Ker je velikost dohodka v določenem obdobju dana, je za ravnovesne cene in delitve dovolj, da je opredeljena ena od teh delitvenih spremenljivk. V kapitalizmu so dane cene delovne sile. V samoupravnem socializmu delovna sila ni več blago in nima tržne cene, saj delavec ni več odtujen od produkcijskih sredstev, ampak je sam gospodar. Kot organizator procesa proizvodnje delavec ne dobi več dohodka s prodajo svoje delovne sile, ampak s prodajo rezultatov svojega dela. Zato moramo delitev dohodka opredeliti z akumulacijsko stopnjo. Kot kažejo naši primeri, so delitve dohodka, ki so opredeljene z velikostjo dohodka, za gospodarstvo nekoristne in škodljive. Akumulacijska stopnja mora biti torej opredeljena že na začetku procesa proizvodnje, tako kot je v kapitalizmu mezda dana že ob nakupu delovne sile. Takoj, ko se delavci odločijo, da bodo v proizvodnji uporabili (družbena) produkcijska sredstva, se morajo tudi zavedati, da bodo morali na dinar teh sredstev zaslužiti določeno akumulacijo, ki mora biti tolikšna, kolikor pač v poprečju v gospodarstvu zaslužijo na dinar družbe-

nih sredstev (to akumulacijska stopnja kot delitvena spremenljivka tudi kaže).

1. Kaj bi s tako akumulacijsko stopnjo zagotovili? Najprej, kot kažejo vsi naši primeri, bi taka akumulacijska stopnja zagotovila *sorazmeren razvoj gospodarstva* glede na strukturo družbenih potreb. Če bi bilo gospodarstvo v ravnovesju, bi cene, ki bi se oblikovale na podlagi take stopnje, to ravnovesje tudi ohranile. Ta akumulacijska stopnja bi tudi izenačevala *možnosti gospodarjenja*, saj bi po eni strani zagotavljala sorazmerno rast vsem proizvajalcem in panogam, po drugi strani pa bi ohranjala *delitev po delu*. Kot kaže primerjava modela s produkcijsko ceno z modelom z dohodkovno ceno (oziroma njej podobno ceno), obstoj akumulacijske stopnje preprečuje, da bi osebni dohodki bili visoki zaradi visoke opremljenosti delavca s produkcijskimi sredstvi, in da bi nastale medpanožne razlike v osebnih dohodkih zaradi medpanožnih razlik v zaposleni tehniki oziroma v količini družbenih produkcijskih sredstev, s katerimi proizvaja posamezni delavec. Akumulacijska stopnja bi tudi zagotovila, da bi se različna produktivnost dela in učinkovitost gospodarjenja s produkcijskimi sredstvi resnično pokazali v osebnem dohodku delavcev, ki so s svojim samoupravljanjem zanju tudi odgovorni.

Primer dveh proizvajalcev iz 1. sektorja bi izgledal takole (akumulacijska stopnja je 100%):

1. proizvajalec: $1,5d \text{ ps} + 1,5d \text{ ak} + 1d \text{ od} = 4d$

2. proizvajalec: $0,5d \text{ ps} + 0,5d \text{ ak} + 3d \text{ od} = 4d$

Večja učinkovitost gospodarjenja s sredstvi za proizvodnjo 2. proizvajalca se kaže v nadpovprečnem osebnem dohodku (ob izmišljeni ceni $4d$).

Ta osebni dohodek je *nagrada za učinkovito gospodarjenje z minulim delom* in bi bil ena od oblik nagrajevanja po minulem delu.⁸

Akumulacijska stopnja bi igrala pomembno vlogo tudi ob morebitni neusklajenosti med strukturo proizvodnje in strukturo povpraševanja.

V primeru take neusklajenosti, ki smo ga analizirali prej, smo domevali, da zaradi presežka kupnih skladov nad blagovnimi cena v 1. sektorju naraste na $6d$. Struktura cene 1. sektorja bi bila pri tej ceni in akumulacijski stopnji 100% taka:

$1d \text{ sp} + 1d \text{ ak} + 4d \text{ od} = 6d$,

če bi delavci ves prirastek dohodka (nadoprečni dohodek), ki nastane z višjo ceno, razdelili kot osebne dohodke. Delavci v tem sektorju pravzaprav niso neposredno motivirani za to, da povečujejo proizvodnjo. Višja proizvodnja bi jim znižala tržno ceno (od $6d$ na ravnovesnih $3d$ in s tem tudi osebne dohodke.

Vendar pa bi bili delavci v tem sektorju kljub temu prisiljeni, da investirajo vsaj del nadpovprečnega dohodka in povečujejo proizvodnjo. K temu jih sili *medpanožna konkurenca* oziroma *strah pred vstopom*. Tako visoki osebni dohodki bi namreč spodbudili delavce zunaj tega sektorja, da poizkušajo vanj investirati. Če konkurenca ni popolnoma propadla, bi

⁸ O nagrajevanju po minulem delu oziroma tako imenovanem ekonomskem odnosu minulega dela govorim podrobno v članku O nekaterih poglavitnih vprašanjih ekonomskega odnosa minulega dela, *Ekonomski revija*, št. 1-2, 1980.

lahko tudi ti zaposlili tehniko, ki jo imajo obstoječi proizvajalci, plačali bi lahko akumulacijo po akumulacijski stopnji in vsaj nekaj proizvodov prodali po ceni 6d ter s tem dobili nadpovprečni osebni dohodek (4d). Ta osebni dohodek bi bil *nagrada za dobro investicijsko odločitev in tako druga oblika nagrajevanja po minulem delu*. Hkrati pa bi bil spodbuda, ki bi usmerjala delavčeve odločitve o investicijah tako, da bi se struktura proizvodnje prilagajala strukturi družbenih potreb. Akumulacijska stopnja bi omogočala delavcu, da ocenjuje bodoče donose investicij (donos je zanj osebni dohodek) ne glede na kapitalno intenzivnost investicij.

Stopnja akumulacije bi poleg tega omogočila spoznati *monopolne cene* in bi lahko bila tudi *kriterij politike cen*, zlasti na področjih, kjer trg ne deluje, ali pa ne deluje učinkovito.

2. Nekateri ekonomisti menijo, da bi opisano vlogo akumulacijske stopnje na področju cen lahko odigrala kar običajna *bančna obrestna mera*, ki bi se oblikovala na trgu denarja. Po njihovem mnenju zato da bi uredili vprašanje cen, ne bi bilo treba bistveno spreminjati našega gospodarskega sistema. Le obrestno mero bi morali bolj prepustiti tržnim kriterijem (morala bi postati »realna«). Taka obrestna mera naj ne bi urejala le cen, pač pa tudi zaposlovanje. Brezposelni bi znižali realne osebne dohodke, s tem povečali prihranjeni dohodek, ta bi kot ponudba prihrankov znižal obrestno mero, kar pa bi pospešilo investicijsko dejavnost in z njo tudi zaposlovanje. Hkrati pa bi nižja realna mezda vodila do zamenjave delovne sile s produkcijskimi sredstvi.

Strinjam se, da bi tudi taka obrestna mera uredila mnoga vprašanja cen. Toda, da bi opisani mehanizem obrestne mere deloval, bi moral delovati tudi trg delovne sile, kot vidimo iz opisa. Zato ni nenavadno, da danes številni ekonomisti govorijo o reafirmaciji določene vrste trga delovne sile oziroma sistema plač. Takega trga pa je z razvojem samoupravljanja vse manj. Kot smo že omenili, bolj ko delavec postaja upravljalec procesa proizvodnje, manj je prisiljen, da svojo delovno silo komurkoli prodaja, saj lahko prodaja rezultate svojega dela. Če pa cena delovne sile ne igra več tiste vloge, ki jo poznamo iz kapitalističnega gospodarstva, pa tudi obrestna mera ne more več sistematično vplivati na gospodarska dogajanja. Sporno je tudi, ali bi obrestna mera pri nas sploh vplivala na velikost prihrankov in na investicijsko dejavnost. Šibak vpliv obrestne mere na prihranke bi lahko povzročal, da bi bile investicije, ki bi jih spodbudila določena obrestna mera, višje od akumulacije, ki bi nastala s to mero. Kdo bi tedaj preprečil, da se realna akumulacija, ki bi nastala z investicijami, ne bi pretakala v osebne dohodke, prihranki, manjši od investicij, pa obnavljali z rastjo cen? Če bi v teh razmerah delovna sila branila svoje realne osebne dohodke z dvigom nominalnih osebnih dohodkov in z dvigom cen, kar jim neblagovna narava delovne sile ob šibki konkurenci tudi omogoča, tak gospodarski sistem z obrestno mero ne bi vodil k brezposelnosti, ampak k inflaciji.

Prav zato opozarjam na to, da stopnja akumulacije ne more uveljaviti

novega sistema cen, ne da bi ji prilagodili tudi nekatere druge dele ekonomskega sistema. Ni namen tega članka, da te prilagoditve podrobno opišemo. Omenimo naj le dve najpomembnejši. Uveljaviti bi morali poseben *mehanizem oblikovanja višine stopnje akumulacije*. V literaturi obstajata dva predloga. Po prvem naj bi nacionalni plan določal njeno višino in s tem poskrbel, da bi bilo akumulacije dovolj za »naravno« rast, po drugem pa naj bi se akumulacijska stopnja oblikovala tržno, kot obrestna mera. Toda po tem predlogu naj bi njena višina izražala predvsem razmere v reprodukciji delovne sile. Brezposleni delavci naj bi imeli enako pravico kot zaposleni povpraševati na tem trgu, zato bi višino stopnje akumulacije v največji meri opredeljeval odnos med zaposlenimi in brezposelnimi.

Druga prilagoditev pa bi morala nastati pri *gospodarjenju s prihranki*. Akumulacija, obračuna po vladajoči akumulacijski stopnji, naj se ne bi prelila v banke, ampak bi morala ostati v temeljnih organizacijah združenega dela, kjer bi povečala osnovo za obračun akumulacije po akumulacijski stopnji. S tem bi bili delavci v temeljnih organizacijah po eni strani prisiljeni varčevati v skladu s potrebami »naravne« rasti, po drugi strani pa nepretrgoma skrbeti za učinkovito uporabo akumulacije. Če ne bi imeli možnosti, da bi akumulacijo investirali sami, bi jo bili prisiljeni odstopiti (ne posoditi) tistim v gospodarstvu, ki bi jo bili sposobni učinkovito investirati. Sicer bi morali v bodočnosti akumulacijo, ki bi jo obračunali po akumulacijski stopnji, plačati iz svojih osebnih dohodkov. S tem bi nastal pretok akumulacije, ki ne bi bil podrejen reprodukciji kapitala, ampak reprodukciji delovne sile. Hkrati pa bi se povečal pritisk na vstop v panogo, to je oblika konkurence, ki v največji meri preprečuje, da bi delavci dvigovali osebne dohodke (in realno nižali akumulacijo) z rastjo cen (česar akumulacijska stopnja sama po sebi seveda ne prepreči).

Vse navedene prilagoditve ekonomskega sistema niso stvar, ki bi jo moral urejati zakon o temeljnih sistema cen in družbeni kontroli cen. Kažejo pa, da sistema cen ni mogoče urejati ne glede na druge dele ekonomskega sistema, da z elementi sistema cen ni mogoče urediti vseh vprašanj v gospodarstvu (lep primer je inflacija), in da tudi rešitve v drugih delih gospodarskega sistema odločajo o učinkovitosti sistema cen.

3. Stopnja akumulacije bi torej v opisanih razmerah omogočala sprostitev cen in uveljavitev tržnega načina oblikovanja cen, hkrati pa bi odpravila posledice najpomembnejših dejavnikov, ki deformirajo delovanje tržnega mehanizma. Pravzaprav stopnja akumulacije lahko deluje tako, kot smo opisali, le pri oblikovanju cen na podlagi ponudbe in povpraševanja. Zato ob prvem, temeljnem merilu za oblikovanje cen, moramo nujno zapisati še drugo: *cene se kratkoročno oblikujejo s ponudbo in povpraševanjem*. To prvo merilo za oblikovanje cen iz »zakona o cenah« je v samoupravnem socialističnem gospodarstvu smiselno in nujno, a ne zagotavlja učinkovitega delovanja trga, če z merili ne opredelimo tudi dolgoročnih cen, kot smo to naredili v tem članku.

Opomba uredništva

Ob izidu slovenskega prevoda knjige Güntherja Friedrichsa in Adama Schaffa *Mikroelektronika – v dobro ali zlo?* (izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 270 str.), ki sta jo Nemec in Poljak napisala kot poročilo Rinskemu klubu, je stekla na Fakulteti za elektrotehniko v Ljubljani razprava, ki je posegla v vsebino knjige kot tudi v aktualne vidike mikroelektronske revolucije v svetu in pri nas. Nekatere razpravljalce smo zaprosili, naj bi za revijo na kratko zapisali: 1. Kako ocenjujejo izhodišča in stališča piscev knjige, 2. Kako ocenjujejo sedanje in prihodnje možnosti za osvajanje mikroelektronike, 3. Kaj storiti, da bomo mikroprocesorje, ki jih že izdelujemo doma, hitreje vključevali v proizvodnjo in 4. Kaj sodijo o raziskovalni politiki na tem področju. Objavljamo odgovore treh razpravljalcev.

Naj opomnimo, da je zbudila obravnavana knjiga v svetu velik interes, da je postala prava uspešnica in da so jo prevedli že v deset jezikov. O tem poroča *Die Weltwoche*, kjer lahko tudi zvemo, da je poljski filozof Adam Schaff medtem napisal že novo knjigo z naslovom *Prepir o pogojih socializma*, v kateri zagovarja tezo, ki se glasi približno takole: Marx je že sredi 19. stoletja zapisal: če ni ustreznih materialnih in socialnih okoliščin, socializma ni mogoče uresničiti. Mikroelektronika po njem zdaj prvič ponuja to možnost. Kajti če se produkcijske razmere in odnosi spreminjajo tako radikalno, kot se danes, se mora spremeniti tudi družbena nadgradnja.

ANDREJ KIRN

Mikroelektronska revolucija, politika in ekologija

Prevedeno delo, ki je izhodišče za naš razgovor, ni tehniška, ampak družboslovna obravnava mikroelektronike. Vsebuje le osnovne in splošne tehnične značilnosti mikroelektronike, ki so nujno potrebne za razumevanje njenih družbenih implikacij in posledic. Knjiga ima tudi širšo metodološko vrednost za študij odnosa med tehnologijo in družbo sploh. Poudariti je treba, da smo to knjigo zavidljivo hitro dobili v prevodu. Takšna naglica bi bila želena tudi v bodoče pri odkrivanju in prevajanju pomembnih del, ki so se pojavila v svetu. Knjiga bi morala pritegniti vsakogar, ki skuša vsaj malo prodreti v anatomijo sodobne revolucije produktivnih sil. S pridom jo bodo lahko uporabili študenti tehniških in naravoslovnih fakultet v seminarskem delu pri predmetih, ki sestavljajo osnove marksizma.

Najprej si postavljam vprašanje, ali je sodobna mikroelektronska tehnologija revolucionarna? Moramo si pojasniti, kje so merila za tehniško revolucijo sploh in kakšen je odnos tehniških revolucij do revolucij produktivnih sil. Soglasje o tem, koliko vsesplošnih tehniških revolucij se je zvrstilo od novega veka dalje do danes, ni. Nekateri tudi mešajo splošne tehniške revolucije z revolucijami produktivnih sil. Slednje pa so neprijemno globalnejše, totalnejše in vključujejo tudi človeka, delitev dela, mednarodne vidike delitve dela, nove oblike upravljanja idr. Nekateri razlikujejo splošne in delne, funkcijske in konstrukcijske tehniške revolucije. Če bi sprejeli to klasifikacijo, potem bi lahko rekli, da je mikroelektronska revolucija splošna in da je hkrati konstrukcijska kot tudi funkcionalno tehniška revolucija, ker vpeljuje nov zgodovinski tip prerazdelitve funkcij med človekom in tehničnimi sredstvi. Vendar pa avtorji tega dela ne obravnavajo mikroelektronske revolucije s tega širšega stališča. Družbeno vlogo mikroelektronike moramo razkriti širše civilizacijsko.

V knjigi manjka politična analiza problema. Avtorji jo odpravijo z nekaterimi politično izpraznjenimi splošnimi antropološkimi ugotovitvami. Ne poskušajo odgovoriti na vprašanje, kakšen izziv je razširjena vsesplošna uporaba mikroelektronike za obstoječo podobo kapitalizma, pa tudi socialističnih družbenih odnosov in oblik upravljanja s produktivnimi silami. Olajševalna okoliščina je v sami objektivni stvarnosti in ne samo v idejni sistematični metodološki pristranosti. Dosedanja razširitev in uporaba mikroelektronike še ni dovolj za celostno razkritje njene politične vloge in izziva. Za industrijsko revolucijo je bilo potrebno 50–90 let, da se je postopoma zjasnila teoretska zavest o političnoekonomskem protislovju med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi, ki ga je razvil industrijski tip revolucije produktivnih sil. Na mikroelektronsko revolucijo ne bo potrebno čakati tako dolgo, da se bomo vsestransko osvestili njenih političnoekonomskih razsežnosti.

Avtorji obravnavane študije trdijo, da sta razvoj in vsesplošna uporaba mikroelektronike naklonjena obvladovanju ekoloških težav. Omo-goča namreč bolj natančen nadzor degradacije okolja ter večjo varčnost pri porabi surovin in energije. Kratkoročno in lokalno je to res, dolgoročno in sistemsko pa je to optimistično zavajajoča varljiva ugotovitev. Če namreč mikroelektronika v povezavi z avtomatizacijo in robotizacijo radikalno spreminja organsko sestavo kapitala v tem smislu, da enota živega dela spravlja v gibanje vse večjo maso opredmetenega dela, je to nova stopnja zgodovinsko intenzivnejša stopnja tehnizacije biosfere in nova ekološka obremenitev naravnih virov. S to rastočo obremenitvijo je univerzalna uporaba mikroelektronike povezana tudi s tem, da silno dviga produktivnost človekovega dela kar zahteva nesluteno razširitev družbene proizvodnje. Ali bo biosfera sposobna prenesti fantastično razširitev družbene proizvodnje na mikroelektronskem tehnološkem temelju? Mar ne bo ta razširitev izničila tiste ekološke prednosti mikroelektronike, ki jo ima racionalnejša in varčnejša uporaba surovin in energije?

Kdaj informacijska tehnologija delovnemu človeku koristi?

1. Če upoštevamo naše razmere, je bila knjiga izdana ob pravem času, sicer pa že nekoliko pozno. Ker se naša sredstva javnega obveščanja (od tiska do TV) premalo ukvarjajo s problemi z vplivom informacijske tehnologije na naš bodoči razvoj, izdajo knjige vsekakor pozdravljam.

2. in 3. Možnosti za nove generacije tehnologije so pri nas relativno majhne predvsem zaradi neprimernega odnosa do te problematike. Ne poznamo ali nimamo radi načina za sprotno vključevanje novih generacij tehnologije, ki bi prispevale k večji proizvodnji na osnovi ustvarjalnosti. Zadnjih 15 let nismo nič storili, sedaj pa relativno hitro spoznavamo, da bo potrebno nekaj narediti. Hitre, površne, nestrokovne in prepozne odločitve o novih generacijah tehnologije, sem sodi tudi informacijska tehnologija, so lahko tudi tako neprimerne, kot so na primer naše dosedanje napačne naložbe. Menim, da bi morali v tem trenutku:

- porazdeliti infrastrukturo tako, da bi bila informacijska tehnologija našemu delovnemu človeku in občanu lahko v resnično pomoč pri njegovem (ustvarjalnem) delu;

- posvetiti veliko pozornost delovnemu človeku glede na njegovo znanje, saj naj bi bil ta čez nekaj let obdan z informacijsko tehnologijo in bo iz nje »potegnil« toliko ustvarjalnega, kolikršno bo njegovo znanje. Vedno bolj bodo cenjeni izdelki z veliko ustvarjalnega dela, ravno pri tem pa imamo v Sloveniji pravzaprav največ možnosti;

- razvijati in proizvajati tiste dele informacijske tehnologije, ki se bodo čez nekaj let tudi pri nas množično uporabljali. Množičnost bo najbrž tolikšna, da bo vsako nakupovanje v tujini za nas težko sprejemljivo. Govorim o delih, ne o celotni informacijski tehnologiji. Značilnost telematike je, da bodo telematski izdelki ceneni, vendar je njihova tržna politika že sedaj usmerjena k množičnosti. Naša računalniška industrija se premalo ukvarja s pravimi računalniškimi proizvodi in problemi.

V tujini so že začeli vlagati v razvoj nove tehnologije, nasproti kateri je računalništvo ali informatika klasika. Zadnje pomeni, da moramo čimprej pripisati pravi pomen informacijski tehnologiji in gledati tudi na to, kaj prihaja za to tehnologijo.

4. Raziskovalna politika bi morala bolj sistematično zajeti dva temelja: prvi je vključitev informacijske tehnologije. Čutiti je težnjo, da je pri nas potrebno le prvo, drugo pa ne. To je zgrešeno mišljenje, ker bi zgolj z implementacijo postali preveč pasivni pri razvoju svoje informacijske tehnologije in odvisni od tujine. Brez domačih raziskav na tem področju bi postalo vključevanje informacijske tehnologije kmalu premalo strokovno, kar lahko povzroči različne negativne posledice.

Tradicionalno gospodarstvo je do mikroelektronike nezaupljivo

1. Zdi se mi, da knjiga Friedrichsa in Schaffa Mikroelektronika in družba ni bila ravno najbolj posrečeno izbrana za predstavitev mikroelektronike in njenih implikacij naši laični javnosti. Menim podobno kot dr. A. Kirn v TIP in v razpravi na Fakulteti za elektrotehniko, da so se avtorji izognili nekaterim, rekel bi, razrednim vprašanjem, ki se ob mikroelektronski revoluciji zastavljajo kot dilema totalitarizma in informacijskega zaslužjenja nasproti vseobči demokratizaciji, zasnovani na ustvarjalnosti človeka, sproščeni ob informacijskem bogastvu. To niso le problemi (ne)zaposlenosti in nove delitve moči na podlagi obvladovanja informacijskih tokov ter morda še problemi vojaško tehnološke dominacije, ampak je to pravi in globoki razredni značaj mikroelektronike v družbah. Res pa je, da tovrstnih pogledov avtorjev tudi ni bilo pričakovati.

2. Naše sedanje in prihodnje možnosti oz. bolj rečeno sposobnosti za osvajanje nadaljnjih tehnoloških generacij v mikroelektroniki nikakor niso zanemarljive. Imamo začetno znanje in proizvodnjo, ki sta sposobna za nadaljnji razvoj, primerljiv z razvojem sosednjih držav na tem področju (Italija, Avstrija, Madžarska). Če pa se bosta zares razvila, je odvisno skoraj izključno od *zavestne družbene odločitve, da trajno in sistematično vlaga v to temeljno razvojno infrastrukturo*. Dejstvo je, da celo v družbenih razmerah, kjer prevladuje podjetniški princip, ki eksistenčno sili gospodarske subjekte, da uvedejo novo tehnologijo, država in družba menita, da morata s sistemsko in neposredno materialno podporo pospeševati razvoj tega novega tehnološkega področja. Absurdno je, če mislimo, da v naših egalitarnih in selekcijsko nemotiviranih razmerah, ko socializiramo vse gospodarske subjekte, lahko prepustimo uvedbo revolucionarno nove tehnologije volonteški (ne)osveščenosti gospodarskih in drugih subjektov. Ti so in bodo do mikroelektronike nezaupljivi, ker je ne poznajo in ne čutijo potrebe, da bi ji verjeli. Zato ponujajo razširjeno reprodukcijo na dovčerajšnjih preizkušenih tehnoloških infrastrukturah. Takšna indolenca je usodno zaskrbljujoča, še bolj pa je zaskrbljujoča logika v prid prednostnim vlaganjem v tradicionalno surovinsko osnovo, češ da bomo morali sicer surovine in polizdelke uvažati. Čeprav v tej obliki alternative ni, pa moram pripomniti, da če bi morali izbirati, je vendarle gospodarsko neprimerno bolje uvažati tuje kovinske profile kot pa tuje visoko znanje, ki bo omrtvilo vsakršen razvoj lastnega. Naj ob tem poudarim ključni motiv za razvoj mikroelektronike: to je področje, ki omogoča najzlahtnejšo materializacijo, valorizacijo in menjalno sposobnost najbolj iskane svetovne surovine – lastnega ustvarjalnega znanja, za

katero ni treba ne veliko energije ne ekoloških ukrepov. Če z investiranjem v znanje omogočimo njegovo uveljavitev, pa seveda lahko upravičeno pričakujemo, da bo nadomestil izpad dohodka, akumulacije in izvoza zaradi investicijskega usihanja tehnoloških osnov iz preteklega obdobja.

3. Na tretje vprašanje lahko odgovorim zelo na kratko: razviti moramo sisteme širokega izobraževanja, da bi si vsi zaposleni pridobili osnove iz mikroelektronike in se seznanili z možnostmi za uporabo mikroprocesorjev. Klasični javni šolski sistem je prešibak in premalo zmogljiv; OZD, zlasti pa njihova združenja, morajo hitro ukrepati, potrebna bo načrtna podpora najvišjih organov družbenopolitičnih skupnosti; vsi ti naj sprožijo pobude za zasnovo sistema tovrstnega izobraževanja ob delu.

4. Raziskovalna politika je bila na tem področju prešibka; rezultati so bili v glavnem plod entuziazma in daljnovidnih poslovnih spoznanj. Splošen prodor na tem področju pa bo, tako kot je bilo že omenjeno za razvoj gospodarskega vidika mikroelektronike, odvisen od zavestnega – glede na realno osveščenost tradicionalnega okolja – *anticipiranega razvojnega ukrepanja* najodgovornejših organov naše družbe. Naj končam s parafrazo, da je mikroelektronska tehnološka revolucija preveč pomembna, da bi jo prepustili samo njenim izvajalcem!

JANEZ PEČAR*

UDK 343.9:018.3:316.356

Žrtve nasilja med zakonci

Žensko z volilno pravico si predstavljamo
prav tako težko kot doječega moškega
(Proudhon, maja 1849)

Ob splošnem naraščanju nasilja v človeški družbi in zanimanju zanj se v zadnjih letih močno obrača pozornost na *nasilje v družini*. V družini so najrazličnejše oblike nasilja. Čeravno se največkrat obravnavajo razprtije med zakoncema z vsemi njihovimi posledicami, pa je še dosti drugih oblik nasilja, kot so: nasilnost staršev nad otroki in narobe, poškodovanje potomcev med seboj, pa grdo ravnanje s starimi predniki in še posebej z gluhonemimi, slepimi, slaboumnimi ali pa še kako drugače prizadetimi sorodniki. Zasebnost družinskega življenja in zaprtost primarnih skupin preprečujeta, da bi celo bližnje okolje zvedelo kaj več, kot ve. Še slabše pa so o tem poučene ustrezne službe, strokovni delavci in tudi raziskovalci. Tako smo z nasiljem in njegovimi pojavnimi oblikami in etiološko problematiko dosti manj seznanjeni, kakor bi želeli, ne toliko zaradi maščevalnosti nad nasilneži kot zaradi skrbi za žrtve. Le najbolj groba in očitna nasilnost v družini prihaja pred javnost in kaznovalne organe. To pa nemalokrat vzbuja ogorčenje, zgražanje in spodbuja potrebe po družbeni represiji nad družinskimi nasilneži.

Ta sestavek obravnava nasilje med zakonci, *ki mu viktimološka znanost zadnjega časa posveča vse več pozornosti*. Načenja ga hkrati ob obravnavanju neenakosti med spoloma, ki pa je predvsem družbenopolitično vprašanje. Prav zaradi tega je pisanje o družinski konfliktnosti toliko bolj aktualno, kajti marsikje po svetu se še vedno močno bore zoper patriarhalno ureditev in če znanost lahko pomaga politiki in raznim gibanjem – toliko bolje. Ni odveč poudariti, da prav razmišljanja o »tepeni ženi« spodbujajo razna ženska gibanja po svetu in borce za enakopravnost med spoloma k ustrezni dejavnosti.

Čeravno je nasilje med zakoncema lahko obojestransko, pa se vendarle največ raziskuje tako imenovani »sindrom pretepeene žene« in manj

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

narobe. Ženska je zlasti v kapitalistični družbeni ureditvi še močno odvisna od moškega in je zato toliko bolj podvržena t. i. »tihemu kriminalu«. V socialističnih družbah o tem pretežno molče, čeravno tudi tu ženskam ni rožnato, včasih morda zaradi »dvojne zaposlenosti« še težje, toda ker so ekonomsko vendarle bolj samostojne, laže razrešujejo družinska nesoglasja z razvezami. Prav zaradi tega je toliko pisanja o »zlorabljeni ženi«, »pretepeni ženi«, »sindromu pretepenih žensk«, o »zakonski krizi« itd.

Zlorabljanje pomeni rabo fizičnega ali duševnega nasilja z z namenom prisiliti k nečemu upirajočega se zakonca ne glede na njegove osebne pravice.¹ Kriza pa je zlom uravnovešenega stanja in nesposobnost posameznika spopasti se z nepričakovanimi stresnimi situacijami.² Osebo nasilje je najpogostejše reaktivno nasilje, ki ima prej svoje korenine v strukturalnem nasilju kot v začetnem nasilju... često izhaja iz stresov in frustracij, ki zahtevajo maščevalnost pri zadajanju nasilja drugim.³ Drugače povedano, nasilje je najpogostejše reakcija na nekaj, kar je prej povzročil kdo drug, ki mu je treba vrniti. To je zelo pomembno izhodišče za viktimološko obravnavanje nasilja med zakoncema ob upoštevanju raznih oblik čustvene, spolne in vedenjske agresivnosti v zakonski zvezi.

Zato pravijo, da je dom lahko zelo nevaren kraj,⁴ zlasti za ženske, pa tudi za otroke. *Za obe vrsti žrtev pa se v glavnem nobena družba ne briga posebno zavzeto.* Družinski dogodki so največkrat zastrti pred javnostjo, dogajajo se ponoči, brez pri⁵ in jih je zato sploh težko obravnavati. Zakonec je zlorabljen v vseh družbenih plasteh, čeravno so nekatere zlorabe bolj opazne kot druge, kar ni tako nepomembno za družbeno reagiranje zoper nasilnost. Ker je zakonsko zlorabljanje – zlorabljanje nekoga, ki ga ljubiš,⁶ vsi pretežno drže roke proč, razen v izjemnih primerih, ki močno prekoračujejo povprečnost nasilja v drugih razmerjih med ljudmi nasploh. Nasilje v družini je dokaj normalen in pričakovan pojav, čeravno se z njim razodeva nehuman odnos do zakonca (zlasti do žene). Za naše razmere o tem nimamo raziskav. *Iz kriminalnih statistik še zdaleč ni razvidno, kolikšna je razsežnost tega pojava.* Zato se nanje sploh ne opiramo. Deloma zvemo nekaj več o tovrstni kriminalni kazuistiki predvsem iz sodnih obravnav in iz številnih posredovanj milice v družinske konflikte. V letih od 1979 do 1983 je bilo v Sloveniji med 169.310 registriranimi kršitvami javnega reda in miru, s katerimi se je ukvarjala milica, 26.514 ali 15,7% storjenih v stanovanjih v glavnem med zakonci, starši in otroki in sploh med sorodniki. Med njimi je bilo največ prepiranja in kričanja, pretefov, ogrožanja varnosti in poškodb zaradi medsebojnih

¹ Kuhl, s. 49.

² Arthur et al., s. 424.

³ Gil v Violence, s. 15.

⁴ Freeman, s. 5.

⁵ Fields, s. 643.

⁶ Cohn/Sugarman, s. 203.

obračunavanj, razbijanja pohištva, metanja stvari v žrtve, groženj itd. Dogajajo se tudi kršitve, kot so metanje oseb skozi okno, polivanje z vrelo vodo, umori z nožem, nevarnim orodjem ali orožjem in razne vrste telesne poškodbe, ki iz kršitev preraščajo v huda kazniva dejanja.

Konfliktnost med družinskimi člani, ljubosumnost med zakoncema, napeta razmerja pred ali po razvezi, alkoholizem itd. so bodisi vzroki bodisi spremljajoči dejavniki mnogih neprijetnih posledic. Deležni so jih tudi otroci, ki po ugotovitvah organov za notranje zadeve prav tako postajajo nasilneži, alkoholiki, pogosti storilci kaznivih dejanj, neprilagojeni, odhajajo z doma itd. Družinsko okolje jim ponuja prav določen vedenjski vzorec, hkrati pa so neredko tudi žrtve odraslih in iščejo izhod iz družinske konfliktnosti, tako da se odklonilno vedejo, zapuščajo dom ali ga zavračajo. S tem so najbolj obremenjeni spodnji družbeni sloji in ljudje, ki zlasti v urbanizirane kraje prihajajo od drugod, posebno z območij z drugačnimi sociokulturnimi vrednotami. Da je problem dosti bolj žgoč, bomo zvedeli iz tega sestavka, ki ima zlasti namen pokazati, kako po svetu obravnavajo ta pojav in ali je pri nas treba kaj več storiti za varstvo ogroženega zakonca.

1. Zgodovinski pogled in viktimizacija žena po svetu

Zgodovina in sedanjost kažeta, da je žena v zakonski zvezi najpogostejša žrtev moževega nasilja. To dejstvo potrjuje nešteto pravnih, kulturnih, religioznih, političnih, gospodarskih in drugih prispevkov, po katerih je ženska ali žena v zgodovini človeštva največkrat žrtev vedenja svojega moža, čeravno je vedno dosti dogodkov, v katerih so zaradi nasilja prizadeti tudi drugi družinski člani. Toda *v hierarhiji zakonske zveze je bilo nasilje nad ženo (poleg otrok) dolgo časa tudi legalizirano* in mož je z njo (kot z otroki) ravnal kot z lastnino.

Prav zaradi tega so bili družina in njena narava ter njuno razmerje do lastnine in države v središču pozornosti klasikov marksizma. Marx in Engels sta zapisala: »Prva delitev dela je delitev med možem in ženo zato, da rodita otroke ... Prvo razredno nasprotje, ki se pojavi v zgodovini, se je rodilo z razvojem nasprotij med možem in ženo v posamičnem zakonu in prvo razredno nasprotje se je rodilo hkrati z zatiranjem ženskega spola po moškem spolu.⁷ In nato: »Možje so izbojevali zmago nad ženami, toda kaznovanje zmagovalcev so velikodušno prevzele premaganke.«⁸

Žena je bila skozi zgodovino lastnina moža, nad katero je gospodoval, si jo prilagajal in jo vzgajal, ne nazadnje tudi z nasiljem. Pretepanje žena je bilo običajno in »nikoli ni bilo nobene ustanove, ki bi pomagala tem žrtvam«.⁹

⁷ Meid V., s. 268/9.

⁸ Prav tam, s. 271.

⁹ Ridington, s. 565.

Katerekoli žrtve kakršnekoli oškodovanosti (razen otrok) so imele v pravni zgodovini boljše varstvo kot žene. Možu je dajalo pravo (ki so ga seveda oblikovali moški) možnost, da je ravnal z ženo po svoji volji. Četudi danes po svetu večinoma ni več tako, je še vedno nasilje nad ženo v družini dokaj zsebna zadeva kljub formalni enakosti spolov pred zakonom. Še vedno se dogaja, da se nadzorni organi neradi vpletajo v razmerja zakoncev kljub krutosti dogodkov in čeravno je ženska ob moškem marsikje v neenakem položaju, in to v socialnem, gospodarskem, telesnem in še kakem drugačnem smislu.

Povsod po svetu ugotavljajo, da je težko dobiti resnične podatke o razsežnosti nasilja med zakoncema. Če je pisanje o »pretepenem možu« pretežno razlog za smešnice in šale, pa so opozorila o »sindromu pretepane žene« dokaj resna, čeravno omenjajo prikritost pojava na eni in nedoslednost evidentiranja po drugi strani. Toda raziskave in posamična bolj priložnostna kot pa stalna opazovanja vendarle odkrivajo razširjenost in nevarnost nasilja nad zakoncem.

Ponekod sodijo, da je bilo vsaj 4% poročenih žensk v zadnjem desetletju zlorabljenih zaradi nasilja zakonca vsaj enkrat letno.¹⁰ V ameriški državi Kentucky je letno najmanj 10% ali 80.000 žensk izpostavljenih fizičnemu nasilju zakoncev. Ugotovitve kažejo, da bi bilo v tej državi vsaj 21% ali 169.000 poročenih žensk, ki so doživele moževo nasilje v tej ali oni obliki.¹¹

Zaradi pogostosti v posameznih delih sveta preraščata *pretepanje žena* in slabo ravnanje z njimi v *družbeno krizo resnih razsežnosti*. Raziskovanja v ZDA za leta 1973 do 1975 so pokazala, da je bilo med 3.800.000 nasilnimi kaznivimi dejanji, storjenimi nad poznanimi osebami, vsaj tri desetine v zakonski zvezi oziroma letno je bilo približno 150.000 oseb, ki so bile napadene kot zakonci ali kot bivši zakonci.¹² Veliko od njih je doživelo več nasilniških dogodkov, tako da je bilo v ZDA po približni oceni 1.000.000 žena, do katerih so bili možje nasilni, kar je okoli 5% od vseh napadov v tem obdobju.¹³

Podobna nasilja med zakonci ali nad bivšimi zakonci odkrivajo tudi v Kanadi, Zahodni Nemčiji, skandinavskih državah, Švici in drugod, kjer se v zadnjem desetletju zavzeto ukvarjajo z nasiljem v družini in s pomočjo prizadetim.

Delne raziskave pri nas (na Hrvaškem) in približni podatki, toda ne zbrani za ta namen, sodna kazuistika, črne kronike in posredovanje terenskih nadzornih organov kažejo, da *pri tovrstnem nasilju verjetno ne zaostajamo*, morda prav narobe. Le zaradi morebitnega vzdrževanja »moškega šovinizma« in nepriznavanja »neenakopravnosti žensk« v naši družbi se to vprašanje ni zastavilo s tako silovitostjo, kot so ga druge po

¹⁰ Petersen/Weissert, s. 187.

¹¹ Schulman, s. 13.

¹² Intimate Victims, s. 1.

¹³ Gaquin, s. 633.

svetu prinesla na dan razna feministična gibanja, različna prizadevanja za pomoč ogroženim, samaritanske organizacije, raziskovalno delo ali politične stranke.

2. Dojemanje nasilja nad ženo, normalnost, prikritost

V večina raziskav domačega nasilja ali nasilja v družini, ki ima svoje korenine v človeški zgodovini, ko je pater familias razpolagal z družinskimi člani kot s svojo lastnino, ugotavlja ob koncu drugega tisočletja zlasti še naslednje:

– zakonski mož, ki je nasilen do žene in jo zlorablja, pretepa, muči – fizično ali psihično itd., *je po vsej verjetnosti sam doživiljal podobno nasilje v družini, iz katere je izšel*, ali je gledal očeta, kako nasilno ravna z njegovo materjo oz. s svojo ženo. Vzorec nasilniškega vedenja se torej prenaša iz ene generacije v drugo, zato bodo najbrž tudi njegovi moški potomci ravnali podobno, kot so videli pri očetu.

– Za zlorabljanje žene (battered wife syndrom) velja podobno. V *svoji priučeni nemočnosti*, kot pravijo, so prepogosto ne le prisiljene, marveč tudi *pripravljene prenašati možovo nasilnost in jo celo opravičevati*. V skrajnosti se opuščanje nasilja nad njimi včasih celo razumeva kot pomanjkanje ljubezni. Od tod seveda ni daleč do stališč, po katerih je vsaka ljubezen določeno nasilje in »med nasiljem in ljubeznijo je tesna zveza«. ¹⁴

– *Nasilje v družini*, tudi med zakoncema, oziroma najpogostejše nad ženo se obravnava kot *sredstvo socializacije, prilagajanja, kaznovanja, vzgoje* itd. Ko so začeli v preteklem stoletju preganjati pretirano nasilnost moških nad njihovimi ženami – tudi s pravom – so moški dejali, kakšna svoboda je sploh to, ko ne smeš pretepati niti svoje žene.

– Prenekateri *tuje raziskave ugotavljajo, da je nasilje moža nad ženo značilno predvsem za spodnje družbene plasti*, ki se nasploh socializirajo s takšnim ali drugačnim nasiljem in jim subkultura nasilja postaja določen življenjski vzorec.

Mož, ki naj ima dominantno vlogo v družini (ali ki jo je imel v zgodovini), uporabi fizično silo bodisi za vzdrževanje ravnotežja bodisi za uveljavljanje volje, če se mu zdi, da je ogrožen.

Ker je v družini izredno veliko interakcij, konfliktnih situacij, doživljajo družinski člani najrazličnejše pritiske zaradi medsebojnih razmerij. Če je v družini kaj pomembno, potem to opravičuje nasilje.

V družini, še posebej med možem in ženo, je veliko konfliktov zaradi različnih interesov, intenzivnosti reševanja kakšnih vprašanj, pestrih dejavnosti, željenih vplivov, pričakovanih vlog, neprostovoljnega članstva, pogostnosti stresov itd., zaradi česar družinska vzgoja ali socializacija

¹⁴ Straus, s. 450.

sploh potekata pod določeno prisilo in nasilnostjo. In konec koncev – *nasilje je uporabljeno za vse*.

Nasilje v družini je vsebovano v kulturnih normah. Nasilnost je vdelana v sistem vzgoje in zato bolj ali manj legitimna in kot taka splošno sprejeta. Ponekod še vedno verjamejo, da je »poročni list dovoljenje za pretepanje«. ¹⁵ Katerakoli družbena ureditev je doslej zelo malo storila za to, da bi preprečila nasilje moškega nad žensko v zakonski zvezi. ¹⁶ Zatorej naj bi bilo nasilje nad ženo nekaj običajnega, čemur ni treba posvečati posebne pozornosti, zadeva, ki se ne tiče drugih, sosedje naj se vanjo ne vtikajo. Nasilje je stereotipno reagiranje moža v težavah, ki jih povzroča zakonska družica ali otroci. Žena je objekt, ob katerem sprosti mož svojo napetost. To ženi pritiče glede na tradicionalnost njene vloge itd. *To je seveda racionalizacija moškega šovinizma* in pojasnjuje dojemanje nasilja nad ženo še danes v nekaterih delih sveta, pa tudi pri nas.

Nasilna razmerja med zakoncema (ali enega nad drugim) so torej pretežno zasebna zadeva, v katero se *začne država vpletati le izjemoma*, šele potem ko nastanejo vidne posledice in ko je vznemirjeno tudi okolje. Če žrtev ne reagira po lastni pobudi, ji največkrat tudi drugi ne pomagajo. Narobe. Zelo pogosto je objekt sramotenja in spogledovanja.

Zatorej je nasilnost med zakonci (bolje moža nad ženo) največkrat močno prikrita in *o njej ni pravih podatkov nikjer na svetu*. Pogostejše kot žrtve bodo takšno nasilje prijavljali drugi družinski člani, sosedje, ženini prijatelji, svetovalci, odvetniki, zdravstvena služba, socialno skrbstvo in drugi. ¹⁷

Domače nasilje oz. nasilje nad zakoncem je najbolj neprijavljen odklonski pojav. Zlasti žene, posebno še če so ekonomsko odvisne od moža, ga nerade prijavljajo. Prijavljanje pa ima več razsežnosti, humanistično, pravno, socialno skrbstveno, medicinsko in še marsikatero drugo.

3. Tipologija nasilja

V ustrezni literaturi so najštevilnejši podatki o oblikah nasilja moža nad ženo, kar se zdi normalno zaradi prikritosti tega pojava in zaradi potrpežljivosti velikega števila žena. Te so zaradi podrejenosti v razmerju moški-ženska v zakonski zvezi prisiljene bodisi trpeti nasilnost do določene stopnje bodisi se zaradi dokaj prevladujočega sprejemanja naučene nemočnosti kratkomalo sprijazniti z njo. Poleg tega pa je verjetno v zakonski zvezi danes še vedno dosti kriznih situacij, ki jih ženske lažje prenašajo kot moški, ki si že v veliki večini jemlje prednost pri izbiri boljšega oz. ugodnejšega položaja in sredstev za njegovo doseganje. To bi lahko tudi pomenilo, da se *eden od njiju lažje in prej socializira z nasiljem*

¹⁵ Prav tam, s. 455.

¹⁶ Geller/Walsh, s. 628.

¹⁷ Glej o tem tudi Kuhl, s. 55–57.

kot drugi oz. da se nanj celo toliko privadi, da ga kot takega šteje, le če pride do poškodb. Zato se v marsikateri zakonski zvezi besedno in psihično nasilje ter zlorabljanje sploh ne štejejo za nasilje, čeravno jih prav tako obravnavajo kot duševno krutost. Dosti bolj pa v zadnjem času raziskujejo zlasti dve obliki nasilja med zakoncema, akutno in kronično nasilje. Ne glede na to pa naletimo v pojavoslovju na tele načine nevarnejše domače nasilnosti:

- besedno nasilje, grožnje z namenom vreči nekaj v drugo osebo, jo udariti, pahniti ali vreči na tla oz. ji storiti kaj drugega neprijetnega;

- vreči, poškodovati, pokvariti, udariti kaj ali brcniti v kaj, kar pripada drugi osebi;

- vreči kaj v drugo osebo;

- poriniti, zagrabit ali suniti osebo;

- udariti jo;

- zapreti jo v kak prostor;

- brcniti jo, ugrizniti ali udariti s pestjo;

- daviti jo;

- udariti ali poskušati udariti jo z nečim;

- mlatiti jo, tolči po njej ali jo udarjati;

- groziti ji z nožem ali orožjem;

- zabosti ali ustreliti jo.¹⁸

Zlasti zadnje, kar kaže na umor enega od zakoncev (ali vsaj poskus uboja oz. umora), ni tako redek pojav, saj umor zakonca obsega polovico vseh umorov v družini.¹⁹ Podobno smo ugotovili tudi v raziskavi Uboji na Slovenskem, kjer je od vseh umorov znaten odstotek med zakonci, in sicer 34,3%.²⁰ Na splošno pa so bile ženske v obdobju, ki smo ga upoštevali pri raziskavi (leta 1954–1967), 4-krat redkeje žrtve kot moški. To pomeni, da je dom res nevaren kraj.

Ne samo konflikti med zakoncema, kolikor niso takšni, da so očitni in dostopni bližnji javnosti, ampak tudi drugi družinski spori *so v glavnem ne le tabu tema, marveč namerno prikrivanje*. Družinski spori se največkrat rešujejo »za zaprtimi vrati, izven obzorja sosedov, prijateljev in družboslovnih raziskovalcev«. ²¹ To je seveda tudi razlog, da se marsikaj sploh ne izve ali dokaj pozno, s pristranskostjo in ob pretiravanju, še posebej če je obarvano s čustvenostjo in iracionalnostjo. Če pa je nasilnost povezana s spolnostjo (čedalje bolj pogosto se piše o posilstvu žensk, pa je diskretnost toliko večja.

Tuje raziskave pri obravnavanju družinskega nasilja dosti pozornosti namenjajo posameznim skupinam, ki se razločujejo od drugih po določenih lastnostih, zaradi katerih so v podrejenem položaju. To so zlasti stari,

¹⁸ O tem glej zlasti Schulman, s. 6 in 9; Kuhl, s. 52, Straus, s. 445 in drugi.

¹⁹ Prosecutors Responsibility in Spouse Abuse, s. 3.

²⁰ Elaborat – raziskava s. 233.

²¹ Schulman, s. 7.

nemi²², slepi in umsko prizadeti. Tovrstne raziskave posvečajo pozornost tudi storilcem nasilja nad takšnimi skupinami nemočnih.

Psihično nasilje pa tudi telesno zlorabljanje pogosto povezujejo z alkoholizmom moža, ki ima zaradi intoksikacije zmanjšano sposobnost nadzora nad svojim ravnanjem, je večkrat patološko ljubosumen, ima nizko stopnjo frustracijske tolerance²³ itd. Seveda je tudi na ženini strani dosti simptomov, ki *spodbujajo nasilnost kot reakcijo na njeno vedenje*.

»Vulkansko« nasilje (neobvladljivo in pod velikim stresom oz. frustracijo) je v zakonski zvezi enako porazdeljeno med možem in ženo. Povzroča najresnejše posledice in se pretežno kaže v ubijanju z nožem ali streljanjem. Bolj nadzorljivo je t. i. instrumentalno nasilje, ki je značilnejše za moške.²⁴

4. Žrtvi: žena-mož (vzajemna viktimizacija)

Tuje raziskave ugotavljajo za zakonski par, da je spričo razmišljanja o njunem medsebojnem razmerju najpogostejša žrtev žena, ne glede na to ali je zakon še veljaven ali že razvezan.

Pretepanje ali slabo ravnanje z možmi je dosti globlje zastrto s skrivnostmi kakor zloraba žene, je tudi redko in nenavadno, čeravno so izjeme. Raziskave opozarjajo na mit o tem, ki ga poglobljajo anekdote, stripi itd., da pojav ne pride bolj na dan. Povrh vsega pa se dogaja, da so ob takšnem nasilju nad možmi nazadnje vendarle poškodovane ženske, ki so največkrat fizično slabše pripravljene na medsebojno obračunavanje. Mož naj bi bil žrtev predvsem takrat, kadar ne izpolnjuje svoje s kulturnimi normami določene zakonske ali druge vloge.²⁵ Kljub komičnemu prikazovanju »tepenega moža« v ZDA in Evropi je res, da sta oba nekako približno v enakem razmerju žrtvi ubojev med zakonci.²⁶

Možje se sramujejo prijavljati grdo ravnanje z njimi, kajti »moški ideali«²⁷ ne ohrabrujejo prizadetih, da bi javno razgrinjali svojo nemoč pred drugimi, in se boje priznati, da bi bili lahko žrtve napadov svojih žena, četudi so jih poškodovale. Kot smo videli, *tudi pri nas ni redkega pojav, da bi žena umorila moža*, čeprav moški gledajo svoje žene v vlogah podrejenosti, telesne šibkosti ali v drugačnih stereotipnih vlogah.

Če pa se to že zgodi, kot pravijo, »ženi ni treba biti Amazonka, da bi zlorabljala svojega moža«, ²⁸ se ženam pogosto pripisujejo kake telesne patološke posebnosti ali vsaj alkoholizem oz. življenje v zelo neugodnih življenjskih razmerah.

²² Egley, s. 24 do 34.

²³ Hilberman/Munson, s. 462.

²⁴ Butts Stahly, s. 600.

²⁵ Steinmetz, s. 500.

²⁶ Prav tam, s. 501.

²⁷ Freeman, s. 228.

²⁸ Longley/Levy v navedbi Freeman, s. 231.

Pač pa so moški, kot ugotavljajo, zelo pogosto žrtve drugih moških, s katerimi žive v homoseksualnih razmerjih.²⁹

Približno podobno prizadetost obeh vlog moža in žene z uboji kot najhujšimi dejanji in prikritost oškodovanosti vendarle kažeta na dokajšnjo stopnjo medsebojne viktimizacije. Končna posledica je lahko naključje ali dogodek, ki ga je ubiti že prej namenil svojemu ubijalcu. Zato so ženske v histerični agresiji in morebitni paničnosti enako lahko storilke kot fizično močnejši moški. Zlasti jezi velja v medsebojnih sporih nemajhna pozornost v etiologiji zakonskega nasilja najhujše vrste. Proučevanja še posebej načenjajo značilnosti obeh zakoncev, naravo medsebojne sovražnosti in hkrati tudi osebnostne poteze.

V drugih oblikah nasilja pa so ženske znatno hujše poškodovane kot moški, često zelo tragično, še posebej ob konfliktu med nosečnostjo.

Pri proučevanju medsebojne viktimizacije dosti pozornosti namenjajo razmerjem med zakoncema. Ugotavljajo, kaj je eden storil drugemu, da je reagiral nasilno, raziskujejo razmerja storilec-žrtev, prispevek žrtve in zaznavo spodbude oz. provokacije. Zato so zlasti uporabni modeli:

- žrtvi se pripisuje vsa odgovornost za posledice,
- storilec in žrtev sta vzajemno odgovorna za nasilje,
- storilec je sam odgovoren za vse, kar je povzročil žrtvi s svojim nasilnim ravnanjem.³⁰

Razloge za nasilnost torej ne gre vedno pripisovati samo enemu, kakor se često kaže na prvi pogled. Razmerja v zakonski zvezi so dosti bolj zamotana kot katerakoli druga, še posebno ker so diskretna in čustvena.

Žene žrtve pogosto verjamejo, da je možev alkoholizem razlog za njegovo nasilnost. Toda če ne drugega, je nasilniško vedenje moža-alkoholika pogosto problem gmotne preskrbljenosti v družini, ne le vprašanje samega alkoholizma. Možev alkoholizem je lahko hkrati gmotno in konfliktno vprašanje.

Posledice konfliktnih in nasilniških razmerij med zakoncema se prenašajo tudi na otroke, pri čemer razveza ni vedno najhujše zlo. Ugotavljajo, da *zlorabljanje žene pogosto zlorablja svoje otroke*, da otroci sprejemajo nasilniške vzorce in jih uporabljajo, ko odrastejo, ali kot pravijo: »družinsko nasilje povzroča družinsko nasilje«.³¹ Izpostavljenost nasilju pelje k sprejemanju nasilniških norm in milijoni otrok gledajo fizično nasilje očeta nad materjo³² in kasneje ob stresih in frustracijah rešujejo konfliktno položaje z nasiljem, ki so se ga naučili tudi od staršev.

5. Prispevanje (domnevne) žrtve

Zadnja leta se je močno povečalo zanimanje za viktimologijo družinskih članov. Čeprav je bila do nedavnega deležna manj pozornosti, pa je

²⁹ Prav tam.

³⁰ Lynch/Norris, s. 556.

³¹ Schulman, s. 29.

³² Gentry/Bess Eaddy, s. 241.

nekaj prizadevanj v svetu nenadoma vzbudilo precej raziskovalnega nemira v znanosti o žrtvah kaznivih dejanj. Med njimi sta seveda tudi oba glavna igralca – to je zakonca – žena in mož. V središču raziskovanja je seveda žena – zlasti v najbogatejših družbah zahodnega sveta.

To seveda ni brez razloga, kajti prav v teh delih sveta so se močno okrepila razna sufražetska, feministična in druga podobna gibanja, često z namenom *organizirati se proti moškim* ne le zaradi njihove prevlade v svetu, v katerem imajo številčno večino ženske, ampak tudi zaradi njihove premoči v zakonski zvezi in še posebej zaradi njihovega gospodarskega pomena v družini, saj so pretežno še vedno najpomembnejši viri dohodka. V državah tretjega sveta, še posebej pa v socialističnih družbah, se takšna gibanja niso razmahnila, čeravno ne bi mogli trditi, da tam ni zlorabljanja in nasilja nad njimi.

S tem v zvezi se zastavlja vprašanje, koliko posamezna vloga zakoncev vpliva na nosilčevo viktimizacijo in koliko *prizadeti sam pripomore k lastni oškodovanosti, kar je seveda eno najpomembnejših vprašanj*. Zatem pa takoj pomislimo na to, kakšno podobo o sebi ima žrtev, ki dopušča, omogoča ali celo pospešuje žrtvovanje zaradi različnih oblik nasilnosti, zlorabljanja, izkoriščanja, poškodovanja in nazadnje celo ubijanja. Toda ključno vprašanje je vendarle lastni prispevek.

Pojem »prispevek« je v izvorni obliki uporabil Wolfgang³³ pri raziskovanju ubojev, ko je ugotovil neposredno in pozitivno vlogo žrtev pri uboju. Spoznal je namreč, da je žrtev sama najprej uporabila nasilje zoper svojega kasnejšega morilca. To »prispevanje« se je kasneje razširilo na različne oblike sodelovanja oškodovancev in prizadetih, tako da je razvrstil po stopnjah žrtvin pomen pri nastanku posledic.

Če sta kje manj jasna in opredeljena vloga in pomen žrtvinega prispevka pri nastajanju, je to verjetno v zakonski zvezi. Viktimogena razmerja nad njima so medsebojna, trajna, ne le psihološko, marveč raznovrstno, izredno čustvena, globoko intimna in zato prikrita, zaradi česar ne trdijo zamen, da je nasilje med zakoncema v bistvu ledena gora, ki jo vidimo le desetino nad gladino, vse preostalo pa je pod njo.

Žrtev (v zakonski zvezi še posebno) je pretežno hkrati vedenjski stimulans in v veliki meri določa avtomatičnost reagiranja storilca. Za zakonsko zvezo je bolj kot kje drugje značilna interakcija v razmerjih med možem in ženo, v katerih dosti pomenijo še napetosti, status, subkulturne norme, psihične posebnosti in mehanizmi, vrednote, motivacije, cilji itd. Bolj kot drugje je t. i. »priložnost viktimizacije« zaradi narave družine kot institucije prav tu največja. In to zaradi bližine partnerja, kulturnih norm, pravne urejenosti in oblik sožitja ljudi v skupini, zbranih na ta način.

Odgovornost za posledico je torej bolj obojestranska kot pri kateremkoli drugem kriminalu. Kajti priložnosti niso tako različne, interesi često tudi ne, zato pa so odkloni od pričakovanj toliko bolj boleči in reagiranje

³³ V svoji doktorski disertaciji *The Patterns, in Criminal Homicide*, s. 34.

toliko bolj ognjevit, naglo in neobvladljivo, ne glede na to ali gre za spolnost, ljubezen ali čisto preproste družinske zadeve. Izkušnje kažejo, raziskave pa potrjujejo, da skoraj ni uboja med zakoncema, pri katerem ne bi bila nasilnost proti drugemu že prej pogosto uporabljena metoda.³⁴

Za pretepe ne žene često ugotavljajo, da imajo različna depresivna stanja, shizofrenijo, motnje osebnosti, da so psihotične in alkoholičarke, da imajo razne somatske težave, od glavobola do alergij. Počutijo se nemočne, neljubljene, ničvredne, panične, krive, prestrašene, zapuščene, osamljene itd. Zato je sožitje med zakoncema zelo zamotano in ga v znanostih često razlagajo z različnimi psihološkimi in sociološkimi pripomočki. Poleg tega je mož često alkoholik in nasilnik, ki izhaja iz nasilniške družine, navajen nasilje racionalizirati z različnimi stresi, psihičnimi težavami, tegobami pri delu itd., zaradi česar so prenekateri razmerja med možem in ženo toliko slabša, provokativnejša in izzivajoča.³⁵

Zlasti sta značilna racionalizacija za nasilneža in »sindrom nemočnosti« za ženo. Nasilje najčesteje nastaja v vzajemnih medsebojnih razmerjih, v katerih se položaji pogosto menjajo in vzbujajo bodisi upiranje bodisi premoč, zdaj tega, zdaj onega, kar spremlja trmo, jezo, maščevalnost, strah itd.

6. Teorije o nasilju nad zakoncem (med zakonci)

Čeravno naj bi za »zakonsko nasilje« ali družinske razprtije iskali vzrok bodisi pri nasilnežu bodisi pri žrtvi, *pojasnjevanja tovrstne vzročnosti poznajo več razlag*. Podobno kot za nasilje nasploh je tudi za družinsko nasilje značilnih več teorij o tem, zakaj nastaja in se ohranja. Zlasti se dostikrat uporabljajo: subkulturne teorije, teorija učenja, teorija o frustracijah, psihogenetske in klinične teorije, teorije o agresijah, teorije po Freudu, psihopatološke, krizne itd. Ne nazadnje se zatekajo celo k mazohizmu, k teoriji neučene nemočnosti, če gre za žrtve, ali k sistemskim teorijam ali stresom, interakcionističnim teorijam, če gre za oboje hkrati itd. Čeprav sta za zakonsko zvezo pogosto vzajemno prispevanje k nasilnosti enega nad drugim in konfliktnost drug zoper drugega, je *znatno več teorij, ki se nanašajo na storilca*.

Omenjene teorije je mogoče obravnavati ne glede na številnost bodisi kot psihološke bodisi kot sociološke ali mešane.

Psihološke so zlasti: mazohizem, naučena nemočnost, duševna motenost in druge.

Nekateri sodijo, da družinsko nasilje ohrabljuje *mazohistične žene*, ki podzavestno iščejo ali želijo trpljenje. Mazohistične so, če so samodejektivne, zlasti v razmerju z možem, če to lastnost ponavljajo in če pri tem vztrajajo, čeravno bi lahko ravnale drugače.³⁶

³⁴ Fields, s. 646/7.

³⁵ Hilberman/Munson, s. 467.

³⁶ Ronnseville, s. 12.

K nasilju naj bi dosti pripomogla tudi naučena nemočnost, ki je v istvu izguba sposobnosti nadzorovati sovražne dogodke. Veliko število žensk je socializiranih z nemočnostjo v družinah, iz katerih izhajajo, in se tega nauče od matere. Zelo pogosto so z njimi grdo ravnali že v otroštvu. Stereotip spola oz. njegove vloge je bil tak, da so se morale tako obnašati. Nemočnost in odvisnost sta se od njih pričakovali in tako se vedejo tudi v svojem novem družinskem statusu. Zato ugotavljajo, da so žene v zakonski zvezi »pokorne, podredljive, ponižne, priliznjene, nezahtevne, tihe, odgovorne drugim«³⁷ itd. Tako vedenje ponekod še vedno sodi h kulturnemu obrazcu srečne družine.³⁸ Sindrom nemočnosti često privlačuje nasilje zakonca, hkrati ko ženam pripisujejo uživanje v trpljenju in nesposobnost, da bi preprečile nasilnost nad njimi.

Prenekatero psihološke teorije obravnavajo *nasilnost* odvisno od tega, ali imajo za njen temelj nezadostno psihično prilagojenost ali frustracije ali konfliktne situacije ipd., da ne omenjamo posebej *motenosti zaradi različnih vrst duševnih bolezni*, iz katerih izhaja nasilnost nad drugimi.

Med *sociološkimi* so znane zlasti subkulturne teorije, teorije kriz itd.

Subkultura nasilja razlaga pojav ne kot odklonsko ravnanje, marveč kot odgovor subkulturnim vrednotam, navadam ali ritualom, ki določajo nasilje kot normativno vedenje.³⁹ Ženske in moški imajo svoje vloge, ki so priznane marsikje v tem smislu, da so moški gospodovalni in znajo uporabljati silo za uveljavljanje, ženske pa naj bi bile podredljive. Sociokulturne norme marsikje še vedno omogočajo nasilje moža nad ženo prav zaradi vzdrževanja njihove družinske vloge, ki se še močneje kaže nad otroki. S tega stališča je nasilje nad ženo instrumentalno, pričakovano, upoštevano, izvaja pa se z različnimi sredstvi: telesnimi in duševnimi.

Krizne teorije se ukvarjajo z raznimi družinskimi dogodki, ki porajajo nasilje, kot so npr. pričakovanje novega člana, izguba kakšnega člana (smrt, zapustitev, ločitev itd.), demoralizacija, nezaupanje, alkoholizem, kriminaliteta itd.⁴⁰

Mešane teorije so zlasti patološke, ki so bodisi psihopatološke bodisi sociopatološke.

Psihopatološke izhajajo iz bolezenskih nagnjenj nasilnika. To so: Edipov kompleks, napetosti, tekmovanje dvojice, mučiteljsko-nasilniški značaj, občutki ekscesivne kritike⁴¹ itd. V drugo zvrst pa sodijo tiste, ki se posebej nanašajo na alkoholike, narokomane, zakonce z motenimi osebnostmi, patološko ljubosumne, slabo vzgojene, nagnjene k igram na srečo⁴² itd.

Sistemske in strukturalne teorije obravnavajo družinsko nasilje ob upoštevanju frustracije, stresa in blokiranih ciljev. Sem sodijo: dogodki, ki

³⁷ Ball/Wyman, s. 546.

³⁸ Walker, s. 530.

³⁹ Wolfgang/Ferracuti, v navedbi Stahly, s. 592.

⁴⁰ Peak v Police Crisis Intervention, s. 40/1.

⁴¹ Freeman, s. 6/7.

⁴² Freeman: Violence in the Home, s. 136/7.

otežujejo pričakovanja, izhajajoča iz vloge zakonca, pritiski družbe na družino, neizpolnjevanje pričakovanj, osebnostne poteze, stereotipne predstave o rabi nasilja za vzdrževanje discipline v družini in prav tako pri vzgoji in kaznovanju itd., obenem ko je v vsaki družini veliko težav in situacij, ki so stresne in frustrirajoče.⁴³

Nenazadnje, sicer bolj redki posamezniki, iščejo razloge za nasilnost tako pri akterju kot pri trpečih (trpečem) v *psihogenetskih posebnostih* in v njihovih *nevrobioloških sistemih*. Sklicujejo se zlasti na to, da večine genetične dinamike sploh še ne poznamo, ki pa so lahko močno vpletene v katerokoli človeško viktimizacijo.⁴⁴

Navedene teorije in izhodišča za pojasnjevanje nasilja med zakoncema so sicer z etiološko-fenomenološke plati le bežen in pomanjkljiv pogled na to področje. Kažejo pa na zapletenost nasilnosti in nepopolnost teorij, med katerimi ni niti ene same generalne teorije, ki bi bila uporabna za vse.

7. »Družinsko« nasilje in družba

V zadnjih letih so v posameznih delih sveta postali čedalje bolj pozorni na konfliktnost v družini, zlasti na nasilje moža nad ženo.

Zanimanje za konfliktnost med zakoncema, ki je še najbolj razvidna iz nasilja nad drugim, se kaže predvsem v:

- vzbujanju občutljivosti za nasilnost v družbi sploh;
- čim zgodnejšem napovedovanju in obravnavanju razmerij, ki vodijo k nasilju;
- pritegovanju javnosti k morebitnemu posredovanju in pomirjanju;
- usposabljanju posebnih strokovnih in organiziranih institucij, ki se ne bi ukvarjale le s svetovanjem in pomirjanjem, marveč tudi z gmotno, stanovanjsko in sploh potrebno pomočjo prizadetim, še posebno če so eksistenčno ogroženi;
- čedalje obsežnejšem proučevanju pojava hkrati z radovednostjo, koliko se posamezne družbe sploh zavzemajo za preprečevanje nasilja nad ženo, koliko stane družbo tako nasilje in kakšne so njegove resnične razsežnosti.

Zlasti v ZDA, Kanadi, Veliki Britaniji in drugod, seveda *predvsem v kapitalističnih družbah*, so se *razvila gibanja* za obvladovanje družinskega nasilja, kamor sodi tudi nasilje staršev nad otroki, med brati in sestrami in ne le med možem in ženo. Njihov namen je pravočasno ali vsaj ustrezno posredovanje bodisi s pomočjo specializiranih ustanov bodisi s t. i. samopomočjo. Pri obravnavanju in omejevanju pojava spoznavajo, da je *nasilje v družini izraz nasilnosti v družbi* in da je marsikdaj nasilnost sestavina vrednot, navad in prepričanj večine prebivalstva. Nasilnost nad

⁴³ Glej zlasti: Stahly S., 59/6, Freeman, s. 139/40 itd.

⁴⁴ Teutsch/Teutsch: *Victimology: The Genetic Factor*, *Viktimology* 5, 1980, 2–4, s. 451.

ženo je hkrati *povezana z njeno neenakopravnostjo*.⁴⁵ Pri tem ni mišljena formalna, marveč dejanska enakopravnost, takšna, kakršna je v vsakdanjem življenju med možem in ženo kljub predpisom o enakopravnosti med spoloma. V družbah, kjer pa je neenakopravnost še vedno uzakonjena ali je odvisna od napisanih norm kot dediščina preteklosti, pa se problematike največkrat sploh ne lotevajo, ker to zanje sploh še ni postalo družbeno vprašanje. Nasilje nad ženo postaja najbolj boleče v najrazvitejših družbah in manj ali pa sploh ne kje drugje tudi zaradi mnenja, da v javnosti ni primerno načenjati vprašanj o diskretnih razmerjih v družini, v kateri je mož še vedno največkrat dejanski, če ne še kar formalni gospodar položaja, ki mu je ostal iz tistih časov, ko so zanj veljale vse pravice »pater familias«.

Javna prizadevanja za pomoč zlorabljenim ženam (ne glede na to, kdo in kako jih je spodbudil) vsebujejo zlasti na svetovalni ravni tudi ozaveščanje, kaj sploh sodi k vedenju moža, ki se do žene neustrezno vede in prekoračuje družbeno tolerantnost ogrožanja enega spola nad drugim ali človeka nad človekom sploh.⁴⁶ Čeravno je to pogosto le pri terapevtskih in podobnih institucijah, pa se s tem vendarle izražajo določeni družbeni pogledi in zahteve, kakšna naj bodo razmerja med zakoncema. S tem se razglashajo nove vrednote, višje od povprečnih in zahtevnejših od tistih, ki trenutno veljajo. To velja zlasti za telesno varnost, gmotno preskrbljenost, za možnost iskati zaščito, za zadovoljevanje čustvenih potreb in izbiro odločitve o nadaljnji življenjski poti (tudi o razvezi).

To pomeni, da se začenjajo bolj kot kdajkoli doslej dejavniki zunaj družine (toda ne državni) vpletati v družinske spore, pomagati ženi pri obvladovanju nasilja in sploh načrtovati širšo družbeno pomoč za izboljšanje razmer žena, ki žive v družinskem nasilju.

Pri tem se seveda vsi, če bi jih smeli imenovati, družbeni dejavniki zavedajo, da je tako *vpletanje lahko dvorezno*, kajti obravnavanje zasebnih in intimnih vprašanj zakoncev kot javne zadeve povzroča nove pritiske in konflikte. Večina ljudi namreč ne želi reševati družinskih zadev s pomočjo drugih. Zato je seveda obvladovanje tovrstne konfliktnosti v korist tistega, ki je v družini, med zakoncema najbolj ogrožen, odvisno predvsem od njega samega. Sam mora premisliti, kaj bo pridobil ali izgubil z vpletanjem družbe v njegovo zasebno zakonsko življenje. Od tod seveda izhaja tudi obrobnost medzakonskega nasilja v kazenskem pravu in pojavov socializacije reševanja konfliktov med možem in ženo.⁴⁷ Očitna je torej ambivalentnost: družba bi rada posegala v družino zaradi varstva ogroženega, toda previdnost velja pred njenim vdiranjem v zasebnost. Zato je *znatno več dejavnosti, ki se razvijajo mimo prava, kot tistih, ki se urejajo z njim*. Verjetno bo tako še vnaprej ob presojanju, čemu se

⁴⁵ Straus, s. 456.

⁴⁶ Glej Ball/Wyman.

⁴⁷ Več o tem, Parnas, s. 188–192.

odpovedovati na eni strani, da bi več pridobili na drugi. Še vedno pa so diskretnost, intimnost in zaprtost družine pomembne vrednote.

8. Izvendružinsko posredovanje

Prenekaterih družinskih konfliktov, med katerimi so najbolj usodni med zakoncema, pa vendarle ni mogoče urejati brez zunanjega posredovanja, ki je lahko zelo različno, predvsem pa seveda *pravno in nepravno*.

Med pravnimi sta najpomembnejši obliki razveza in kazen. Zanju pretežno daje pobudo žrtev, za katero pa je često dvomljivo, ali je res prava žrtev. Nenazadnje je lahko tudi »kriva žrtev«, kot imenuje viktimologija tiste oškodovance, ki imajo pri nastanku posledice takšen prispevek, da so drugo osebo pripeljali do stopnje, ko je morala postati storilec kaznivega dejanja. Temu sledi kazen, namenjena storilcu, ki pa morebiti sploh ni resničen povzročitelj – tako smo dostikrat ugotovili tudi v raziskavi Uboji na Slovenskem ob obravnavi viktimizacije med zakoncema. Toda kaznovanje storilca ni nikoli v interesu resnične žrtve. Če ostaja pri življenju in se ne želi razvezati, potem pravno in prisilno urejanje razmerij med zakoncema ni vedno modro posredovanje. Najbrž je pametno, da država takšno odločitev vendarle prepušča »žrtvovanemu«. Pri tem pa seveda ni izključno smotrno strokovno sodelovanje, kot so obravnava, pravna pomoč in prisilno izvendružinsko posredovanje. Pravno izvendružinsko posredovanje največkrat pomeni tudi razvezo, ki je za zakonca skrajno sredstvo, ko so odpovedala vsa druga. Zgolj poravnava pred sodiščem še ne pomeni vplivanja in spreminjanja posameznikove osebnosti, pač pa le pomirjanje konfliktnih strank in ne dosti več. Sodni organi sploh niso usposobljeni za kaj več, kot jim omogoča in dopušča pravno znanje, drugega pa največkrat nimajo. Toda prav zaradi omejevanja zlorab žena imajo ponekod posebne predpise⁴⁸, s katerimi žele blažiti nasilje nad ženo v zakonski zvezi. Pri tem pa ugotavljajo, da je družinsko nasilje v primerjavi z nenasilnimi družinskimi zadevami pred pravosodjem znatno manj resno obravnavano zlasti pred nižjimi sodišči, ki izrekajo nizke kazni.⁴⁹

Zato pa se v zadnjem času *po svetu vse bolj uveljavljajo nepravna*, predvsem pa samaritanska, verska, socialna, varstvena in sploh družbena *prizadevanja* za »zdravljenje« nasilja v družini.

Ustanavljajo najrazličnejše organizacije za svetovanje ženskam, gibanja za ustrezno organiziranje boja proti nasilju med zakoncema (npr. National Women's Aid Federation [Velika Britanija leta 1975], Scottish Women's Aid Federation, Blijf van m'n Lijh [Proč od mojega telesa] – Amsterdam, Ligue du droit des Femmes [Pariz in Strassbourg], v Oslu –

⁴⁸ Npr. Domestic Violence Prevention and Treatment Act (ZDA 1977), Matrimonial Causes Act (Velika Britanija 1978), National Assistance Act (Velika Britanija 1948), itd.

⁴⁹ Wasoff, s. 188.

zatočišče za ženske, Terre de femme v Ženevi, Verein zum Schutz Misshandelter v Zürichu, Women Against Violence Against Women v ZDA itd.) in druge organizacije zoper nasilje, pornografijo, posilstva itd. Organizirajo razne institute za raziskovanje tovrstne problematike in dejavnosti za pomoč.

V zadnjih letih je bilo tudi več mednarodnih simpozijev in kongresov ter podobnih srečanj v Bruslju, Münchnu in drugod, na katerih so obravnavali nasilje, snovali raznovrstne ukrepe zoper nasilje v družini tako s stališča vzgoje otrok, preprečevanja neenakosti med spoloma, razpravljali o vzgoji in izobraževanju javnosti z raznih ekonomskih, medicinskih, pravnih in zakonodajnih gledišč.

V središču tovrstnih gibanj za varstvo žena so različni centri za posredovanje v krizi, zavetišča za žene in otroke, obravnavanje ob sodelovanju zdravnikov, socialnih delavcev, psihologov in drugih, celovita družinska terapija, v kateri je poseben poudarek tudi na pomoči povzročiteljem družinskih izgrede, načrtovanje zdravstvenih organizacij (za zdravljenje poškodb in nadzor rojstev), psihološke in psihiatrične metode za zdravljenje duševnih posledic, organizacije za finančno pomoč, za pomoč v obleki, hrani, stanovanju, šolanju itd. do policije in njenih programov za ravnanje ob družinskih sporih. Ne nazadnje je eno najpomembnejših vprašanj tudi strokovno usposabljanje tistih, ki posredujejo v družinskih konfliktih, zato da *ne bi pri tem napravili več škode kot koristi*. Visok odstotek ubitih policistov zgubi svoja življenja prav v spopadih s pobesnelimi zakonci. Izvendružinsko posredovanje v sporih med zakoncema je zelo zapleteno in terja draga prizadevanja, veliko terapevtov, dolgotrajna in preizkušena⁵⁰ obravnavanja ob dvomljivih izidih. Pri vsem tem pa razvijajo filozofijo pomoči in etične standarde s številnimi izhodišči⁵² za posredovalce in ogrožene. V strokovna prizadevanja vpletajo tudi starše, otroke, prijatelje, sosede, hišnega zdravnika in druge posredovalce, ki so tudi kot laiki s svojo vlogo v pomoč sprtim stranem ali ogroženim.

Sklep

Razna feministična in politična gibanja po svetu pa tudi viktimologija s svojim zanimanjem za žrtve različnih odklonskih pojavov in nešteta raziskovanja s tega področja so vzbudili veliko pozornost tudi za izkoriščenega in zlorabljanega oziroma tepenega zakonca, ki je največkrat ženska. Problem pa nima le strokovnih razsežnosti, ampak tudi družbenopolitične, gospodarske in še marsikatero druge. *Ta sestavek obravnava žrtve med zakoncema le z viktimološke plati*, čeravno se hkrati s tem odpira dosti drugih, kot so zgodovinske, pravne, sociološke, psihološke

⁵⁰ Glej Kappel/Leuteritz, s. 226.

⁵¹ Glej npr. Anderson, s. 3.

⁵² Glej npr. Miller, s. 345.

itd. Nasilje med zakoncema ima gotovo več razsežnosti in kot tako je hkrati največkrat po svoji etiološki vsebini tudi zastrto pred radovednostjo – četudi znanosti. Od tod se seveda nasploh najprej zastavljajo vprašanja, kolikšna je resnična razsežnost nasilja v zakonski zvezi in koliko ga je še v družbi na določeni stopnji razvoja mogoče še prenašati, ne da bi občutno posegali v razmerja, tako ali drugače oblikovana v tisočletni človeški zgodovini. V družbi, še toliko bolj pa v družini, je *nasilje sredstvo za podrejanje šibkejših, manj sposobnih, neposlušnih in neprilagodljivih*.

Preteklost nam kaže, da se nasilju ni mogoče izogniti in tudi *ni upanja, da bi ga preprečili*. Najbrž ga je nekaj sploh potrebno, toda koliko? Merila so gotovo lahko različna in odvisna od tistih, ki so nasilni, in seveda drugačna pri tistih, ki ga morajo trpeti. Toda, kdor je močnejši, je vedno uveljavljal svojo voljo drugim in jo vsiljeval s sredstvi, ki so mu bila pri roki. Tako v družbi kot v družini. Ali ne gre morda potemtakem le za *humanizacijo nasilja*, če ga že ni mogoče preprečiti, spričo tega da se venomer pojavljajo poleg starih nove oblike zoper nove žrtve in da se prilagaja spremenjenim socialnim, gospodarskim, političnim, psihološkim in drugim razmeram.

Družina ne more biti boljša kot družba, v kateri je. Zakonca ne moreta biti bolj humana, kot je povprečje v družbi, kar ne velja le za telesno, marveč tudi za duševno nasilje. Če je tako, je mogoče razmere v družini in med zakoncema izboljševati le s humanostjo v družbi. Ta naj bi bila vzor, ki bi ga posnemali, naj bi bila prva premisa za ustrežnejša razmerja tudi med zakonci. Ker pa se v družinskem življenju vendarle pričakujeta ljubezen in prijaznost, ne pa jeza in škodljivost⁵³, in ker postajamo občutljivi za konflikte v zakonski zvezi, je nemalo prizadevanj za boljše sožitje prav v tej primarni skupini.

Raziskave v svetu ugotavljajo, da se nasilje povezuje s stereotipnostjo v razumevanju spola, z neenakostjo med moškim in žensko in z različnostjo v porazdeljenosti moči.⁵⁴ Zato je največ nasilja nad žensko med spodnjimi družbenimi plastmi, med gospodarsko prikrajšanimi in obrobniimi itd. Ali drugače povedano, revščina je povezana z nasiljem, in ne le z njim, tudi z alkoholizmom in še s čim. Toda to hkrati vzbuja pomisleke zoper očitnost nasilja v družinah spodnjih slojev in prikritost pri vseh drugih, v katerih *nasilje zaradi moči in drugih priložnosti usmerjajo kam drugam, morda celo v socialno dopustne načine*. Prav zaradi tega velja večja pozornost kakršnemukoli nasilju v družbi in ne le tistim oblikam, ki so očitne in pri ljudeh, ki so revni in na dnu družbene lestvice. Zanje so morda žene in otroci resnično edini objekt, nad katerim lahko kakorkoli brezkrbno pokažejo svojo moč in nasilnost.

Za nasilje v družini je često značilno, da se ga naučimo od drugih in ga

⁵³ A Study of Violence among Friends and Relatives, s. 15.

⁵⁴ Stahly, s. 605.

posnemamo. Iz prejšnjega rodu se prenaša na naslednjega. Postaja kulturni vzorec, po katerem je pretepajočega moža pretepel njegov oče, morebiti še z materjo vred. Zato bo tak zakonec pretepal svojega sina, ta pa bo na podoben način zlorabljal svojega otroka.⁵⁵ Hkrati pa spoznavajo, da tudi nasilja v družini ni mogoče pojasniti z eno samo teorijo, kar smo poskušali prikazati tudi v tem sestavku. Nenazadnje pa se pogosto pokaže, da sta *oškodovanec in storilec »žrtvi« določenih razmer*. Zato so ukrepi, domnevna pomoč pravzaprav gašenje požara, ne pa odpravljanje vzrokov tega razvijajočega se zla, v katerem se postavlja tudi vprašanje, kaj potem, ko se vanj vpletajo dejavniki izven družine.

Dejstvo, da v Jugoslaviji nimamo kaj dosti podatkov o nasilju med zakoncema, ki ga dokaj diskretno obravnavajo pregonski organi ali vanj posegajo še centri za socialno delo, nakazuje potrebo po večjem (tudi raziskovalnem) zanimanju zanj.

Ljubljana, 27. decembra 1983

LITERATURA

1. Anderson, P. [et al.]: *Family Crisis Intervention Program*. Washington: U.S. Department of Justice, 1979; 26 s.
2. Ball, P.; Wyman, E.: Battered Wives and Powerlessness: What Can Counselors Do? *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 545-552.
3. Bell, G.: Inter-Spousal Violence: Discovery and Reporting. V: *Family Violence*. Toronto: Butterworths; s. 208-215.
4. Cohn, C.; Sugarman, D.: Marital Abuse: Abusing the One You Love. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 203-212.
5. Cormier, B. M. [et al.]: Adolescents Who Kill a Member of the Family. V: *Family Violence*. Toronto: Butterworths; s. 466-478.
6. Deaton, F.; Sandlin, D.: Sexual Victimology Within the Home: A Treatment Approach. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 311-321.
7. Dobash, E. & R.: Wives: The 'Appropriate' Victims of Marital Violence. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 426-442.
8. Engels, F.: Izvor družine, privatne lastnine in države. V: *Izbrana dela*. 5. zv. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1975; s. 203-399.
9. Fields, M.: Wife Beating: Facts and Figures. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 643-647.
10. Flynn, E.: Report of the Discussion Sections of the Second International Symposium on Victimology. *Victimology*, Washington 2(1977)1, s. 32-48.
11. Freeman, M. D. A.: *Violence in the Home*. Westmead: Saxon, 1979; 257 s.
12. Freeman, M. D. A.: Violence in the Family. *South African Journal of Criminal Law and Criminology*, Durban 4(1980)1, s. 5-16.
13. Geller, J.; Walsh, J.: A Treatment Model for the Abused Spouse. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 627-632.
14. Gil, D.: Societal Violence and Violence in Families. V: *Family Violence*. Toronto: Butterworths, 1978; s. 14-33.
15. Green, A.: Societal Neglect of Child Abusing Parents. *Victimology*, Washington 2(1977)2, s. 285-293.
16. Hilberman, E.; Munson, K.: Sixty Battered Women. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 460-470.
17. Hindman, M.: Family Violence and Alcohol Problems. *Police Chief*, Gaithersburg 49(1982)12, s. 39-41.
18. Hosken, F.: Female Circumcision in Africa. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 487-498.
19. *Intimate Victims: A Study of Violence Among Friends and Relatives*. Washington: U.S. Department of Justice, 1980; 52 s.
20. Justice, B. & R.: *The Abusing Family*. New York: Human Sciences Press, 1976; 288 s.
21. Kappel, S.; Leuteritz, E.: Wife Battering in the Federal Republic of Germany. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 225-239.
22. Levine, K.: Empiricism in Victimological Research: A Critique. *Victimology*, Washington 3(1978)1-2, s. 77-90.

⁵⁵ Flynn, s. 46.

itd. Nasilje med zakoncema ima gotovo več razsežnosti in kot tako je hkrati največkrat po svoji etiološki vsebini tudi zastrto pred radovednostjo – četudi znanosti. Od tod se seveda nasploh najprej zastavljajo vprašanja, kolikšna je resnična razsežnost nasilja v zakonski zvezi in koliko ga je še v družbi na določeni stopnji razvoja mogoče še prenašati, ne da bi občutno posegali v razmerja, tako ali drugače oblikovana v tisočletni človeški zgodovini. V družbi, še toliko bolj pa v družini, je *nasilje sredstvo za podrejanje šibkejših, manj sposobnih, neposlušnih in neprilagodljivih*.

Preteklost nam kaže, da se nasilju ni mogoče izogniti in tudi *ni upanja, da bi ga preprečili*. Najbrž ga je nekaj sploh potrebno, toda koliko? Merila so gotovo lahko različna in odvisna od tistih, ki so nasilni, in seveda drugačna pri tistih, ki ga morajo trpeti. Toda, kdor je močnejši, je vedno uveljavljal svojo voljo drugim in jo vsiljeval s sredstvi, ki so mu bila pri roki. Tako v družbi kot v družini. Ali ne gre morda potemtakem le za *humanizacijo nasilja*, če ga že ni mogoče preprečiti, spričo tega da se venomer pojavljajo poleg starih nove oblike zoper nove žrtve in da se prilagaja spremenjenim socialnim, gospodarskim, političnim, psihološkim in drugim razmeram.

Družina ne more biti boljša kot družba, v kateri je. Zakonca ne moreta biti bolj humana, kot je povprečje v družbi, kar ne velja le za telesno, marveč tudi za duševno nasilje. Če je tako, je mogoče razmere v družini in med zakoncema izboljševati le s humanostjo v družbi. Ta naj bi bila vzor, ki bi ga posnemali, naj bi bila prva premisa za ustrežnejša razmerja tudi med zakonci. Ker pa se v družinskem življenju vendarle pričakujeta ljubezen in prijaznost, ne pa jeza in škodljivost⁵³, in ker postajamo občutljivi za konflikte v zakonski zvezi, je nemalo prizadevanj za boljše sožitje prav v tej primarni skupini.

Raziskave v svetu ugotavljajo, da se nasilje povezuje s stereotipnostjo v razumevanju spola, z neenakostjo med moškim in žensko in z različnostjo v porazdeljenosti moči.⁵⁴ Zato je največ nasilja nad žensko med spodnjimi družbenimi plastmi, med gospodarsko prikrajšanimi in obrobniimi itd. Ali drugače povedano, revščina je povezana z nasiljem, in ne le z njim, tudi z alkoholizmom in še s čim. Toda to hkrati vzbuja pomisleke zoper očitnost nasilja v družinah spodnjih slojev in prikritost pri vseh drugih, v katerih *nasilje zaradi moči in drugih priložnosti usmerjajo kam drugam, morda celo v socialno dopustne načine*. Prav zaradi tega velja večja pozornost kakršnemukoli nasilju v družbi in ne le tistim oblikam, ki so očitne in pri ljudeh, ki so revni in na dnu družbene lestvice. Zanje so morda žene in otroci resnično edini objekt, nad katerim lahko kakorkoli brezskrbno pokažejo svojo moč in nasilnost.

Za nasilje v družini je često značilno, da se ga naučimo od drugih in ga

⁵³ A Study of Violence among Friends and Relatives, s. 15.

⁵⁴ Stahly, s. 605.

posnemamo. Iz prejšnjega rodu se prenaša na naslednjega. Postaja kulturni vzorec, po katerem je pretepajočega moža pretepel njegov oče, morebiti še z materjo vred. Zato bo tak zakonec pretepal svojega sina, ta pa bo na podoben način zlorabljal svojega otroka.⁵⁵ Hkrati pa spoznavajo, da tudi nasilja v družini ni mogoče pojasniti z eno samo teorijo, kar smo poskušali prikazati tudi v tem sestavku. Nenazadnje pa se pogosto pokaže, da sta *oškodovanec in storilec »žrtvi« določenih razmer*. Zato so ukrepi, domnevna pomoč pravzaprav gašenje požara, ne pa odpravljanje vzrokov tega razvijajočega se zla, v katerem se postavlja tudi vprašanje, kaj potem, ko se vanj vpletajo dejavniki izven družine.

Dejstvo, da v Jugoslaviji nimamo kaj dosti podatkov o nasilju med zakoncema, ki ga dokaj diskretno obravnavajo pregonski organi ali vanj posegajo še centri za socialno delo, nakazuje potrebo po večjem (tudi raziskovalnem) zanimanju zanj.

Ljubljana, 27. decembra 1983

LITERATURA

1. Anderson, P. [et al.]: *Family Crisis Intervention Program*. Washington: U.S. Department of Justice, 1979; 26 s.
2. Ball, P.; Wyman, E.: Battered Wives and Powerlessness: What Can Counselors Do? *Victimology*, Washington 2(1977-78) 3-4, s. 545-552.
3. Bell, G.: Inter-Spousal Violence: Discovery and Reporting. V: *Family Violence*. Toronto: Butterworths; s. 208-215.
4. Cohn, C.; Sugerman, D.: Marital Abuse: Abusing the One You Love. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 203-212.
5. Cormier, B. M. [et al.]: Adolescents Who Kill a Member of the Family. V: *Family Violence*. Toronto: Butterworths; s. 466-478.
6. Deaton, F.; Sandlin, D.: Sexual Victimology Within the Home: A Treatment Approach. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 311-321.
7. Dobash, E. & R.: Wives: The 'Appropriate' Victims of Marital Violence. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 426-442.
8. Engels, F.: Izvor družine, privatne lastnine in države. V: *Izbrana dela*. 5. zv. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1975; s. 201-399.
9. Fields, M.: Wife Beating: Facts and Figures. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 643-647.
10. Flynn, E.: Report of the Discussion Sections of the Second International Symposium on Victimology. *Victimology*, Washington 2(1977)1, s. 32-48.
11. Freeman, M. D. A.: *Violence in the Home*. Westmead: Saxon, 1979; 257 s.
12. Freeman, M. D. A.: Violence in the Family. *South African Journal of Criminal Law and Criminology*, Durban 4(1980)1, s. 5-16.
13. Geller, J.; Walsh, J.: A Treatment Model for the Abused Spouse. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 627-632.
14. Gil, D.: Societal Violence and Violence in Families. V: *Family Violence*. Toronto: Butterworths, 1978; s. 14-33.
15. Green, A.: Societal Neglect of Child Abusing Parents. *Victimology*, Washington 2(1977)2, s. 285-293.
16. Hilberman, E.; Munson, K.: Sixty Battered Women. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 460-470.
17. Hindman, M.: Family Violence and Alcohol Problems. *Police Chief*, Gaithersburg 49(1982)12, s. 39-41.
18. Hosken, F.: Female Circumcision in Africa. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 487-498.
19. *Intimate Victims: A Study of Violence Among Friends and Relatives*. Washington: U.S. Department of Justice, 1980; 52 s.
20. Justice, B. & R.: *The Abusing Family*. New York: Human Sciences Press, 1976; 288 s.
21. Kappel, S.; Leuteritz, E.: Wife Battering in the Federal Republic of Germany. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 225-239.
22. Levine, K.: Empiricism in Victimological Research: A Critique. *Victimology*, Washington 3(1978)1-2, s. 77-90.

⁵⁵ Flynn, s. 46.

23. Lynch, C.; Norris, T.: Services for Battered Women: Looking for a Perspective. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 553-562.
24. Marx, K.: Manifest komunistične stranke. V: *Izbrana dela*. 2. zv. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976; s. 567-631.
25. Miller, D.: Innovative Program Development for Battered Women and their Families. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 335-346.
26. Mushanga, T. M.: Wife Victimization in East and Central Africa. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 479-485.
27. Peak, W.: Family Disputes. V: *Police Crisis Intervention*. New York: Pergamon, 1979; s. 37-52.
28. Peltoniemi, T.: Family Violence: Police House Calls in Helsinki, Finland in 1977. *Victimology*, Washington 5(1980)2-4, s. 213-224.
29. Petersen, R.; Weissert, G.: Wife Abuse in a Rural County. *Victimology*, Washington 7(1982)1-4, s. 187-193.
30. *Prosecutor's Responsibility in Spouse Abuse Cases*. Washington: U. S. Department of Justice, 1980; 24 s.
31. Rounsaville, B.: Theories in Marital Violence: Evidence from a Study of Battered Women. *Victimology*, Washington 3(1978)1-2, s. 11-31.
32. Schulman, M.: *A Survey of Spousal Violence Against Women in Kentucky*. Washington: U.S. Department of Justice, 1979; 79 s.
33. Stahly, G.: A Review of Select Literature of Spousal Violence. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 591-607.
34. Star, B.: Comparing Battered and Non-Battered Women. *Victimology*, Washington 3(1978)1-2, s. 32-44.
35. Steinmetz, S.: The Battered Husband Syndrome. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 499-509.
36. Straus, M.: Wife Beating: How Common and Why? *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 443-458.
37. Waites, E.: Female Masochism and the Enforced Restriction of Choice. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 535-544.
38. Walker, L.: Battered Women and Learned Helplessness. *Victimology*, Washington 2(1977-78)3-4, s. 525-533.
39. Walter, J.: Police in the Middle: A Study of Small City Police Intervention in Domestic Disputes. *Journal of Police Science and Administration*, Gaithersburg 9(1981)3, s. 243-260.
40. Wasoff, F.: Legal Protection From Wifebeating: The Processing of Domestic Assaults by Scottish Prosecutors and Criminal Courts. *International Journal of the Sociology of Law*, London 10(1982)2, s. 187-204.

Seznam literature pripravlila

Marija Milenković

ERNEST PETRIČ

UDK 316.323.72(63):323.272

Ethiopia Tikdem*

(10 let etiopskega socialističnega razvoja)

Dvanajstega septembra letos bo minilo deset let, odkar je skupina oficirjev etiopske armade aretirala cesarja Haileja Selassija I in ga v neuglednem »volkswagnu« odpeljala v pripor. Zgodilo se je nekaj, kar se je večini Etiopcev pa tudi mnogim drugim zdelo nemogoče in neverjetno. »Neposredni potomec kralja Salomona in kraljice iz Sabe, božji izbraneček«, ki je imel »vrhovno oblast v vseh zadevah cesarstva« – vse to so formulacije etiopske ustave iz l. 1955 – je bil v priporu in brez vsakršne oblasti. Z oblička sveta je tistega dne izginjala zadnja tipična absolutistična monarhija, bolj absolutistična celo od perzijskega cesarstva. Rušilo se je cesarstvo, ki so ga poleg zunanjega cesarskega blišča označevali preživeli fevdalni družbenoekonomski odnosi, verska in narodnostna neenakopravnost, splošna zaostalost in revščina.

Iste dne je »derg«, tj. svet oboroženih sil, policijskih in teritorialnih enot Etiopije, ki se je takrat že krepko utrdil na čelu etiopskih revolucionarnih dogajanj, formalno razglasil odstavitev cesarja, razpustil cesarski parlament, suspendiral ustavo iz l. 1955 in sam prevzel vse prerogative oblasti kot začasna vojaška vlada (z angleško kratico PMAC) – vse dotlej, »dokler ne bo zakonito konstituirana ljudska skupščina odobrila nove ustave in dokler ne bo na ustrezen način vzpostavljena vlada«.¹ Prepovedana je bila vsakršna dejavnost, nasprotna motu »Ethiopia Tikdem« (štrajki, demonstracije, združevanje itd.), ustanovljena so bila posebna vojaška sodišča za sojenje tistim, ki bi delovali zoper »Ethiopia Tikdem«, ali ki so bili kot soodgovorne osebe cesarskega režima krivi za upravne in sodne zlorabe in korupcijo in so neupravičeno obogateli.

Ob desetletnici revolucije (12. 9. 1984), ki jo kanijo v Etiopiji, zlasti v Addis Ababi, proslaviti na nadvse svečan način, nova ustava, napovedana

* »Ethiopia Tikdem« je moto, geslo, ki izraža usmeritev etiopske revolucije, etiopski socializem. Njegova vsebina je opredeljena v vrsti programskih dokumentov in izjav etiopskega revolucionarnega vodstva od prvih dni revolucije do danes. Dobesedni prevod je večpomenski, kar je sploh značilno za amharski jezik. Dokaj poenostavljen prevod »Ethiopia Tikdem« bi bil »Etiopija naprej« ali »Etiopija pred vsem«. Nekoliko ustrežnejši prevod, oprt na dokumente, ki ta moto obširneje opredeljujejo bi vseboval predvsem tele sestavine: celovitost, enotnost Etiopije nasproti težnjam po plemenski, regionalni in verski razcepljenosti; usmeritev Etiopije k radikalnim družbenim spremembam in njeno mesto v Afriki.

¹ Provisional Military Government Establishment Proclamation, št. 1/1974.

pred desetimi leti, še ni sprejeta. Civilna oblast (vlada, skupščina) še ni vzpostavljena, delavska stranka Etiopije pa se prav zdaj ustanavlja. Formalno državo še vedno vodi »začasna« vojaška vlada, oprta na vrsto množičnih organizacij, na nekatere oblike neposredne demokracije in na zametek bodoče partije (COPWE). Ta, na videz počasen, bolje rečeno previden razvoj političnega sistema odseva skrajno zapleteno etiopsko stvarnost in je obenem dokaz za to, da je vrsta dilem etiopske revolucije bila dolgo odprtih; nekatere so – po vsem sodeč – odprte še danes. No, o tem bo govor kasneje. Najprej si velja ogledati vzroke, ki so to svojstveno revolucijo povzročili in ji – za razliko od številnih vojaških udarov, enodnevnih »revolucij«, ki so pretresle vrsto afriških držav, vendar le pri vrhu, v stvarne družbenoekonomske odnose pa niso posegli – tudi dali stvarno revolucionaren, socialistični značaj.

Vzroki etiopske revolucije

Prolog k dogodkom 1. 1973 je moč videti že v neuspelem poskusu prevrata leta 1960. Izvedla ga je skupina oficirjev cesarske garde, dobil pa je presenetljivo živo podporo med inteligenco, zlasti študenti v Addis Ababi. Z osebno avtoriteto v vojski ter s hitrim ukrepanjem je tistikrat cesarju še dokaj zlahka uspelo udar zadušiti. Vendar, etiopska družbena protislovja se po 1. 1960 niso pričela razpletati. Prav narobe! Vse bolj so se zaostrovala. V bistvu fevdalni družbenoekonomski odnosi so se ohranjali, množice na deželi – te pa sestavljajo blizu 90% etiopskega prebivalstva – so bile še naprej v fevdalni odvisnosti in so živele v skrajni bedi in zaostalosti. Zemljiški veleposestniki, izvirajoči pretežno iz amharske fevdalne elite in cerkev, ki je bila sama eden od največjih lastnikov zemlje, so zavirali celo tisti napredek in modernizacijo, ki sta ga terjala porajajoča se buržoazija in izobraženstvo. Prav glede zemljiško-posestniških odnosov je Etiopija bila osamljen relikt tudi v primerjavi z vrsto afriških držav, kjer je ob uveljavitvi neodvisnosti, ob likvidaciji kolonialnega odnosa, vendarle prišlo do vrste sprememb, in kjer je sam kolonializem utrl pot nekaterim vidikom modernizacije. V Etiopiji pa je prav kmečko vprašanje ostalo pravzaprav tako, kot se je izoblikovalo v času osvajanj Menelika II., konec 19. stoletja. Na jugu države so obstajala prava fevdalna veleposestva z najemnim kmetstvom, na severu pa razne tradicionalne oblike rodovne oz. plemenske lastnine² na zemlji, ki pa so bile ne le v silovitem procesu razslojevanja, ampak je poleg tega kmet, ki je obdeloval del »rodovne« zemlje, plačeval približno 1/3 dohodka od pridelka krajevnim, okrožnim, provincijskim velikašem oz. cesarskim predstavnikom in nazadnje cesarju samemu. Vse te »vmesne« stopnje zbiranja sredstev za državno blagajno so bile predvsem možnost obogatitve za tiste, ki so jih

² T. i. »riste«, »dessa« in »gulde« so sistemi zemljiškega lastništva, zlasti v pokrajinah Gojam, Tigre, Begemdir, Lasta, Wollo.

zbirali in seveda sredstvo za izmozgavanje kmečkih množic. Tehnološke je bila (in je v glavnem še vedno) agrarna proizvodnja skrajno primitivna, nesposobna za večje donose; kljub dejstvu, da Etiopija velja za potencialno žitnico Afrike, je kmečko prebivalstvo vseskozi živelo na robu lakote. Ideja o potrebi po koreniti agrarni reformi je bila sicer živa že v zadnjih letih cesarskega režima, a nikoli uresničena, saj je fevdalna elita, ki je imela odločilen vpliv v državi, zlahka preprečila vsak poskus spremembe v zemljiško-posestniških odnosih.

Vpliv fevdalne elite pa je bil odločilen tudi pri drugih vprašanjih in mu je uspelo zavreti večino poskusov še tako skromnih reform, ki bi kakorkoli prizadele njen vpliv. Prav nezmožnost Etiopije, da krene na pot modernizacije, pa je med mlado inteligenco, vračajočo se iz tujine in med študenti zbujala nezadovoljstvo in vrenje. Izobraženstvo, ki ni zmoglo predreti tradicionalnih okvirov etiopske družbe, je vse bolj dojemalo, da brez zloma obstoječih družbenih struktur nista možna ne modernizacija in ne napredek.

K okostenelosti etiopske družbe sta obilo prispevala tudi centralistična ureditev te ogromne države z izjemno slabimi komunikacijami in patriarhalni način vladanja. Velika večina odločitev, pogosto tudi manj pomembnih, je bila vezana osebno na cesarja, ta pa je bil tudi zavoljo visoke starosti vse manj zmožen slediti toku dogajanj in tudi vse manj voljan podpirati reformistična prizadevanja, česar mu sicer ni moč oporekati v prvih obdobjih njegovega vladanja. Uprava je bila tako vse bolj neučinkovita, okorela in korumpirana, nesposobna soočiti se s problemi vse bolj kompleksne etiopske družbe. Ministri so bili še tudi po ustavi iz l. 1955 cesarju osebno odgovorni. To, da je bila uprava – zlasti zunaj Addis Ababe – brez vsake iniciative, je lahko razumeti, zavoljo njene neučinkovitosti pa je trpela tudi cesarjeva osebna avtoriteta, torej tisto, na čemer je v dobri meri temeljil režim. Paternalističen način vladanja Haileja Selassija nikakor ni več ustrezal vse bolj zapleteni družbi. Glavna sredstva tega vladanja, tj. stalno vzpostavljanje ravnotežja med vodilnimi fevdalnimi velikaši in med provincami z dodeljevanjem in odvzemanjem položajev in bonitet, s političnimi porokami itd. . . . in stalno premeščanje, s katerim naj bi preprečili, da si kdo ne bi ustvaril prevelikega ugleda in moči, seveda ni omogočalo resnega soočenja z zaostalostjo, bedo, zastoji v razvoju, s korupcijo in drugimi problemi etiopske družbe.

Nastajajoči etiopski buržoaziji, ki je sicer bila močno prepletena z interesi tujega kapitala, ki je redko kje užival take ugodnosti, kot prav v Etiopiji, seveda tudi niso ustrezali okviri v bistvu fevdalne družbe. Nastajajoče delavstvo (vsega kakšnih 200–300.000, v glavnem v Addis Ababi in v Eritreji) je bilo v primerjavi z brezposelno mestno revščino in s kmetскими množicami v skorajda privilegiranem položaju (stalna zaposlitev in stalen dohodek), vendar v primerjavi s svetom tako rekoč brez vseh delavskih pravic (socialno in zdravstveno zavarovanje, pravica do dopusta, itd.). Značilno pa vendarle je, da je delavstvo, organizirano v sindi-

kalno zvezo (CELU), odigralo v revolucionarnih dogajanjih pomembno vlogo z izvedbo prvega generalnega štrajka v zgodovini dežele v Addis Ababi.

Seveda je bilo v Etiopiji, v kateri živi blizu 80 etničnih skupin z različnimi jeziki in kulturnimi tradicijami, kjer je več ver, med katerimi sta daleč najpomembnejši etiopsko ortodoksno krščanstvo in islam, izjemno aktualno tudi narodnostno in versko vprašanje. Cesarska Etiopija je bila država očitne amharske dominacije, kar se ni kazalo le v družbenoekonomski stvarnosti in v vsakodnevem življenju (npr. veleposestniški gornji sloj je bil v glavnem amharski; enako izobraženstvo ter vrhnji kadri v armadi³ in upravi). Neenakopravnost je bila uveljavljena tudi še v ustavi iz l. 1955, ki je amharski jezik razglašala za edini uradni jezik in etiopsko ortodoksno krščanstvo za državno vero, čeprav je amharščina bila materinski jezik le kakšnih 35% prebivalstva in ortodoksno krščanstvo vera le kakšne polovice prebivalstva.⁴ Za to ustavno fasado, ki niti ni prikrivala neenakopravnosti, se je seveda vse bolj porajalo pereče vprašanje medetničnih in medverskih odnosov.

Od leta 1960 trajajoča neuspešna vojna v Eritreji je ne le izčrpavala etiopske finančne in človeške vire (Eritreja je bila najrazvitejši del cesarstva in je zaradi vojne bilo njeno gospodarsko življenje v dobri meri paralizirano), temveč je močno prispevala k nemoči režima in nezadovoljstvu – zlasti v vojski, podobno, kot je svojčas neuspešna alžirska vojna razkrajala francosko, in kasneje vojna v Afriki portugalsko armado.

K znotraj Etiopije nastalim revolucionarnim razmeram pa so prispevali tudi zunanji razlogi: zaostritev ekonomskega in zlasti energetskega položaja v svetu, ki je zlasti po letu 1973 udarila predvsem najrevnejše dežele; postopno ameriško odtegotanje opore cesarskemu režimu v pričakovanju, da je tako mogoče izsiliti, da bo vse bolj senilnemu cesarskemu režimu sledil nekakšen buržoazno-demokratski režim (podobno zgrešeno upanje kot v Iranu). Tudi ZDA so se zavedale, da so razmere v državi stagnirale do te mere, da je postalo uresničevanje ameriških interesov v Etiopiji, ki naj bi bila ameriški bastion in prepričljiv afriški vzorec za uspešno opiranje na ZDA, vprašljivo. Cesarjevo lovljenje ravnotežja proti vzhodu, zlasti proti SZ in Kitajski, koncem 60-tih let, delno kot odgovor na ameriške pritiske, ni prispevalo k zmanjšanju perečih problemov in protislovij države. Narobe, proboj izolacije proti vzhodu je etiopsko duhovno in politično življenje le odprl idejnemu vplivom, ki so merili ne le k reformam, temveč k radikalnemu, revolucionarnemu zlomu osovražene cesarskega fevdalnega režima.

³ Med absolventi vojaške akademije v Harareju je bilo npr. l. 1960 53% Amharcev, 23% Tigrejcev in le 9% Oromo (Galla), ki so največja etnična in jezikovna skupina v Etiopiji.

⁴ Ker v Etiopiji vse do danes ni bilo izvedeno štetje prebivalstva, so vsi podatki zasnovani na približnih ocenah in se v literaturi močno razlikujejo; značilno je, da je v virih izpred 1974 število amharskega in krščanskega prebivalstva skoraj vedno napihnjeno.

Če v kratkem povzamemo položaj v Etiopiji v začetku 70-tih let, se izlušči pred nami pravzaprav tipičen revolucionarni položaj: preživeli, razvoj proizvodnih sil utesnjujoči družbenoekonomski (v bistvu fevdalni) odnosi; do kraja zaostrena eksploatacija in revščina; splošno nezadovoljstvo vseh slojev, razen vladajoče fevdalne oligarhije; popolna neučinkovitost režima in njegove administracije; zaostreni medetnični in medverski odnosi; nezadovoljstvo v armadi, ki naj bi sicer bila opora režimu.

Dejavniki etiopske revolucije

Specifičnost etiopske revolucije je zanesljivo v subjektivni revolucionarni delovanju. Ob šibki, komaj nastajajoči domači buržoaziji in delavstvu, o čemer je že bil govor, sta latentni revolucionarni potencial gotovo bila brezpravno kmetstvo etiopskega podeželja in mestna revščina Addis Ababe. Sloji, ki so zavestno dojemali etiopski družbeni položaj in bili organizirani do te mere, da so mogli povesti v revolucionaren proces vsesplošno revolucionarno razpoloženje množic, pa so v etiopskem primeru bili inteligenca, vključno s študentsko in srednješolsko mladino ter armada, ki je postopno kot edina organizirana sila prevzela vodstvo revolucionarnega procesa.

Čeprav notranje socialno, pa tudi generacijsko razslojena, je inteligenca, tudi tisti njen del, ki je bil na etabliranih položajih, zlasti pa tisti del, ki so ga sestavljali povratniki s študija v tujini ter študenti, čutila, da modernizacija dežele in njen napredek brez družbenih sprememb nista možna. Modernizacijo naj bi uresničili ali z obsežnimi reformami (zlasti etablirani del izobraženstva) ali z radikalnimi, revolucionarnimi spremembami (mlajši, zlasti študenti). Brez jasne predstave sicer, do kje naj bi spremembe segle, je bila zahteva po njih med izobraženstvom splošna, prav tako kot zahteva po odpravi monopola oblasti fevdalne oligarhije in cesarja. Obstoječi okviri etiopske družbe so namreč postali zavora za *vsakršen* napredek, tudi za razvoj kapitalizma.

Podobne so bile razmere v vojski, le s to razliko, da je bil vrhnji kader, pretežno fevdalnega amharskega izvora, običajno s skromno izobrazbo, ki je bil opora režimu, vse bolj osamljen in v primeri z mlajšim oficirskim kadrom, šolanim na domači vojni akademiji in v tujini, v manjšini. Slednji so bili povečini sinovi mestnih srednjih slojev ali pa kmečkega izvora, torej slojev, ki so izražali nezadovoljstvo in težili k reformam. Privilegiran položaj nekaterih v vojski, nerednosti pri napredovanju in odpuščanju iz armade (npr. absurdni primer cesarjevega šoferja brez vojaške izobrazbe, ki mu je stari cesar najprej podelil čin polkovnika, nazadnje pa čin generala) so zbujali tudi nezadovoljstvo tistih oficirjev, ki se niso vpletali v politična vprašanja. Latentno nasprotje v armadi med oficirji »stare« šole, tj. onimi brez posebne izobrazbe, in mlajšim delom, izobraženim zlasti v cesarski akademiji v Harareju, pa je v zvezi z etiopsko revolucijo še

posebej pomembno. Kot kaže – čeprav je ta del etiopske zgodovine še zavrt v tajnost – se je prav v zvezi z urejanjem tega spora še pred letom 1974 oblikovala tajna skupina oficirjev, ki je v revolucionarnih dneh pričela usmerjati delovanje armade in postopoma prerasla v t.i. »derg« (koordinacijski komite armade, policijskih sil in teritorialne vojske) in prevzela oblast in vodenje revolucije v svoje roke.

V zvezi z vlogo vojske v etiopski revoluciji velja opozoriti še na nekaj dejstev. V tej državi – ki dolga stoletja ni nikoli podlegala tujim osvajalcem – je armada tradicionalna, tisočletna institucija z izjemno odgovornostjo in tudi ugledom v družbi, ki si ga je utrdila skozi burno etiopsko zgodovino. Ugled v družbi je omogočal armadi, da je v etiopski zgodovini pogosto odločilno vplivala na politična dogajanja, tudi na izbor cesarja, zlasti v obdobjih dinastičnih bojov. Specifična teža etiopske armade pa je tudi čisto v vojaškem pogledu v primerjavi z drugimi afriškimi državami izjemna. Etiopija je npr. v letih pred revolucijo (1964–69) trošila povprečno 20,9% svojega proračuna za armado, medtem ko je znašal povpreček 12 drugih afriških držav vsega 8,7%. Po drugi strani je Etiopija trošila za izobraževanje in zdravstvo 17,3% proračuna, istih 12 držav pa v poprečju 21%. Etiopska armada je bila leta 1973 gotovo ena najmočnejših in najbolj opremljenih v črni Afriki (40.000 mož redne kopne vojske, 2000 mož letalstva, 1200 mornarice in dodatno k temu še policija s približno 26.000 mož in teritorialna vojska s približno 50.000 mož – npr. v primerjavi s Sudanom s 26.000 mož kopenske vojske, 400 letalstva in 150 mož v mornarici, ali Kenijo s 5000 mož kopenske vojske, 450 letalstva in 250 v mornarici; celo Nigerija je tudi v času vojne v Biafri imela pod orožjem le med 50.000 do 80.000 mož). To je seveda dajalo vojski, hkrati z njeno zgodovinsko vlogo, v etiopski družbi izjemen pomen.

Nezadovoljstvo v armadi so krepile težke razmere, v katerih je vojska živela v oddaljenih garnizionih v Eritreji in ob somalski meji; in seveda dobro desetletje trajajoča neuspešna, neprijetna gverilska vojna v Eritreji. Posebno poglavje so bile cesarjeve tako rekoč neomejene prerogative glede imenovanj in razrešitev v armadi. Poskus izvesti reforme v vojski leta 1973⁵ zlasti glede imenovanj in razrešitev je očitno prišel prepozno.

Posebej zanimivo je vprašanje vloge etiopske ortodoksne cerkve v času revolucionarnih dogajanj. Dejstvo je – lahko bi celo rekli, da presenetljivo dejstvo –, da je ta do leta 1974 privilegirana državna cerkev, v vsej etiopski zgodovini močan dejavnik vpliva na državne zadeve in obenem eden največjih lastnikov zemlje v državi, v revolucionarnih dogajanjih stala pasivno ob strani. O razlogih za to je zaenkrat moč le ugibati. V cerkvenih krogih je bilo dovolj nezadovoljstva, zlasti med nižjo duhovščino, ki je v glavnem delila bedo etiopskega podeželja. Del duhov-

⁵ Defence Establishment Reorganisation Order, št. 85/1973; The Administration of Officers of the Armed Forces Order, št. 81/1973; Armed Forces Promotion, Obligatory Service and Dismissal Regulations, Legal Notice št. 429/1973; značilno je, da so ti ukrepi ostali v veljavi tudi po revoluciji.

ščine, zlasti pri vrhu, pa je smatral že tako skromne reformne poskuse cesarskega režima in navzočnost tujcev, zlasti Američanov in njihov »brezbožni vpliv«, izobraževanje in še posebej študij v tujini, kot ogrožanje cerkvenih pozicij in etiopskih tradicij. Kakorkoli že, dejstvo je, da je cerkev v revolucionarnih dogajanjih stala ob strani in da je tudi kasneje brez večjega odpora sprejela lastno detronizacijo s privilegiranega položaja državne cerkve.

Potek revolucionarnih dogajanj

Za to, da se dozorele revolucionarne razmere sprostijo v dejanski revolucionaren proces, v revolucionarna dogajanja, je potreben povod, ki je na prvi pogled lahko neznaten. V Etiopiji je to vsekakor bila katastrofalna lakota leta 1973, ki je kot posledica suše v prejšnjih letih zajela zlasti sever države. Morda niti ne toliko lakota sama, čeprav je bil njen obseg res katastrofalen (umrlo je neposredno od lakote cca 250.000 oseb), ampak predvsem popolna nesposobnost in indolentnost cesarske vlade, da bi se z njo spoprijela in prikrivanje njenih razsežnosti, še po tem, ko so po zaslugi študentov in tujega tiska razsežja katastrofe postala znana svetovni in etiopski javnosti. Značilno npr. je – danes je to znano –, da je bil dober del mednarodne pomoči za žrtve lakote znova izvožen z velikimi dobički nekaterih posameznikov, ki niso bili daleč od vlade! Kot je običajno, so novice o lakoti, ki so se v Etiopiji širile od ust do ust – za uradna sredstva obveščanja lakote ni bilo –, dobile še toliko večje in katastrofalnejše razsežnosti. V takem ozračju je vlada objavila navidez nepomemben, in v letu 1974 (naftna kriza) pravzaprav razumljiv ukrep – podražitev bencina za 50%. Na ta ukrep so vozniki taksijev (taksi je v Addis Ababi dokaj množično prevozno sredstvo) odgovorili s štrajkom in pričeli skupaj z zaradi lakote na severu revoltiranimi študenti in delom mestne revščine napadati in razbijati privatne, zlasti luksuzne avtomobile in avtobuse (mestni avtobusni promet je bil v lasti nekaj oseb iz cesarske rodbine in visokega plemstva). Prestolnica je bila paralizirana, cestno nasilje se je širilo in se usmerjalo v napade in demonstracije zoper posamezne člane vlade, plemstva in cesarske rodbine. Policiji ni uspelo (ali pa tega tudi ni hotela) učinkovito vzpostaviti reda. Popuščanje vlade, ki je sledilo (povišanje plač, znižanje cene bencina itd.), je bilo prepozno in je ustvarilo le vtis vladne popustljivosti in nemoči, ni pa pomirilo položaja. Addis Ababo je zajela vrsta štrajkov (npr. štrajk učiteljev) in vse bolj je prestolnico prevevalo revolucionarno ozračje. Olje na ogenj je prilila razglasitev šolske »reformne«, ki jo je etiopska javnost, zlasti pa izobraženstvo, razumelo kot odkrit poskus ohranitve privilegijev na področju izobraževanja. Demonstrirajoči mladini in učiteljem so se pridružili vse širši sloji mestnega prebivalstva. Takojšnji umik vlade, tj. preklic predlagane šolske »reformne«, je v družbi, kakršna je bila etiopska in kjer si ni bilo moč

zamisliti, da bi ljudje mogli kaj izsiliti od cesarske vlade, mogel učinkovati le kot nov dokaz vladine nemoči in nesposobnosti. V množicah, zlasti med študentsko in šolsko mladino, je vse bolj dozoreval občutek, da je napočil trenutek, ki ga v boju za družbene spremembe in reforme ne gre zamuditi. V tem je v dogajanja posegla tudi nezadovoljna vojska, ki zahteva in tudi takoj doseže od cesarja povišanje plač, za kar mu izrazi lojalnost in zahvalo. Povišanje plač vojski je seveda povečalo nezadovoljstvo med drugimi sloji. Že pred tem je prišlo do upora med oklopnimi enotami v odročnih vojašnicah ob somalski meji, kjer so vojaki in nižji oficirji pozaprlji svoje komandante (vključno s poveljnikom kopenske vojske) in poslali cesarju pritožbe zoper nevzdržne razmere v vojašnicah. Obljubljeno povišanje plač tudi ni zadovoljilo nekaterih enot, zlasti ne druge divizije na bojnih položajih v Eritreji. Ta je prevzela oblast v Asmari in sporočila svoje zahteve – v glavnem so to še bile stanovske in ne politične zahteve – cesarju, je pa ta upor gotovo izrazil splošnega nezadovoljstva v vojski in je prilil olja k revolucionarnemu vrenju v Addis Ababi. Bilo je vse bolj očitno, da se cesarska vlada ne bo mogla opreti na armado kot na zadnje sredstvo. Vojaki v Asmari so del vladne delegacije, ki se je prišla pogajat z njimi, zaprli oz. pridržali kot talce za izpolnitev svojih zahtev.

Prav v teh dneh (vse povedano se je dogajalo konec februarja 1974) pa se je zgodilo nekaj, česar si dotlej v Etiopiji ni bilo moč zamisliti in kar je v danih razmerah nemoč režima le potrdilo. Cesarjeva vlada, vlada, ki jo je imenoval sam cesar, in ki je bila odgovorna le njemu, je dala ostavko. Cesar je na splošno presenečenje ostavko sprejel, imenoval novega mandatarja, vendar na sugestijo vojske mnenje zadnji hip spremenil in imenoval drugega. Ti dogodki so ne le kazali na cesarjevo nemoč držati dogajanja – tudi zavoljo visokih let – v rokah, temveč so bili prvi dokaz vpliva armade na politične zadeve. Nova vlada zlasti med izobraženstvom in demonstrirajočo študentsko mladino ni bila dobro sprejeta, pač pa je ta nova vlada takoj ustregla vojaškim zahtevam iz Asmare in že drugič v istem tednu vojski dvignila plače. Vojska pa je prav tiste dni posegla v dogodke tudi v Addis Ababi s tem, da je pozaprla vrsto prejšnjih ministrov in visokih uradnikov, ki jih je javnost obtoževala korupcije, malverzacij in odgovornosti za lakoto na severu dežele. Uspehi, ki jih je vojska dosegla s svojimi stanovskimi zahtevami in omenjene aretacije, ki niso naletele ne na nasprotovanje cesarja ne na nasprotovanje nove vlade in javnosti, so vojakom očitno dali občutek moči. V vse bolj anarhičnem položaju, ob nemoči legalnih organov se je vojska pričela pojavljati kot tisti, v čigar rokah sta bili dejanska oblast in pravica. Obenem se je v vojski sami utrjevalo revolucionarno jedro, ki ni merilo le na stanovske ugodnosti, temveč h globokim družbenim spremembam! Vsaj navzven je bila v teh dneh cesarjeva oseba še intaktna, kar potrjujejo izrazi zvestobe predstavnikov vojske cesarju z dne 1. III. 1974.

Nova vlada je v teh dneh skušala urediti položaj s tem, da je obljubila novo ustavo, ki naj bi Etiopijo prilagodila modernim časom. Po novi

ustavi naj bi bila vlada odgovorna parlamentu in ne cesarju. V javnosti krožijo zahteve po političnih svoboščinah (svobodi političnih strank, svobodi tiska itd.) – in zlasti zahteve po agrarni reformi. Ko kaže, da se stanje v vojski umirja, posežejo v dogajanja sindikati, ki postavijo vladi ultimativno vrsto zahtev. 7. marca je prišlo do prvega generalnega štrajka v zgodovini države, ki je skupaj s štrajkom voznikov taksijev in učiteljev dejansko omrtvil Addis Ababo, ki jo je pričelo postopoma pestiti pomanjkanje. To je dodatno okrepilo splošno nezadovoljstvo, tokrat nezadovoljstvo najširših plasti prebivalstva – tistih plasti, ki sicer v afriških razmerah v politična dogajanja niso (bile) vključene. Vlada je s popuščanjem po nekaj dneh stavkovno gibanje sicer zaustavila in hitela uvajati skromne, preskromne reforme, ki naj bi položaj umirile. Imenovana je bila ustavodajna konferenca, vendar so bili med njenimi člani večinoma bivši ministri, velikaši in veleposestniki. In vrhu vsega, delo konference, ki naj bi pripravila revizijo ustave, ki naj bi omejila cesarjevo oblast, naj bi po predlogu vlade nadziral – cesar. Predlagani so bili varčevalni ukrepi v državnem proračunu in povišanje najnižjih plač ter posebna komisija, ki naj bi raziskala odgovornost nekaterih bivših ministrov. Poseben dekret je uredil tudi odprto vprašanje nasledstva Haileja Selassija, kar naj bi prispevalo k stabilizaciji razmer.

Vsi ti reformni ukrepi pomiritve niso zagotovili. Zlasti v Addis Ababi so se vrstile demonstracije, zlasti mladih. Ena največjih in vsekakor zgovornih je bila demonstracija muslimanov, zahtevajočih versko enakopravnost, ki so se ji pridružili številni nemuslimani, zlasti študentska mladina. Ko je, vsaj na ulicah kazalo, da se po tem, ko so se konec maja zaprla vrata univerze, položaj umirja, je navidez nepomemben dogodek povzročil nov izbruh. Skupina uglednih oseb je skušala s plačilom odkupnine in po nalogu predsednika vlade od vojske izposlovati osvoboditev zaprtih bivših ministrov in uradnikov. Razjarjeni oficirji in vojaki so zaprli ne le »odposlance«, temveč še vrsto drugih visokih uradnikov in pripadnikov plemstva. Tokrat je bilo že popolnoma jasno, da v državi ni sile, ki bi se mogla resno upreti vojski, in da vojaško gibanje vodi čvrsta in organizirana skupina, ki meri daleč prek zgolj stanovskih vojaških zahtev, in ki je pripravljena vzeti državno krmilo v svoje roke. Takoj po omenjenih aretacijah »uglednih« oseb je namreč armada prevzela radio in televizijo; temu je sledila nova lista zahtev cesarju v imenu »vojaškega gibanja«, ⁶ ki je delovalo iz poveljstva 4. divizije v Addis Ababi, in ki je vse vojaške in policijske enote pozvalo, naj izvolijo in pošljejo vanj svoje predstavnike. Zametek nove oblasti je bil torej vzpostavljen.

Zahteve, ki jih je takrat, konec junija 1974, postavilo cesarju »vojaško gibanje«, so bile že radikalnejše in politične, čeprav še v obliki »predlogov« cesarju: takojšnja amnestija političnih zapornikov, osebam v

⁶ Kasneje imenovano »Združeni komite oboroženih sil«, nato »Koordinacijski komite oboroženih sil, policije in teritorialne vojske«, za katerega se je v običajni rabi uveljavil naziv »derge«; kasneje po prevzemu oblasti, »Začasni vojaški administrativni svet«, z angleško kratico PMAC.

emigraciji omogočiti vrnitev, pospešitev dela v zvezi s pripravo nove ustave, in zlasti, da naj »Združeni komite oboroženih sil« (tj. nova, nastajajoča vojaška oblast) vzdržuje »tesne stike« z vlado zato, da bo res zagotovljeno, da se bo obljubljenе reforme tudi izvedlo. Združeni komite (tj. derg) je ukazal nove aretacije in prvič razglasil svoj (sicer še zelo splošen) program – Ethiopia Tikdem. Tedaj je bilo vsakomur jasno, da je revolucionarno jedro v vojski merilo na družbene spremembe, ne pa le na boljši stanovski položaj. Tako vojaške enote širom dežele kot prebivalstvo niso skoparili z izrazi podpore dergu, tj. »koordinacijskemu komiteju«. Ta je odstavil ministra za vojsko in na ta položaj imenoval cesarju neljubega generala Amana, kasneje eno od najbolj znanih osebnosti v dergu. Sledila je zahteva po novem predsedniku vlade, dotedanji z vrsto sodelavcev pa se je znašel v vojaškem zaporu. Da je »derg« edina stvarna oblast v deželi, ni več dvoma. Sledili so ukrepi, ki naj bi utrdili njegovo oblast: prepoved javnih zborovanj – razen onih, ki so jih sklicevali v podporo »Ethiopia Tikdem«, prepoved stavk, kontrola nad sredstvi javnega obveščanja itd. Med tem pripravljeni osnutek nove ustave je bil zavržen, saj s skromnimi reformami, ki jih je vseboval, ni ustrezal novemu položaju, kakršen se je razvil v državi od marca do avgusta meseca. To ni bil več čas zmernih reform, temveč čas temeljnih sprememb! Vprašljiv je bil že sam obstoj monarhije; zahteve po njeni odpravi so bile vse bolj glasne! Ko je v avgustovskih dneh armada demonstrirala svojo moč s paradnimi premiki v prestolnici, in ji je prebivalstvo navdušeno izražalo podporo, je bilo jasno, da stare oblasti ni več, in da so tudi cesarju dnevi šteti. Izvedene so bile prve konfiskacije podjetij, zlasti onih, katerih lastniki ali solastniki so bili odstavljeni in pozaprti – velikaši in osebe iz cesarjeve okolice. Napadi na cesarja so bili vse ostrejši in pogostejši – do očitkov zlorabe oblasti in zlorabe javnih denarnih sredstev. Cesarske palače so bile razglašene za javno lastnino. In končno se je 12. septembra dogodilo tisto, kar so mnogi pričakovali, kar pa se je še pred nekaj meseci zdelo neverjetno – cesar je bil odstavljen,⁷ ustava iz leta 1955 suspendirana. »Začasna vojaška vlada« (kasneje PMAC), tj. derg, je prevzela začasno vso oblast v državi in obljubila skorajšnjo vzpostavitev civilne vlade, svobodno izvoljen parlament in novo ustavo. Pot za transformacijo etiopske družbe je bila odprta. O tem, kako daleč naj bi družbene spremembe segle, pa očitno ni bilo soglasja ne med sloji, ki so k zrušitvi cesarstva prispevali, ne znotraj »derga«, kar potrjujejo razjasnjevanja in obračunavanja tako v državi kot v samem »dergu« v naslednjih letih!

Program etiopske revolucije – »Ethiopia Tikdem«

Prvi programi vojaškega vodstva so bili skrajno splošni in pravzaprav izraženi le z motom »Ethiopia Tikdem«. Šele postopoma so se izoblikovali

⁷ Provisional Military Government Establishment Proclamation, št. 1/1974.

in bili javnosti predstavljeni prek radia in časopisov jasnejši programski obrisi nove oblasti; ali pa je bilo moč naravnost vojaške vlade razbrati iz konkretnih ukrepov, ki jih je sprejemala v prvem revolucionarnem letu, tja do pomladi 1975. Socialna pravičnost, enakopravnost etičnih in verskih skupin v državi, svoboden in enak dostop vseh do izobrazbe in zdravstvenega varstva – so glavni poudarki v programskih izjavah revolucionarnega vodstva. In seveda tisto, kar je za ruralno družbo najpomembnejše: agrarna reforma. »Zemlja je dar narave in vsi Etiopci imajo pravico do njenih sadov«, je zapisano v enem prvih aktov novega režima. Poudarja se kolektivizem namesto individualizma. O socializmu, nacionalizaciji, v teh prvih programskih izjavah ni veliko ali sploh ni govora. Radikalnejša in preciznejša opredelitev »Ethiopia Tikdem« je očitno možna šele po prvih razjasnjevanjih znotraj »derga«. Tako je prvo izčrpnjšo opredelitev »Ethiopia Tikdem« najti v posebni vladni deklaraciji, objavljeni v tisku 21. 12. 1974.⁸ Med drugim je rečeno: »Ethiopia Tikdem« pomeni etiopski socializem in socializem pomeni enakost, samozadostnost (self-reliance), trdo delo za splošni interes ljudi, in predvsem enotnost Etiopije.«

Program »Ethiopia Tikdem« je v teh proklamacijah moč strniti v tale načela: odprava vsakršne diskriminacije, odprava bede in poprava preteklih krivic, postavitev interesov skupnosti v ospredje, pritegnitev množic v odločanje na lokalni ravni, spoštovanje dela in odprava parazitizma. Zanimivo je, in za kasnejši razvoj pomembno, da se čvrsto vztraja pri v bistvu centralistični ureditvi države, v odnosu do Eritreje pa zavrača idejo federalizma. Te programske izjave so presenetljivo stvarne, brez vsakršne frazeologije in praznih parol. Takšne, kakršna je večina revolucionarnih proklamacij velikih revolucij – preden so se mnoge od njih birokratizirale. Posebej je tudi poudarjeno – je pa to jasno tudi brez posebnega poudarka – da ti programi etiopske revolucije izražajo »težnje etiopskih ljudi in njihove kulture« in da niso izraz tujih vplivov (»foreign import«).

Kot že rečeno, je naravnost k socializmu, k »etiopskemu socializmu«, že rezultat prvih spopadov znotraj vodstva z »zmernim« krilom, ki je očitno hotelo ostati na ravni buržoazno-demokratske ureditve, in ki je v odnosu do eritrejskega vprašanja zagovarjalo politično rešitev, po vsem sodeč federativno ureditev. Druga navzkrižja so, kot kaže, bila: odnos do nacionalizacije in agrarne reforme ter radikalnost pri obračunavanju z eksponenti bivšega režima. 28. novembra 1974, ko je bilo fizično likvidiranih večje število eksponentov bivšega režima, in ko je padel tudi dotedanji predsednik »derga« in očitno glavni pobornik »zmerne« naravnosti, general Aman, je bila odprta pot za nove, radikalnejše ukrepe. Premik k socialistični naravnosti in unitaristični ureditvi države se izrazi v vrsti ukrepov: 1. januarja 1975 je bila izvedena nacionalizacija bank in

⁸ Government Issues Policy Declaration, v: Ethiopian Herald 21/12-1974; tudi Political Philosophy of Ethiopian Socialism, v: Ethiopian Herald, 28/12-1974; in zlasti t. i. National Democratic Revolution Programme iz l. 1980.

finančnih institucij ter zavarovalnic, 3. februarja je bilo nacionaliziranih 72 največjih podjetij v Etiopiji in delno nacionaliziranih še vrsta drugih. Zanimivo je, da je bilo v aktih o nacionalizaciji (in v nekaterih drugih programskih dokumentih) predvideno, naj bi nacionalizirana podjetja upravljal od vlade imenovan direktor »skupaj z delavskim svetom«. Delavski sveti so bili v nacionaliziranih podjetjih že leta 1975 predvideni⁹ in nato leta 1979¹⁰ ustanovljeni, vendar le z omejeno posvetovalno funkcijo. Vodenje državnih podjetij pa se je razvijalo po ustaljenih poteh državno-planskih gospodarstev. Ključna področja gospodarstva, npr. rudarstvo, bazična industrija, tekstilna industrija, tobačna industrija, industrija umetnih gnojil, promet in energetika itd., so bila pridržana le za državo. Vrsta manjših podjetij, zlasti za predelavo hrane, lesa, kovin, turističnih in gostinskih ter trgovskih, je ostala v privatnih rokah ali pa kot skupno vlaganje države in privatnega (tujega in domačega) kapitala.¹¹ Končno je sledil 4. marca 1975 za Etiopijo zgodovinski ukrep – razglasitev agrarne reforme.¹² Vsa kmečka zemlja je bila nacionalizirana in dana le v uporabo (ne lastnino) do določenega maksimuma (10 ha) bodisi dotedanjim lastnikom, če jo obdelujejo sami s svojo družino, kmetovalcem, ki so jo do tedaj obdelovali kot najemniki, ali pa je bila razdeljena v obdelovanje ljudem brez zemlje pod pogojem, da jo bodo obdelovali sami s svojo družino. Proces razlaščenja zemljiških veleposestnikov, ki je spontano pričel že takoj po padcu cesarja, je dobil svojo juridično podlago. Zadnji pomemben akt v procesu razlaščenja razlaščevalcev v Etiopiji je bila nacionalizacija urbanih zemljišč in hiš, razen hiš in parcel do 500 m², v katerih so živeli sami lastniki.¹³

V tem obdobju je bila sprožena tudi prva velika množična kampanja, t. i. »zemeche«, to je program za »razvoj v sodelovanju, prosvetljevanju in delu«. Desettisoči študentske in dijaške mladine so bili poslani na deželo opismenjevat ljudi, pomagat pri izvajanju agrarne reforme, izobraževanju oz. prosvetljevanju kmetov, razvijanju higiene in zdravstva, utrjevati ter razvijati revolucionarno razpoloženje kmečkih množic in tako zlomiti kontrarevolucionarni odpor, ki se je v vrsti območij v državi očitno kazal. Ni pa moč v kampanji »zemeche« spregledati nekaterih kitajskih vzorov, pa tudi tega ne, da je vladi prišlo prav znebiti se zradikalizirane študentske mladine iz Addis Ababe, katere del je smatral, da vojaška revolucionarna oblast ne vodi v družbeno preobrazbo, temveč v vojaško diktaturo. Še eno pomembno razsežnost je imela kampanja »zemeche«. Opismenjevanje je potekalo ne le v amharščini, temveč tudi v jezikih tigrai, oromo, somalščini in voleita in pozneje še v nekaterih drugih. To je zanesljivo sprožilo proces emancipacije teh jezikov, ki mu danes še ni moč predvideti

⁹ Labour Proclamation 1975.

¹⁰ Directive of Ministry of Labour Establishing Workers' Councils, 1979.

¹¹ Government Ownership and Control of the Means of Production Proclamation, št. 26/1975.

¹² Public Ownership of Rural Lands Proclamation, št. 31/1975.

¹³ Government Ownership of Urban Land and Extra Houses Proclamation, št. 47/1975.

razsežnosti. Gotovo pa je to bil resen in daljnosežen korak v smeri narodnostne in jezikovne enakopravnosti.

Revolucija ali le vojaški udar?

Vsekakor si je smotrno na tej točki, tj. po zmagi etiopske revolucije, zastaviti v zvezi z njo nekatera vprašanja, ki se sicer pogosto zastavljajo. Najprej vsekakor vprašanje, ali je bil to dejansko revolucionaren preobrat, afriškim razmeram svojstvena socialistična revolucija, ali pa le ena od epizod med nenehno pojavljajočimi se vojaškimi udari, ki so značilnost sodobne Afrike. Že sam spredaj opisani potek revolucionarnih dogajanj kaže, da je v Etiopiji šlo za revolucionarno gibanje, v katerega so bili vključeni in so ga nosili široki sloji prebivalstva v prestolnici – od inteligence, drobne buržoazije, delavstva (kolikor ga je bilo) in mestne revščine, da je to gibanje nastalo iz objektivnih družbenih protislovij, in da se je vanj vključila in ga pričela usmerjati revolucionarno razpoložena skupina vojakov in oficirjev. V etiopskem primeru nikakor ni šlo le za spremembo na vrhu, temveč je že prvo leto po padcu cesarstva revolucionarna oblast temeljito posegla v družbenoekonomske odnose (nacionalizacije, agrarna reforma itd.) in v strukturo oblasti (popoln prelom z dotedanjo ustavno ureditvijo). Kljub – v Etiopiji in v tujini – različnim pričakovanjem glede tega, kako globoko bo segla in v kateri smeri se bo razvila etiopska revolucija, se je znotraj njenega jedra, derga, postopno vse bolj uveljavljala socialistična naravnost. Posebej velja v tem prvem obdobju na podlagi programskih opredelitev gesla »Ethiopia Tikdem« in praktičnih ukrepov poudariti, da je etiopska revolucija bila docela avtohtona, iz etiopskih razmer zrasla in etiopskim težnjam ustrezajoča, njim lastna, samosvoja socialistična revolucija. »Politična filozofija mora izvirati iz kulture in tal Etiopije; in mora, še toliko bolj, utelešati težnje širokih množic in ne biti uvožena kot okrasni predmet iz tujine... In kaj je taka politična filozofija? Kaj vsebuje? Ta politična filozofija, ki izvira iz naših velikih religij, ki uče enakost ljudi, in iz naše tradicije življenja v skupnosti in solidarnosti, kot tudi iz naše zgodovine, tako polne narodne požrtvovalnosti – je etiopski socializem«.¹⁴

Tudi vrsta praktičnih ukrepov je potrjevala svojstvenost etiopske socialistične naravnosti: poudarjanje neuvrščenosti in afriške usmeritve v zunanji politiki; ohranitev dokaj širokega privatnega sektorja v drobnem gospodarstvu in v sektorjih, ki niso ključni; svojstven koncept agrarne reforme, ki na sicer razlašeni zemlji v bistvu ohrani malega kmeta kot produkcijsko enoto; obljubljanje prehoda na civilno oblast s pomočjo svobodnih volitev; napoved soodločanja delavskih svetov pri upravljanju nacionaliziranih podjetij; poudarjanje potrebe po vključitvi v urejanje družbenih zadev množice s pomočjo lokalne samouprave in

¹⁴ O proklamacijah »Ethiopia Tikdem«: glej op. št. 8.

množičnih organizacij in asociacij., poudarjanje spoštovanja človekovih pravic in etiopskih tradicij; izvajanje »zemeche« itd. Očitno so bili sicer že v tem obdobju, v izjavah in praktičnih ukrepih tudi tuji, v bistvu marksistični vplivi in nekatere buržoazno demokratične ideje, vendar je v tem obdobju etiopska revolucija zanesljivo hodila svojo lastno socialistično pot!

Vsekakor je (tudi zavoljo različnih obstoječih interesov v etiopski družbi, ki so jih poosebljale razne revolucionarne skupine, in raznih idejnih izhodišč) stala pred revolucionarnim vodstvom vrsta dilem: kako hitro preiti na civilno vladno? Uveljaviti enostrankarski ali večstrankarski politični sistem? Kako daleč iti z decentralizacijo ob sicer trdnem stališču, da bo država ostala unitaristično urejena? Kako urediti eritrejsko vprašanje – po politični ali vojaški poti? Kako daleč in kako hitro poseči z nacionalizacijo in planiranjem v gospodarstvu? In ne nazadnje, kako daleč uveljaviti laizacijo etiopske družbe? Te in vrsto drugih dilem je moč strniti v eno samo: ali radikalen, zavesten premik k socializmu in kakšnemu socializmu, ali pa uveljaviti tudi nekatere elemente boržuaznega demokratizma in tržnega gospodarstva.

Ta razpوتا, ki so stala pred etiopsko revolucijo in njenim vodstvom, niso povzročila le polarizacije v etiopski javnosti, rodila nasprotovanj tudi tam, kjer so do nedavna bili zavezniki, oboroženega upora in kontrarevolucije, t. i. »beli« in »rdeči« teror v letih 1976–78, temveč tudi spopade in razjasnjevanja, tudi krvava, znotraj samega »derga«. Iz njih je postopno izšla radikalno k socializmu in socialističnim vzorom – predvsem SZ in držav realnega socializma – usmerjena naravnost, ki jo pooseblja Haile Mariam Mengistu, vodja etiopske revolucije in države.

Seveda tudi v Etiopiji odgovor na zastavljene dileme, pred katerimi je stalo revolucionarno vodstvo, ni bil stvar zgolj teoretičnih razglabljanj, temveč v dobri meri posledica stvarnih okoliščin, možnosti in nevarnosti, ki so se kopičile pred mlado socialistično državo. Danes je jasno, da se je pod pritiskom boja za lastni obstanek Etiopija naslonila na tista oporišča, ki obenem pospešujejo razvoj Etiopije v smeri ene od držav t. i. »ljudske demokracije«, čeprav z upoštevanjem vrste etiopskih specifičnosti. Vse bolj jasno je, da je etiopsko vodstvo našlo svoj vzor v državah ljudske demokracije v vzhodni Evropi, Kubi in Vietnamu. Eden od številnih primerov, ki to dokazujejo, je bila ustanovitev komitejev delavske kontrole.¹⁵

Organizirani so hierarhično – od nacionalne, prek pokrajinske itd. do občinske in osnovne ravni, s profesionalnimi jedri in z zelo širokimi pooblastili. Nimajo pa nič skupnega z delavskim samoupravljanjem, kot bi bilo to sicer moč sklepati po imenu. So v bistvu poseben organ kazenskega pregona. Delujejo tajno, na podlagi tajnih ovadb državljanov, vsi posamezniki in organi so dolžni sodelovati, osumljenca smejo pridržati v

¹⁵ Working Peoples Control Committee Establishment Proclamation, št. 213/1981.

priporu do 3 mesecev itd. Skratka, docela spominjajo na podobne institucije kontrole »nad« delovnimi ljudmi v vrsti držav realnega socializma v »temnih« obdobjih njihovega razvoja.

Delavska partija, ki jo po letih snovanja ustanovljajo prav v dneh pred desetletnim jubilejem revolucije, in ki naj bi bila glavno gibalno razvoja etiopske družbe v socializem, bo – kot vse kaže – po svojih organizacijskih, kadrovskih in idejnopolitičnih značilnostih močno podobna kompartijam na vzhodu Evrope, v državah realnega socializma. Dosedanje delovanje COPWE (Komisije za organizacijo etiopske delavske partije) tako naravnano potrjuje. Tudi glede drugih dilem, ki so označevale etiopsko revolucijo leta 1975, danes v marsikaterem oziru ni več nejasnosti. V sicer unitarni državi se decentralizacija uveljavlja v okviru 14 pokrajin z nekaterimi pooblastili avtonomije. Kako daleč naj bi končno ta avtonomija segla, pa je še očitno odprto vprašanje, razrešila naj bi ga nova ustava. Glede tega, da je bilo urejanje eritrejske problematike razumljeno predvsem kot vojaško vprašanje, tudi danes ni več nobene dileme. V gospodarstvu v bistvu razvijajo sistem centralno-planske državne ekonomije – vendar z dopuščanjem omejene in nadzirane pobude domačega in tujega privatnega kapitala. V kmetijstvu pa skušajo previdno uveljavljati kolektivizacijo.

Mednarodnopolitčni okvir etiopske revolucije

Etiopija je bila pred revolucijo in je tudi po revoluciji ostala neuvrščena država. Vendar sklep, da se v zunanjepolitičnem položaju z revolucijo ni nič spremenilo, nikakor ne drži. Najprej velja poudariti, da sta se sama etiopska revolucija in politika njenega vodstva oblikovali tudi pod zaznavnim vplivom mednarodno-politične stvarnosti. V prvem obdobju etiopske revolucije je bila očitna njena dokajšnja izoliranost. SZ je bila v tem obdobju, pravzaprav vse do somalske agresije na Etiopijo (1978), čvrsta opora prve, tj. »socialistične« Somalije, s čimer je dejansko podpirala tudi vsakomur znane in nič prikrivane somalijske teritorialne pretenzije zoper Etiopijo. V tem obdobju je tudi orožje eritrejskih separatistov, ki so se razglašali in se še razglašajo za »socialistične«, dotekalo prvenstveno od »levih« arabskih režimov, pa ne le od njih (»kubanske zveze« vsaj enega dela eritrejskih separatistov so bile dokaj splošno znane). ZDA so v tem prvem obdobju etiopske revolucije stale ob strani, v pričakovanju, da bo korumpiran in preživel cesarski režim evoluiral v meščansko demokratično formo. Vendar, kakor hitro je postajalo očitno (že v letu 1975), da gre etiopska revolucija v levo, so sledili pritiski, zlasti v obliki zmanjševanja in odtegovanja pomoči, zadrževanja rezervnih delov za orožje itd., kar bi moglo biti tedaj, ko je prišlo do somalske agresije, usodno. Bolj ko se je etiopska revolucija obračala v levo, bolj se je stopnjeval ameriški pritisk, ki pa je v končnem učinku le še bolj radikalizir-

ral etiopsko vojaško vodstvo. V sebi protislovna in sterilna Carterjeva politika (ne le v Etiopiji), razpeta med demagogijo skrbi za človekove pravice (tudi etiopska revolucija ni bila nekrvava in seveda ni potekala tako, da bi »upoštevala« zahodne standarde »človekovih pravic«) in še živim vietnamskim sindromom (ne se vojaško vplesti, pač pa izvajati pritisk z »drugimi sredstvi« – v etiopskem primeru so bile to omejitve pri nakupih etiopske kave, krčenje obsega pomoči, zlasti vojaške, zadrževanje dobav, diplomatski pritiski in gonja zoper ukrepe revolucionarne oblasti v sredstvih javnega obveščanja), je mogla roditi le eno: popoln razkol in konfrontacijo z etiopsko vojaško revolucionarno vlado, kar je gotovo prispevalo k njeni levi radikalizaciji. Ko je nato prišlo do somalske agresije in je dejansko grozil ne le zlom revolucije, temveč tudi dezintegracija Etiopije, je Sovjetska zveza z masivno vojaško pomočjo (ceni se, da je SZ v nekaj mesecih dobavila toliko vojaške opreme kot ZDA prej vsa leta skupaj) in kubanskimi vojaki dejansko omogočila etiopsko zmago. To pa je, kljub morda drugačni želji etiopskega vodstva, Etiopijo vsaj do določene mere vpletlo v blokovsko konfrontacijo v Afriki in jo oblikovalo v najtrdnjega zaveznika SZ v Afriki in v enega od najglasnejših zagovornikov teze o naravnem zavezništvu gibanja neuvrčenosti s SZ. To je toliko bolj razumljivo, ker je prav Somalija po drugi strani postala eno najpomembnejših oporišč ZDA v Afriki. To, da je Etiopija izjemno pomembna v strateških preračunavanjih supersil, ni le posledica njene središčne lege na Rogu Afrike, v zaledju arabskega naftnega morja, ob sueški prometnici, v neposredni bližini Indijskega oceana in v porečju Nila. Tudi sicer je njen pomen v Afriki specifičen. To je praktično edina afriška država, ki nikoli ni podlegla kolonializmu, kar ji daje izjemen ugled v svetu; med drugim se to praktično izraža v dejstvu, da je najpomembnejša afriška regionalna institucija locirana v Addis Ababi (OAU in tudi Ekonomska komisija OZN na Afriko).

Za Nigerijo je Etiopija s 34 milijoni prebivalcev (po cenitvi iz leta 1983) v črni Afriki na drugem mestu; ima relativno razvite državne strukture in institucije s skoraj stoletno tradicijo ter zanesljivo eno najštevilnejših armad v Afriki, prav tako z ustrezno tradicijo. In, kar je gledano z vidika blokovske konfrontacije gotovo izjemno pomembno: Etiopija se je družbeno preobrazila do te mere, da ni le torišče ekonomske ali vojaške navzočnosti SZ (kot je to npr. v vrsti arabskih »prijateljic« SZ, ki hkrati surovo preganjajo vse, kar bi moglo biti marksistično oz. komunistično), temveč se razvija v pomembno središče ideološke dejavnosti v Afriki, predvsem s pozicij realnega socializma. Prav slednje, intenzivna ideološka navzočnost SZ, in uvajanje »preizkušenih« rešitev modela realnega socializma v revolucionarni proces razvoja socializma v Etiopiji pa utegne – hočeš-nočeš – imeti tudi globoke posledice za avtonomni socialistični razvoj te dežele.

Že iz doslej povedanega izhaja, da so danosti, v katerih je potekala etiopska revolucija in s katerimi se bo soočala tudi jutri, izjemno težke. Etiopija sodi med nekaj najrevnejših dežel na svetu in praktično nima kje zajeti akumulacije, ki bi njeni ekonomiki dala prepotraben zagon.¹⁶ Skrajna revščina in njej ustrežna zaostalost seveda nista plodno torišče za ustvarjanje novih, socialističnih družbenih odnosov. Struktura prebivalstva odseva nerazvitost in okoli 90% prebivalstva živi na ruralnih območjih države, kar v etiopskih oz. afriških razmerah še vedno pomeni sinonim za zaostalost, bedo, izoliranost. Vsega je v celotnem sektorju državne industrije in v mešanih podjetjih industrije (stalno in sezonsko) zaposlenih v letih 1981/82 le 86.288 oseb. Nepismenost je pred letom 1974 zajemala okoli 90% prebivalstva. Čeprav se je s kampanjo »zemeche« in s stalnimi aktivnostmi opismenjevanja zmanjšala, se ceni, da je še vedno vsaj dobra polovica prebivalstva dejansko nepismenega. Ob tej priložnosti velja zapisati, da je Etiopija ena tistih redkih držav, ki vse do leta 1984¹⁷ niso izvedle štetja prebivalstva, pa so seveda vsi statistični pokazatelji sumljivi prav na tej točki.

Podoben problem, s katerim se sooča etiopska revolucija, je podedovana administracija, ki je bila prislovično neučinkovita in korumpirana, in ki je v dobri meri novemu režimu nenaklonjena. Kadra, ki bi jo zamenjal, praktično ni bilo in ga še vedno ni. Mehanizmi birokratske kontrole, s katerimi se skuša administracijo urediti, so zaenkrat prej okrnili njeno iniciativnost, kot pa povečali učinkovitost. Kadrovsko vprašanje je seveda pereče na vseh področjih in na vseh ravneh. Prizadevanja revolucionarne oblasti, da bi se zmanjšala razlika v življenjski ravni med Addis Ababo in podeželjem, gradnja šol, domov zdravja, elektrifikacija, kar vse je dejansko vplivalo na upadanje življenjske ravni v prestolnici, ki je prej v dobri meri živela na račun izčrpavanja in izkoriščanja podeželja, je kot vzporeden povod še dodatno prispevalo k inertnosti, nezavzetosti, pasivnosti administracije v prestolnici.

In končno, četudi se je npr. boljševiška revolucija leta 1917 soočala s problemi nerazvitega okolja, kar je nazadnje tudi prispevalo k izroditvi v stalinizem, je tisti čas v Rusiji obstajal ne le delavski razred, temveč tudi njegova idejno in organizacijsko čvrsta subjektivna sila – partija. Takega

¹⁶ Z GDP per capita nominalno 117 \$ l. 1979/80, po fiksnih cenah za l. 1960/61 pa le 70 \$. Struktura GDP za l. 1979/80 je naslednja: 46,3% poljedelstvo; industrija le 5,3%; obrt 4,5%, trgovina 8%, transport in komunikacije 7% in gradbeništvo 5%; povprečna stopnja investiranja je v l. 1979/80 le 10,5% od GDP (a je bila npr. l. 1978/79 celo le 6%), od česar so bila 50% javna, tj. vladna sredstva; domača akumulacija je znašala istega leta le 6% GDP; država se otepa s stalnim trgovinskim deficitom (l. 1982 ca. 400 milijonov \$), ki stalno skokovito narašča in ki se v dobri meri pokriva s tujimi krediti, kar ustvarja za ekonomiko, kot je etiopska, že resno stopnjo zadolženosti, ki je znašala l. 1982 dobrih 2 milijardi \$ (največji upniki so Libija, SZ in ZDA – stari dolгови). Ekonomski pokazatelji v pričujočem tekstu so večinoma povzeti po dokumentih OZN, zlasti LDC(CP)12 – UN Conference on the Least Developed Countries, 1981 – Ethiopia; in National Bank of Ethiopia, Annual Report, 1982.

¹⁷ Maja 1984 se je pričelo prvo štetje prebivalstva, ki poteka postopoma, drugače, kot smo navajeni pri nas; to, kdaj bodo njegovi rezultati dostopni, je težko predvideti.

idejnega jedra v etiopski reovoluciji ni bilo, kot tudi ni bilo organizirane delavske stranke. Idejno je etiopsko revolucijo sprva usmerjala vrsta ideološko heterogenih skupin intelektualcev – od anarhistov do zagovornikov buržoaznega demokratizma, kasneje pa vse bolj mladi oficirji. Njim sta prevzem oblasti in nato vodenje revolucije preprosto vsilila nujnost, da sproti iščejo odgovore na zastavljena vprašanja in dileme ter da v vsakodnevni praksi oblikujejo koncept etiopskega socializma. Kasneje, z vse večjo sovjetsko, kubansko, vzhodnonemško itd. navzočnostjo v državi in ob širokih ter pestrih stikih z državami »realnega socializma« je seveda prišlo do ponudbe in prevzemanja »enostavnih« in »preizkušenih« rešitev, saj je to pogosto (vsaj navidezno) lažja rešitev kot pa mučno iskanje in utiranje lastnih poti. Četudi utegne prevzemanje »preizkušenega« obremeniti etiopsko revolucijo z birokratizmom, dogmatizmom in z maršičem, česar se bo morala otresti, če naj ostane ustvarjalna in izvirno etiopska, in ne le privesek in posnetek zbirokratizirane »edine prave poti v socializem«, zaenkrat kaže, da ta etiopska socialistična preobrazba vendarle ohranja svojo izvirnost in ustvarjalnost.

Seveda najresnejša ovira, ki zanesljivo skrajno negativno vpliva na etiopsko revolucionarno preobrazbo, pa je stalna vojaška angažiranost, v katero je dežele vpletena. Ne gre le za somalsko agresijo in za teritorialne zahteve po skoraj tretjini etiopskega ozemlja, kar je privedlo to tuje vojaške navzočnosti¹⁸ v Etiopiji in do povečanja njene odvisnosti od tistih držav, ki ji vojaško pomoč nudijo. Še bolj destruktivna je že dobrih dvajset let trajajoča in iz cesarskih časov podedovana (posledica politike neenakopravnosti) in izčrpljujoča vojna s separatizmom v Eritreji. V spregi s kontrarevolucijo se je oboroženo separatistično delovanje razširilo tudi v nekatera druga območja na severu, zlasti v pokrajini Tigre, kjer je praktično skozi vso novejšo etiopsko zgodovino obstajalo nasprotovanje amharskemu centralizmu. Nenehni vojni napor izčrpava že tako skrajno revno deželo in zlasti odteguje materialne vire – ter v končni posledici preprečuje, da bi etiopska revolucija že uresničila več tistega, kar je obetala množicam. Negotovost, ki jo ustvarja vpletenost v vojno, krni gospodarske možnosti in načrte države (npr. zastoj turizma), prispeva k odtoku zlasti tujega kapitala – oz. natančneje povedano – k njegovemu ne-dotoku, ki je že tako zmanjšan zavljo socialistične naravnosti dežele in nezaupljivosti zavljo pogosto skrajno radikalnega verbalizma etiopskih voditeljev. Dejstvo je, da je verjetno zavljo istih vzrokov relativno skromna tudi pomoč mednarodnih organizacij.¹⁹ V takem položaju postaja kljub dokaj očitni drugačni želji državnega vodstva, ki jo,

¹⁸ Kljub delnemu zmanjšanju števila »kubanskih internacionalistov« v zadnjih mesecih se še vedno ceni njihovo število nad 10.000, in ca. 2500 sovjetskih vojaških strokovnjakov.

¹⁹ L. 1978 je znašala tuja finančna pomoč Etiopiji 4,8 \$ na posameznega prebivalca, medtem ko je povpreček za vse LDC (25 najmanj razvitih dežel) bil 16,9 \$; v letih 1974–1980 je tuja pomoč (nepovratna in posojila) znašala v povprečju letno ca. 550 milijonov \$, pri čemer je razmerje med posojili in nepovratnimi sredstvi približno 1:1. Tehnična pomoč je znašala l. 1979 ca. 47 milijonov \$, kar je pod povprečjem petih prejšnjih let; s tujo finančno pomočjo in krediti je vlada pokrivala v zadnjih letih v povprečju 13,7% svojih izdatkov in 58% investicij.

npr. ilustrira prizadevanje za razvoj sodelovanja z vrsto zahodnih dežel ter tudi s SFRJ in drugimi neuvrščeni deželami, ali pa npr. nakup letal Boeing 767 (in ne letal Tupoljev) za etiopsko letalsko družbo, vendarle stvarnost vse večja ekonomska navezanost Etiopije na države »realnega socializma«, ki pa očitno niso zmožne ali voljne docela ustreči obsežnim etiopskim pričakovanjem po ekonomski in tehnološki pomoči.

Dosežki etiopske revolucije

Prepogosto se je v socialističnih deželah skušalo dokazovati razvoj socializma z bleščečimi statističnimi paradami, s paradami števil, ki pa so se marsikdaj kaj hitro pokazale kot votle. Zato je tudi merjenje etiopske družbene preobrazbe s številkami tvegano opravilo. Vsekakor moramo najprej ugotoviti, da bi dosežki etiopske revolucije v materialnem in duhovnem smislu, predvsem pa v smislu osvobajanja od bede, izkoriščanja, neznanja in strahu, mogli biti ob njeni desetletnici drugačni, če bi to mlado afriško socialistično prizadevanje ne obremenjevalo tisto, kar smo že omenjali. Vsekakor velja kot nesporen dosežek etiopske revolucije omeniti vse tiste globoke družbene premike, ki so bili sproženi že v pravem zaletu revolucije: agrarna reforma in zlom v bistvu fevdalnih odnosov na podeželju; nacionalizacija ključnih vej gospodarstva; uveljavitev prvih oblik in zametkov udeležbe množic v procesu politike bodisi z množičnimi organizacijami (zveza žena, zveza mladine, sindikati) bodisi s svojevrstnimi oblikami nekakšne krajevne samouprave (t. i. »kebele«²⁰ v mestih in združenja kmetov na podeželju). Utrdila se je nova oblast (zlom kontrarevolucije v pretežnem delu dežele in zavrnitev somalske agresije), kar se kaže v postopni demokratizaciji življenja, v vse bolj širokogrudnem odnosu do številnih eksponentov bivšega režima in v omejitvi korupcije. Nedvomno se je etiopska revolucija mednarodno afirmirala (npr. voditelj etiopske revolucije in šef države Haile Mariam Menegistu je predsedujoči v OAU). Etiopiji je uspelo – kljub temu, da je trenutno najzanesljivejša in najpomembnejša postavka SZ v Afriki – obdržati v bistvu neuvrščen položaj, dokaj širok manevrski prostor ter sodelovanje z vrsto zahodnih držav, razen z ZDA, pa s Kitajsko itd. Vsekakor je moč zatrditi, da je kljub izjemno težkim razmeram etiopski revoluciji uspelo ohraniti njen avtohtoni izraz, tako glede ekonomske politike in sistema (ohranitev malega privatnega gospodarstva in podjetništva, podpora individualnemu kmetijstvu na sicer nacionalizirani zemlji, delovanje trga v omejenem obsegu, čeprav je etiopsko gospodarstvo v jedru centralno-plansko), širine mednarodnih odnosov²¹ in upoštevanja lastnih kulturnih tradicij.

²⁰ »Kebele« so nekakšne krajevne skupnosti v urbanih centrih (npr. v Addis Ababi, ki ima ca. 1,5 milijona prebivalcev, jih je 287), ki opravljajo nekatere administrativne in politične funkcije, samozaščitno funkcijo, sodelujejo pri zagotavljanju preskrbe prebivalstva, soupravljajo z nacionaliziranimi stanovanjskimi hišami itd.

²¹ L. 1980 je ca. 60% zunanje trgovine Etiopije odpadlo na razvite zahodne države (vključno z Japonsko, Taiwanom itd.) in ca. 10% na socialistične evropske države. Ta odnos se v kasnejših letih spreminja v prid slednjih.

Nadvse pomemben dosežek je začetek procesa uveljavljanja etnične in verske enakopravnosti v etiopski družbi po tem, ko je revolucija formalno enakopravnost razglasila. To praktično pomeni postopno rušenje stoletne amharske in krščanske dominacije. Temu velja dodati, da je v veliki meri zmanjšano neskladje v življenjski ravni med Addis Ababo in podeželjem, k čemur na svojevrsten način prispevajo dokaj intenziven proces elektrifikacije, širok razmah šolstva in zdravstvene zaščite,²² čeprav na skrajno skromni ravni. In končno, dejstvo je, da se zadnjih deset let država vendarle ni soočila s problemom lakote večjih razsežnosti; z lastnimi organizacijskimi prizadevanji ter ob pomoči vrste mednarodnih organizacij se bo, kot kaže, kljub letošnji izjemno dolgotrajni suši lahko tudi tokrat ubranila lakote širših razsežnosti. To pa je za državo, kjer sta bili lakota in podhranjenost stalni gostji, vsekakor velik in stvaren dosežek.

Manj otipljivi so rezultati v materialni proizvodnji. Tudi zato, ker že tako skromne akumulativne sposobnost gospodarstva²³ države ne spodbjeda le vojni napor, temveč tudi zahteve in pričakovanja po razvoju šol, zdravstvenih ustanov, nujne infrastrukture²⁴ – pa tudi prestižnih in jubilejnih objektov v prestolnici in v središčih provinc. Tako vrsta ambicioznih investicijskih programov zamuja ali pa ostaja začasno le pri načrtih. Nekatera nacionalizirana podjetja ne dajejo pričakovanih poslovnih rezultatov, kar pa seveda ni le značilnost etiopskega nacionaliziranega gospodarskega sektorja. Šibki so zaenkrat tudi poslovni rezultati dobršnega dela državnih kmetijskih podjetij in kmetijstva sploh.²⁵ Rezultat vsega povedanega je seveda nizka gospodarska rast, nižja od načrtovane in pričakovane.²⁶ Revščina in kronična nezaposlenost²⁷, značilni za nerazvite družbe, kakršna je še vedno etiopska, sta zato še vedno del njene stvarnosti. Morda s to razliko, da v primerjavi s časi, ko so bile nezaposlene nepismene množice, zdaj grozi nezaposlenost tudi vrsti mladih, ki prihajajo iz novih šol. Potrebe po večanju ali vsaj ohranitvi akumulativne sposobnosti gospodarstva seveda omejuje rast osebnega standarda, ki je za večino prebivalstva že tako skrajno nizek. Prav rast življenjske ravni pa je seveda zlasti v prestolnici bila eno od pričakovanih revolucije. Ker življenjska raven v mestih, zlasti zavaljo resnega naraščanja cen,²⁸ prej

²² V obdobju pred revolucijo je bilo le 15% prebivalstva deležno zdravstvene zaščite; l. 1980 se je vpisalo v osnovno šolo 1,8 milijona otrok, kar je dvakrat več kot l. 1974 in zajema ca. 38% šoloobvezne generacije.

²³ Za investicije gre le (1979) 10,5% GDP, prej pa celo manj.

²⁴ Za l. 1980 ocenjujejo, da je bilo v Etiopiji le 13.096 km cest, ki so prevozne tudi v deževni dobi; le ena železnica (Addis Ababa – Džibuti); ca. 75% kmetij leži vsaj pol dne hoda do najbližje ceste itd; istega leta je imelo elektriko vsega 110 mest in krajev.

²⁵ V l. 1982 je proizvodnja v poljedelstvu upadla za 1,2%; l. 1981 je narasla za 2,4%; podobno je pričakovati (huda suša) upad v l. 1983/84; ob rasti prebivalstva s stopnjo 2,5% to pomeni vse manjši pridelek hrane na prebivalca.

²⁶ Realni GDP je rasel v letih 1973–77 v povprečju s skromno stopnjo 0,4% letno; v l. 1978–80 je bila rast relativno visoka, nad 5%; v l. 1981 z 3,0% in v l. 1982 le še z 1,5%.

²⁷ Nezaposlenost je posledica nerazvitosti etiopskega gospodarstva. L. 1980 je bilo v državi vsega 416 industrijskih podjetij s po več kot 10 zaposlenimi, ki so skupaj zaposlovala 69.000 delavcev; prebivalstvo je rastle s stopnjo 2,5%, ki se bo zaradi zmanjšanja smrtnosti še povečala; ca. 54% etiopskega prebivalstva je mlajšega od 20 let.

²⁸ V l. 1981 so se cene zvišale v povprečju za 6,1% (hrana za 4,6%) in v l. 1982 za 5,6% (hrana 6%).

pada kot pa raste, se ponekod poraja apatija, ki še dodatno vpliva na neučinkovitost administracije in gospodarstva.

Vendar dosežki etiopskih desetih porevolucijskih let, ki so bili ustvarjeni v izjemno težavnih razmerah,²⁹ dobe dodaten blišč, ko jih primerjamo z dosežki vrste drugih afriških držav v istem obdobju, držav, ki razpolagajo z bogatimi naravnimi viri (npr. z nafto, uranom, boksitom itd.), ki so bile deležne mnoge bolj širokogrudne mednarodne pomoči kot Etiopija, ki jih ni izčrpavala vojna – pa niso dosegle tudi v materialnem razvoju nič več kot Etiopija!

Pogled v prihodnja leta

V državi, kakršna je Etiopija, kjer je pretok informacij skrajno omejen – bojda je etiopska tradicija, da je vsako pomembnejše dogajanje zavito v skrivnostnost – je težko spremljati sočasne procese, še bolj tvegano pa je karkoli napovedovati za prihodnost. Desetletni jubilej revolucije, ki ga v državi, zlasti pa v Addis Ababi, pripravljajo z veliko pozornostjo, bo seveda priložnost za to, da revolucionarno vodstvo napravi desetletno bilanco nove oblasti. Prav v to smer gredo priprave na vrsto dogodkov, ki naj bi bili hkrati ocena prehojene poti in izhodišče za prihodnost. Lotili so se prvega štetja prebivalstva v deželi, ki naj bi dalo ne le sliko o ljudstvu Etiopije, njegovi etnični, jezikovni, verski, izobrazbeni itd. strukturi, temveč tudi vrsto ekonomskih in socialnih pokazateljev – in olajšalo bodoče načrtovanje. Prav v poletnih mesecih ustanavljajo delavsko partijo (WPE); priprave na to so tekle vrsto let. Sprejeli naj bi novo ustavo, kar bi formalno pomenilo prehod na civilno oblast, kar je revolucionarno vojaško vodstvo obljubljalo od prvih dni revolucije – čeprav je vseskozi tudi zatrjevalo, da prehoda na civilno oblast ne bo, dokler ne bo zagotovljeno, da bo ta ostala socialistična. Po vsem sodeč se bo z novo ustavo Etiopija uvrstila med države t. i. ljudske demokracije, vendar z nekaterimi specifičnostmi – zlasti na ekonomskem področju. Program delavske partije (in njen statut) gotovo ne bo opredelil le vloge partije v etiopski družbi, temveč načrtal tudi bodoči razvoj. Zadnje razprave in izjave kažejo, da bo delavska partija zasnovana v bistvu po vzorcu vzhodnoevropskih partij. Desetletni razvojni načrt, ki naj bi ga prav tako sprejeli v jubilejnem obdobju, je pomemben ne le zavoljo svojih ekonomskih parametrov, temveč tudi zavoljo splošne naravnosti, ki jo je moč razbrati iz njegovih osnovnih potez, ki so javnosti že znane. Vsekakor je zelo ambiciozen, saj napoveduje v obdobju 1980–1990 podvojitev realnega GDP (bruto družbeni proizvod). To bi dosegli ob poprečni letni rasti 7,5%, kar pa je težko uresničljivo, zlasti glede na nizko stopnjo rasti v zadnjih letih, o čemer je že bil govor. Pričakujejo, da bodo centralno

²⁹ Poseben problem v Etiopiji so vojni begunci; samo v pokrajinah Sidamo, Bale in Hararge sta vojna in suša ustvarili 2,4 milijona beguncev.

planiranje, mobilizacija množic in povečanje pomoči prijateljskih držav vendarle omogočili uresničenje načrta. Ker bo prebivalstvo hitreje naraščalo – ceni se, da bo imela Etiopija leta 1990 blizu 45 milijonov prebivalcev – stopnja rasti se bo povzpela od 2,5 na 2,85%, kar je mnogo bolj zanesljiva prognoza kot prognoze gospodarske rasti – bo GDP na glavo prebivalca predvidoma rasel po nižji stopnji, t.j. s 4,5% letno in naj bi tako leta 1990 znašal realno ca. 210 \$, kar je seveda še vedno skrajno nizko, pa vendarle komajda uresničljivo. Če pa bi se nizka stopnja gospodarske rasti zadnjih dveh let nadaljevala, bi GDP na glavo prebivalca ostal enak, kot je sedaj. Ta dejstva bodo vlado nujno silila, da v prihodnjem obdobju resneje uveljavi tudi ustrezno populacijsko politiko, saj sicer iz začaranega kroga bede skorajda ni izhoda. Značilno je, da postavlja desetletni razvojni načrt v ospredje razvoj poljedelstva, čeprav naj bi se njegov delež v GDP postopoma zmanjševal – od 51% v letu 1980 na 35% v letu 1990, narasel pa naj bi delež industrije in storitev. Delež investicij v GDP naj bi se od 10% zvišal na 21%, pri čemer naj bi sedanje razmerje med državnimi in privatnimi sredstvi investicij ostalo enako, tj. 85:15. To kaže na to, da Etiopija namerava ohraniti v gospodarstvu določen prostor za privatno poslovno pobudo. Prav tako ni znakov, ki bi napovedovali pospešeno kolektivizacijo v kmetijstvu; sicer pa bi bilo to tudi skrajno tvegano, tako v političnem oziru, saj je podeželje glavna opora revolucionarnemu vodstvu, kot tudi ekonomsko, kajti država je vedno bila in je še na robu lakote.

Če bodo proslavljanja desetletnice revolucije in spremljajoči dogodki do teh vprašanj izoblikovali in opredelili jasen program, brez odvečne dogmatske retorike, bo to skrajno koristno, saj bo prispevalo k odpravi sedanje negotovosti, ki destimulira pobudo v gospodarstvu, povzroča ilegalni odtok kapitala, navaja privatni del gospodarstva k iskanju trenutnih in kratkoročnih poslovnih učinkov, namesto da bi ga usmerjal k dolgoročnejšim naložbam in načrtovanju. Enako velja v bistvu glede tujega kapitala, ki mu formalno Etiopija sicer zagotavlja relativno ugodne pogoje za plasma na tistih gospodarskih področjih, ki niso pridržana izključno za državo.

Kot je razvidno iz doslej znanih okvirov desetletnega razvojnega programa, bosta etiopska družba in njeno vodstvo soočena tudi z naslednjo dilemo, da ne rečemo protislovjem: če naj se ustvari predvideno stopnjo investiranja (21% GDP namesto sedanjih 10%), bo to pomenilo velik napor za družbo v smislu zagotavljanja sredstev (novi oz. višji davki itd.) in njihovega preusmerjanja od t.i. skupne potrošnje (šolstvo, zdravstvo itd.) v investicije. Res je, da se predvideva, da naj bi kar 70% potrebnih investicijskih sredstev bila tuja nepovratna pomoč in posojila (približno v razmerju 1:1), vendar je to še »golob na strehi«, pa tudi če bi ne bil, bo še vedno treba doma zbrati 30% potrebnih sredstev. To pa bo seveda potisnilo ob stran marsikatero pričakovanje, ki naj bi ga revolucija uresničila, prizadelo standard prebivalstva – zlasti v urbanih središčih, kar

utegne imeti tudi vrsto političnih posledic. Da ekonomskega zagona, racionalnega poslovanja, pobude itd. ni moč dolgoročno zagotoviti ne s parolami in s sklicevanjem na zavest, ne s prisilo, je tudi v Etiopiji moč čutiti. V tem položaju seveda tuji ekonomski modeli, taki ki so sami potrebni reform, da bi se okrepila pobuda posameznika in racionalnost, in ki jih, drznemo si zapisati, Etiopiji neodgovorno ponujajo in morda celo vsiljujejo, ne morejo navduševati in etiopskemu vodstvu koristiti pri soočanju z etiopsko stvarnostjo. Končno bo prav ob tem, ali ji bo uspelo zagotoviti razvojno dinamiko, požela svojo zmago ali doživela poraz tudi etiopska revolucija!

V konkretnih etiopskih razmerah utegneta bistveno učinkovati na bodoči razvoj dva dodatna, skrajno občutljiva dejavnika: izčrpljujoča vojna na severu in sposobnost etiopskega vodstva, da ohrani v bistvu neuvrščeno naravnost in širok manevrski prostor v mednarodnih odnosih. Revolucionarno vodstvo skuša s snovanjem avtonomije za 14 provinc postaviti temelj bodočemu enakopravnemu sožitju raznih etničnih skupin v državi in morda tudi ustvariti politično izhodišče za zmago nad eritrejskim separatizmom. Do kje naj bi dejansko segla avtonomnost, je zaenkrat dokaj odprto vprašanje, ki ga proučuje poseben inštitut, ustanovljen za nacionalno problematiko, in ki naj bi ga razrešila predvsem nova ustava. Očitno je to zapleteno vprašanje in je pri njegovi obravnavi čutiti tako težnjo po uresničitvi že v prvih dneh revolucije proklamirane narodnostne enakopravnosti, kar se je v praksi pričelo utrjevati v okviru kampanje »zemeche« (opismenjevanje v materinščini), v uvedbi radijskih oddaj in časopisov v nekaterih drugih jezikih itd. Etiopska revolucija je sama spodbudila dalekosežen in zgodovinsko neizbežen proces emancipacije dotlej podrejenih etničnih skupin, zlasti številčno najmočnejše, tj. Oromo (Galla). Kako daleč bodo ti procesi segli v bližnji prihodnosti in kakšne metode ima konkretno v mislih etiopsko vodstvo, je težko soditi, ne glede na to, da se tudi na tem področju življenja kaže vpliv znanih idej o »socialistični naciji«, ki jih v zadnjem desetletju razglašajo zlasti v SZ in Bolgariji. Zanesljivo pa bo vprašanje medetničnih odnosov, lahko bi rekli tudi narodno vprašanje, eno od ključnih vozlišč razvoja etnično, jezikovno in versko pestre etiopske družbe.

Ko se bodo v septembrskih dneh v etiopski prestolnici vrstili svečani govori in povorke, ko se bodo z njenih ulic – kot je pač v navadi – začasno morali umakniti gobavci, pohablenci in drugi berači ter nešteti mali razcapančki z velikimi vprašujočimi očmi, ko bodo bedo zasenčili blišč jubileja in množice tistih, ki bodo morda ustvarjalci dejansko svetlejšje prihodnosti etiopskih množic, ko se bo ocenjevalo doseženo in snovalo bodoče, bo očitno in neizpodbitno vsaj dvoje. Neizpodbitno je, da beda, zaostalost in nerazvoj etiopske družbe ostajajo tolikšni, da bosta potrebna gigantski napor njenih ljudi in velika modrost njihovega revolucionarnega vodstva, če naj bi se ustvarilo tisto, kar je bil končni namen etiopske revolucije od njenih prvih dni – boljše, svobodnejše, človeka vredno

življenje etiopskih množic. In prav tako je neizpodbitno: če naj etiopska revolucija ohrani svoj zagon in smisel, svoje zgodovinsko poslanstvo, bo morala uravnavati svojo etiopsko socialistično pot predvsem sama, z lastno kreativnostjo. Ni potrebno biti posebej daljnoviden opazovalec etiopskih razmer za spoznanje, da so se tiste rešitve in prijemi, ki so se izoblikovali iz etiopskih razmer in lastnih izkušenj (kebele, kmetska združenja itd.), že uspešno uveljavili kot gibalo socialističnega razvoja, in da je marsikateri tuji model in rešitev ostal tujek! Interesi etiopskih množic narekujejo revolucionarnemu vodstvu, da nadaljuje revolucijo v smeri ustvarjanja etiopskega socializma, v duhu »Ethiopia Tikdem«, tako kot so jo začeli pred desetimi leti.

RADOVAN VUKADINOVIC

Nevtralnost in neuvrščенost v Evropi

Tisti bolj cinični opazovalci mednarodnih političnih odnosov, ki svoje analize opirajo večji del na pristopu Realpolitik, le stežka dojemajo tako politiko kot tudi gibanje neuvrščенosti. Kot zatrjujejo, v trenutkih kriznih mednarodnih odnosov ni prostora za delovanje manjših in šibkejših držav, kot so neuvrščene, v trenutkih sorazmerno uspešnega skupnega delovanja pa veliki zagovorniki takšnega pristopa spet poudarjajo, da tedaj pač ni potrebe po delovanju drugih manjših akterjev.

Takšen zelo poenostavljen pristop k mednarodnim odnosom bistveno zožuje število udeležencev v sedanjih mednarodnih gibanjih, slabi doje-manje prihodnjega delovanja in v dobršni meri zožuje potrebo po delovanju manjših držav in možnosti za takšno delovanje. Ker so v evropskih okvirih samo tri neuvrščene države, ki sodijo hkrati v kategorijo manjših držav, takšne analize samodejno zmanjšujejo tudi vrednost neuvrščene politike v Evropi, zanikujejo vse tisto, kar je bilo doseženo doslej, in ne prepoznavajo možnosti za drugačne rešitve v prihodnosti.

Če bi se takšen način gledanja uveljavil v celoti, potem bi morali obravnavati tudi mnoge druge oblike mednarodnega delovanja in celo nekatere udeležence v mednarodnih odnosih v drugačni luči. Analize blokovskih struktur, ki se že dolga leta soočajo z notranjimi težavami, bi odkrile, da je homogenost močno omajana in da prihajajo prizadevanja za vsiljevanje enotnosti stališč velikih nujno v navzkrižje s politiko manjših članic zavezništev. Po drugi plati pa bi blokovska vizija mednarodnih odnosov in prizadevanje, da bi trdili, da povezuje sedanjo blokovsko delitev in prav takšen razvoj v prihodnosti enačaj, sprožila dvome pri slehernem bolj objektivnem analitiku mednarodnih odnosov.

Namesto da poudarjamo veljavo in vlogo močnih in velikih držav oziroma obeh političnovojaskih enot, ki ju vodita supersili, pa je bolj primerno, če se vprašamo, kakšen položaj imajo v Evropi ne samo nauvrščene države, marveč tudi zamisli, ki jih prinaša politika neuvrščенosti?

V sedanjem dokaj mračnem *evropskem gospodarskem trenutku* vsi kazalci osvobodilnih gibanj opozarjajo na to, da lahko brez slehernega

pretiravanja govorimo o zapletenem gospodarskem položaju, ki ga je moč krstiti tudi za gospodarsko krizo. Tudi nekatera znamenja sprememb, ki jih dokaj bojazljivo omenjajo, ne dajejo pravice, da bi v prihodnost gledali z večjim zaupanjem. Sicer pa je danes tudi nestrokovnjakom v gospodarstvu jasno, da v bližnji prihodnosti ne bo dosežen tempo gospodarskega razvoja iz šestdesetih let in da zaradi vrste subjektivnih in objektivnih dejavnikov do konca stoletja ni možnosti za spektakularen gospodarski vzpon. Na tej gospodarski osnovi današnjih mednarodnih odnosov rasejo negativne težnje družbenega in političnega razvoja, ki so posebej razvidne v razvitem delu sveta. To po drugi plati vpliva na hiter prenos takšnih refleksov na vsa druga območja sveta. Spričo tega gospodarski zastoj, ki ne bo hitro in zlahka presežen, otežuje kakršnokoli bolj optimistično razmišljanje o bližnjih spremembah v evropskem prostoru.

Skaljena politika popuščanja napetosti postaja vse ožja, udeleženci, ki so dajali največji prispevek k popuščanju in od katerih je bila ta politika v veliki meri odvisna, pa se soočajo z vprašanji, ki jih bistveno ločujejo in ki enemogočajo skupno iskanje sprejemljivih rešitev. Pozivanje k ustvarjanju novih odnosov, to je k organiziranem vračanju k tistim težnjam, ki so bile zabeležene v obdobju razvite politike popuščanja napetosti, je v političnem in diplomatskem besednjaku vse manj navzoče, ko pa do njega pride, ima večji del propagandni pomen in je povezano z določenim političnim trenutkom.

V obdobju velikega nezaupanja, pa tudi jasno izpričanih sovražnosti, ki prihajajo do izraza še posebej na nekaterih zunajevropskih območjih, ni možnosti za obnovo politike, ki je bila brez dvoma najbolj plodna v celotnem povojnem evropskem razvoju. Pogovore o evropski varnosti in sodelovanju, ki so bili v času razvite politike popuščanja napetosti poglaviti politični vzvod, hkrati pa tudi povsem konkretna vsebina politike popuščanja in sporazumnega reševanja mednarodnih problemov, je doletela usoda splošnega mednarodnega razvoja. Zato bi bilo zelo težavno napovedovati nastajanje nekih novih razmer za popolno uresničitev dometa zaključnega dokumenta iz Helsinkov, kaj šele, da bi pričakovali nove in še dlje segajoče politične rešitve.

čepprav je dolgi proces KVSE pokazal, da nobena stran noče zavestno porušiti te oblike dogovarjanja 35 držav, pa se vseeno odkrito postavlja vprašanje, ali ima KVSE dandanes sploh še kakšen pomen, posebej če sedanje razmere primerjamo z odnosi iz časov politike popuščanja napetosti.

Za skeptične opazovalce mednarodnih odnosov, opazovalce, ki so obremenjeni z evrocentričnim gledanjem na mednarodne odnose in zato vztrajajo pri tezi, da je Evropa pomembno in močno središče svetovne politike, ki se menda lahko razvija s svojo lastno evropsko dinamiko, so bila dogajanja in zapleti okoli madridske KVSE najboljši odgovor. Ne glede na evropska izročila, položaj, moč in pomen Evrope v svetovni politiki se je ponovno izkazalo, da je usoda Evrope prav takšna, kakršna

je usoda vseh drugih središč mednarodnih odnosov in da bi bilo nemogoče ločiti posamične območne izsečke ter jih kategorizirati v skladu z nekakšnimi »višjimi« in »nižjimi« vrednostmi oziroma v skladu z nekakšnimi pozicijami v mednarodnih odnosih.

Proces KVSE je lahko tekel ugodno vse dotlej, dokler so imela obča gibanja v mednarodnih odnosih pozitiven predznak, zaustavljen in bistveno zavrt pa je bil, brž ko so se pojavila prva znamenja krize v politiki popuščanja napetosti.

Namesto da bi prišlo do razvoja novih oblik varnosti, ki naj bi vodile h končnemu cilju, uveljavljanju celovite evropske varnosti, poteka v Evropi velika *vojaškotehnoška tekma*, ki ima svoje vojaške, gospodarske, diplomatskopoliitične in propagandne značilnosti. Opirajoč se na kategorije, kot so »prednosti«, »zaostajanje« in »potreba po ohranitvi ravnotežja«, potekajo v vojaškopoliitičnih zvezah obsežne priprave na višjo stopnjo raketnega in jedrskega tekmovanja, stopnjo, v okviru katere postaja evropski prostor novo skladišče uničevalnega orožja. Ta sicer največja orožarna sveta, ki po megatonah v dosednji svetovni zgodovini nima tekmeča, s pomočjo nadaljnega tehnološkega izpopolnjevanja vse bolj približuje možnost svetovnega uničenja; krajša čas možnega izbruha uničenja in kajpada vnaša nov nemir in strah v široke evropske množice, ne glede na to, na kateri strani Evrope živijo. Če k temu dodamo še nekatere trditve o tem, da je jedrsko vojno menda moč vojevati, in razprave o prvem in drugem udarcu, potem je, gledano s stališča evropske celine (lahko dosegljive z raketami majhnega in srednjega dosega), povsem jasno, da to ne pelje k povečanemu občutku varnosti, marveč samo k vprašanju o novem značaju človekove norosti, ki je žal dobila v roke nova močna orodja za uničevanje.

Grožnje s pospešenim in okrepljenim morebitnim uničenjem evropske, pa tudi svetovne civilizacije ne morejo biti zagotovilo varnosti. Vse teze, po katerih naj bi več orožja pomenilo več varnosti, pa naj bo to orožje še tako kakovostno, pomenijo v bistvu samo nadaljnje poglobljanje političnega nezaupanja, kar pelje k še hitrejši oboroževalni tekmi.

Po tej poti ta začarani krog – nezaupanje, manjši občutek varnosti, pospešeno oboroževanje, okrepljeno nezaupanje – ustvarja vse bolj neustrezno podlago za kakršnekoli resnejše politične ukrepe, ki bi vodili k pozitivni spremembi evropskih odnosov in k razvijanju občutka varnosti evropskih narodov. Varnosti ne bodo povečali ne silni SS-20 ne pershingi skupaj z manevrirnimi izstrelki ne glede na to, za kateri del Evrope gre in s kakšnimi razlogi skušajo pojasniti in upravičiti te nove ukrepe.

V tako zapletenem položaju so kanali evropskega komuniciranja, ki so se v obdobju politike popuščanja napetosti na široko razprli, skorajda na vseh področjih odnosov med Vzhodom in Zahodom zoženi, s čimer je v temelju zavzeta tudi razsežnost evropskega sodelovanja. Čeprav je tudi v sedanjem položaju moč trditi, da se vse tisto, kar ima neposredno gospodarsko in finančno vrednost, načelno ohranja (na primer zanimanje za

sovjetske surovine in energijo na Zahodu), pa so kljub vsemu občutno zmanjšane vse oblike odnosov – začenši z gospodarskimi, znanstvenimi in tehničnimi, kulturnimi, turističnimi in humanitarnimi. To je vnovična potrditev dejstva, da sta evropska varnost in sodelovanje dve plati istega procesa in da ni varnosti brez sodelovanja kot tudi ni sodelovanja brez varnosti. Samo z vzporednim razvojem, v katerem se bo uspešno razvijala vojaškopolitična sestavina varnosti, se lahko nadalje krepí celotno evropsko sodelovanje, tako da pozitivno vpliva na razvoj različnih oblik zaupanja, kar vse se mora spet odražati tudi na ravni vojaškopolitičnih odnosov.

Vendar pa bi sedanje stanje evropskih odnosov le stežka primerjali z obdobjem hladne vojne, ker gre za povsem različne in neprimerljive kategorije odnosov. Vendar pa je moč na določenih področjih opaziti resno krčenje stikov, kar ni samo posledica zmanjšanega interesa ali posledica nemožnosti za uresničevanje novih odnosov. Mimo tega je tudi neposredno blokovsko vztrajanje pri zahtevi po krčenju stikov, do česar je prišlo zaradi dogodkov na Poljskem, prispevalo k oženju sodelovanja, za katerega je vladalo prepričanje, da bi morala biti oblika povezovanja evropskega vzhoda in zahoda, kjer bi se trajno koristni rezultati nenehoma pojavljali kot nove spodbude za hitrejšo spreminjanje in pozitiven razvoj celote mednarodnih gibanj.

Tisti del opazovalcev evropskih gibanj, ki nenehno zatrjuje, da bi sedanji evropski trenutek še najlaže primerjali z obdobjem hladne vojne, ne upošteva stopnje danes razvitih stikov, ki si jih v letih hladne vojne sploh ni bilo moč predstavljati. Po drugi strani pa tudi število evropskih udeležencev, ki se kljub svojim blokovskim povezavam zavzemajo za ohranjanje politike popuščanja napetosti, prispeva k temu, da potekajo v Evropi procesi, ki težijo k popuščanju in sodelovanju. Toda čeprav vse primerjave s hladno vojno niso ustrezne, pa je moč danes z veliko manj optimizma obravnavati tempo, značaj in obseg razvoja evropskih odnosov, kot pa je to veljalo za obdobje razvite politike popuščanja napetosti.

Poslabšane tokove mednarodnih odnosov spremljajo tudi prizadevanja, da bi disciplinirali članice vojaškopolitičnih koalicij, v katerih blokovski voditelji, ki izkoriščajo tekoče težave in zastoje, skušajo izpostavljati vrednosti blokov in njihovih zagotovil v zvezi z varnostjo. Od prizadevanj, da bi dosegli skupen in usklajen nastop na mednarodnih pogajanjih, pa do razprav o nameščanju novih vrst vojaške moči, v tem razponu skušajo blokovske organizacije vrniti ugled svojim nekdanjim vrednotam in se izkazati za najboljše nosilce parcialne varnosti. Zoževanje stikov na relaciji Vzhod-Zahod gre na roko ravno zagovornikom takšnih aktivnosti, ki v blokovskem mehanizmu iščejo priložnost za obnovo tradicionalnega pojmovanja mednarodnih odnosov, ki si jih menda ne da predstavljati brez teh dveh velikih osišč evropskih odnosov. Ne glede na prizadevanja nekaterih držav v obeh zavezništvih, držav, ki si želijo izvojevati večji manevrski politični prostor in si s sklicevanjem na politiko popuščanja napetosti in še posebej na dosežke KVSE zagotoviti bolj samostojno

delovanje, pa je jasno, da se bodo pritiski v prid poenotenju stališč nadaljevali in da blokovske sile nikakor ne bodo zamudile priložnosti, da v obdobju slabšanja mednarodnih odnosov okrepijo blokovsko celovitost.

Prizadevanja za izvajanje natovskega embarga kot tudi splošno zoževanje stikov prispevajo k temu, da se ob politično tesnejšem strnjevanju v obeh skupinah obravnavajo tudi načrti za večje skupno gospodarsko sodelovanje, s čimer naj bi, kot sodijo, lažje premagovali sedanje gospodarske težave. To zapiranje v gospodarske celote brez dvoma ne bo imelo pozitivnega učinka na celoten evropski in tudi svetovni razvoj in bo še bolj krčilo možnosti za pozitiven razvoj mednarodnih odnosov.

Ta dokaj mračna podoba evropskih odnosov pa vseeno nudi tudi nekatere druge možnosti za delovanje. Prav v Evropi vse bolj aktivno delujejo sile, ki spoznavajo nevarnost na poti, po kateri se gibljejo mednarodni odnosi. Ko dojemajo vse težave, ki jih prinašata celotni poslabšani razvoj mednarodnih odnosov kot tudi zaostrovanje v Evropi, iščejo te države, med katerimi je tudi Jugoslavija, prostor za takšno delovanje, ki ne bo ujeto v tesne blokovske brazde in pristope in ki bo omogočilo razvoj svobodnih evropskih gibanj v smeri krepitve varnosti in sodelovanja. Razmikanje blokovskih pregrad in bolj prost pristop k evropskim vprašanjem bi odprla pot za postobno obnovo politike popuščanja napetosti tako v Evropi kot tudi v širših razsežnostih.

Ta proces razmikanja blokovskih spon v Evropi ni nov in tudi ne takšen, da bi bil povezan zgolj na dejavnost neuvrščenih držav. Zaradi svoje navzočnosti v evropskem prostoru imajo ideje neuvrščenosti že od nekdaj veliko večjo moč, kot pa bi bilo moč razbrati iz števila držav, ki se *strictu sensu* izrekajo za politiko neuvrščanja in so članice gibanja neuvrščenih. Majhno število članic gibanja ima veliko večji vpliv na celoto evropskih gibanj, kjer se pojavljajo različne sile, ki vidijo v neuvrščenosti pot za preseganje kriznih odnosov, prav tako pa dojemajo tudi vizionarsko moč neuvrščene opredelitve.

Prav v obdobju razvite politike popuščanja napetosti in procesa evropske varnosti in sodelovanja se je ta nova težnja v dejavnosti Evrope okrepila, evropska razsežnost neuvrščenosti pa je pridobila na pomenu. Če bi skušali delati primerjave v teh okvirih, bi morali takoj ugotoviti, da Evropa pred Helsinki in po njih kljub vsem sedanjim motnjam ni ista. V KVSE so neuvrščene evropske države odkrile možnost, da zagovarjajo svoje cilje in interese, da ustvarijo pristop, ki je jasno opozoril na prednosti takšne usmeritve, ki ima univerzalno veljavo. Zavzemajoč se za krepitev miru in varnosti ter za širjenje vsestranskega sodelovanja evropskih držav so neuvrščene države že zaradi logike svojih temeljnih usmeritev postale poglobitvena sila, ki je iskala možnosti za preseganje zaostrenih blokovskih stališč in za strnjevanje vseh tistih držav, ki so spoznavale pomen mednarodnega popuščanja napetosti.

To osvajanje evropskega prostora je na najboljši način osvetlilo moč idej neuvrščenosti, vrednost ciljev in načel neodvisnega zunajblokovega

delovanja. To pa je oporekalo tudi vsem tistim kritikom tega pojmovanja, ki niso bili pripravljeni priznati univerzalnosti neuvrščenosti. Prav tako so bili z novo evropsko dinamiko zanikani tudi zagovorniki teze, po kateri naj bi bila neuvrščenost politika in gibanje, ki lahko delujeta samo v pogojih manj razvitega sveta, in po kateri naj bi bili podvigi treh celin pač politično delovanje, ki ima svoje privrženice in natančno načrtani krog afriško-azijskega in latinskoameriškega dosega.

Vključevanje neuvrščenosti v Evropo je ne glede na sorazmerno ozki krog evropskih držav, ki se formalno izrekajo za politiko in gibanje, potrdilo življenjsko moč idej in silo neuvrščenosti. Hkrati velja, da so od Helsinkov dalje vsi evropski tokovi povezani z neuvrščenostjo in delovanjem neuvrščenih, ki so bili zmožni delovati kot navdihovalec v vseh obdobjih procesa evropske varnosti in sodelovanja, vključno s tistimi trenutki, ko se je že zdelo, da bo potek dogovarjanja zaustavljen.

Ko iščemo vplive nauvrščene politike in neuvrščene gibanja v Evropi, lahko brez zadržkov trdimo, da so se vse pobude in prizadevanja posameznih blokovsko vezanih držav v prid bolj samostojnim in svobodnim pristopom k mednarodnim odnosom vedno opirala na cilje in načela neuvrščenosti. Čeprav v zadnjih letih ne prihaja do odkritega izstopanja iz blokovskih vojaškopoličnih struktur, pa samostojna, različna stališča na Zahodu in na Vzhodu niso več naključje in tudi ne izraz prehodne preračunljivosti. Zavest o tem, da zaostrovanje odnosov med nasprotujočima si blokoma ne prispeva k reševanju sedanjih kriznih stanj, marveč samo otežuje procese normalnega sporazumevanja in celo komuniciranja, je zadostna spodbuda blokovsko vezanim državam za to, da začnejo iskati oporo v politiki in gibanju neuvrščenosti. Zanimanje, ki ga kažejo nekatere blokovsko vezane države Zahoda in Vzhoda za politiko neuvrščenosti, se izraža tudi v njihovi navzočnosti na sestankih neuvrščenih držav, še bolj pa v njihovem praktičnem političnem delovanju.

Ob *blokovskih državah*, ki skušajo razvijati svojo politiko v smeri popuščanja in iskanja možnosti za sporazumevanje, se v Evropi danes bolj kot kdajkoli prej pojavlja tudi cela vrsta strank: od socialističnih do delavskih in komunističnih, ki politiko neuvrščenosti bodisi v celoti podpirajo ali pa jo imajo za pomembnega zaveznika v boju zoper blokovsko delitev sveta in zoper napete evropske odnose. Ne glede na to, ali gre za stranke, ki sodelujejo na oblasti, ali pa za takšne, ki so v opoziciji, je dejstvo, da predstavlja ta prodor neuvrščenih idej v Zahodno Evropo močno varščino za nadaljnje širjenje vpliva v političnih odnosih. Namesto nekdanjega pasivnega opazovanja politike in gibanja neuvrščenih se stranke leve usmeritve v Zahodni Evropi zavedajo, da se neuvrščeni pojavljajo kot pomembna alternativa blokovskim rešitvam in da kljub vsem objektivnim in subjektivnim dejavnikom, ki zmanjšujejo možnosti za akcijo neuvrščene gibanja, to gibanje ostaja pomemben organizirani udeleženec mednarodnih odnosov. Za razliko od tradicionalnega blokovskega pristopa k mednarodnim odnosom in namesto zelo poenostavljene

shematske delitve na Zahod in Vzhod, dajejo neuvrščene države s svojim programom in tudi s svojimi akcijami pečat novemu možnemu ravnanju, ki postavlja v ospredje univerzalni značaj sedanje svetovne skupnosti in potrebo po skupnem reševanju vseh političnih, gospodarskih in družbenih vprašanj. V tem je edina možnost za varen obstoj in edina možnost za razvoj sveta v letih, ki prihajajo.

Evropske nevtralne države, od katerih si je velika večina prizadevala, da bi pred besedo nevtralnost postavila prilastek aktivna, v to aktiviranje svoje zunanje politike niso krenile na mah in tudi konferenca v Helsinkih ni bila nekakšna poglobitna spodbuda za njihovo večje vključevanje v mednarodne tokove. Analiza vedenja evropskih nevtralnih držav bi pokazala, da je sleherna od njih pod vplivom svojih notranjepolitičnih gibanj in potreb ter zaradi mednarodnih razmer in posebej zaradi evropskega razvoja postopno iskala poti za hitrejše in močnejše vključevanje v tokove mednarodnega življenja. Tako je tudi klasično zvrst nevtralnosti zamenjalo novo pojmovanje aktivne nevtralnosti, ki je – ob ohranjanju vseh tistih nacionalnih prvin, ki so bile zvezane z nevtralnostjo – vseeno iskala prostor za širše pobude mednarodnega značaja.

V tem novem vrednotenju evropske nevtralnosti je moral postati zgled neuvrščenih držav, posebno tistih iz Evrope, dovolj navdihujoč kot možnost za izbor in kot konkretna možnost za drugačno delovanje. Pripravljenost neuvrščenih držav na najširše mednarodno sodelovanje, vztrajanje zunaj blokovskih ojníc in odprtost za vse pozitivne pobude niso šli na škodo njihovih nacionalnih interesov, marveč je – povsem nasprotno – celota njihovih nacionalnih interesov naletela na pomemben prostor v politiki in gibanju neuvrščenosti.

Takšno delovanje neuvrščenih držav ni ostalo brez odmeva med evropskimi nevtralnimi državami, ki so morale spoznati, da je neuvrščenost živ organizem, ki uživa vse več naklonjenosti, in da gre na drugi strani za najbolj svobodno alternativo polariziranim blokovskim rešitvam.

Pod močnim vplivom politike neuvrščenosti kot tudi pod vplivom delovanja gibanja se je postopno razvijala tudi zamisel *aktivne nevtralnosti* v evropskem prostoru. Evropske države, ki so sprejele politiko nevtralnosti, so bile nekaj časa prepričane, da ta politika zadošča za uveljavljanje njihovih nacionalnih interesov in da s tem, da izpolnjujejo obveznosti, ki izhajajo iz njihovega nevtralnega položaja, prispevajo tudi k pomirjevanju odnosov v Evropi. Šele tedaj, ko je na primeru neuvrščenih držav postalo jasno, da lahko majhne države svoje nacionalne interese ne le uveljavljajo, marveč lahko celo aktivno prispevajo k spreminjanju mednarodnih odnosov, se v Evropi začenjajo močnejši poskusi bolj dinamičnega delovanja nekaterih nevtralnih držav. S ponujanjem posredniških uslug, postavljanjem predlogov o razorožitvi, z bolj aktivnim delovanjem v Združenih narodih je potekal tudi proces krepkejšega angažiranja evropskih nevtralnih držav, ki so svojo posebno vlogo odkrile v prvih pobudah za sklicanje Konference o evropski varnosti in sodelovanju.

Zavedajoč se težav gospodarske in politične narave so evropske nevtralne in neuvrščene države okrepile oblike svojega skupnega nastopanja ter ob vrsti priložnosti izpričale, da kljub različnim mednarodnim obveznostim in zunanjepolitičnim opredelitvam v glavnem težijo k istim bistvenim ciljem. Vsa dosedanja prizadevanja, da bi pozitivno delovale na Konferenci o evropski varnosti in sodelovanju in da bi rešile to pomembno prvo novega evropskega razvoja, so najboljši primer stalne krepitve vezi med obema skupinama blokovsko nepovezanih evropskih držav. Hkrati so se tako evropske nevtralne kot tudi neuvrščene države zavedale, da bi sleherno nadaljnje poslabšanje mednarodnih odnosov prizadejalo še večjo škodo evropskim razmeram, vendar pa tudi njihovem nacionalnemu položaju, in da se v poslabšanih mednarodnih razmerah tudi blokovski pritiski na tretje države pravilnoma krepijo.

Sodelovanje evropskih nevtralnih in neuvrščenih držav je najboljši primer funkcionalnega povezovanja različnih evropskih držav, katerih cilji so v bistvu skladni in omogočajo dogovarjanje o skupnih akcijah. Po drugi plati pa ne bi smeli pozabiti, da je neuvrščenost kot politika dovolj široka platforma, v okviru katere lahko najdejo svoj prostor vse tiste sile, ki se zavzemajo za mir, varnost, bolj enakopravne mednarodne gospodarske in politične odnose in za napredek. S tem je moč v univerzalni politiki sorazmerno zlahka najti zaveznike v konkretnih političnih položajih in zemljepisnih okoljih, kar na najboljši način potrjuje dosedanje delovanje nevtralnih in neuvrščenih držav v Evropi.

Ko so analizirale poglobitve gospodarske in politične probleme, s katerimi se srečuje svet v sedanjem trenutku skaljenih odnosov so neuvrščene države na sestanku v New Delhiju opravile problemsko katalogizacijo, ki tudi evropskih vprašanj ni spregledala. Vztrajajoč pri globalnem obravnavanju sedanjih mednarodnih odnosov ter njihovih vzrokov in posledic so neuvrščene države vnovič poudarile pomen politike popuščanja napetosti, miru in razoroževanja, opozarjajoč na potrebo po tem, da se v Evropi obnovijo vsi tisti procesi, ki so v trenutnem zastoju in ki so bili pred časom znanilci pozitivnih sprememb. V takšnem okviru so tudi Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju, pogajanja o zmanjšanju oboroženih sil v Srednji Evropi kot tudi pogajanja o usodi evroraket dobili poseben pomen. Temu je traba pristaviti še ponovna opozorila na pomen, ki ga ima spreminjanje Sredozemlja v območje miru in sodelovanja, s čimer bi se na najboljši način potrdila povezava Evrope in držav Sredozemlja oziroma prenašanje pozitivnih teženj evropskega razvoja na Sredozemlje.

Za razliko od nekaterih zagovornikov blokofske politike, ki v svojih analizah mednarodnih odnosov izhajajo iz ožjih in parcialnih rešitev, neuvrščene države v New Delhiju niso zamudile priložnosti in opozorile na to, da bodo lahko le celovite rešitve prispevale k temu, da bi se začeli vračati k tokovom razvite politike popuščanja napetosti.

Nauvrščene države so že ob samem začetku razvoja politike popuščanja napetosti opozarjale na to, da ta politika ne sme spodbujati le politike popuščanja napetosti med blokoma in med supersilama, marveč bi morala biti univerzalna in po svoji vsebini dovolj široka, da bi zajela vsa vprašanja vojaškega, političnega, gospodarskega in družbenega značaja. Sedanja kriza, v kateri se je znašla politika popuščanja napetosti, je najboljši dokaz za to, da zoževanje takšne politike ne more roditi sadov in da nujno pelje k sorazmerno hitrem usihanju.

Zato neuvrščene države Evrope niso obravnavale kot prostor, ki je iztrgan iz globalnih tokov, marveč kot pomembno območje, ki mora tako s tradicijo svojih dosedanjih pobud kot tudi z novimi pobudami, ki so nujne, deliti usodo sveta kot celote. Prežemanje evropskega in svetovnega razvoja, dozorevanje zamisli o enotni mednarodni skupnosti in o potrebi po univerzalni varnosti in sodelovanju kot trajnem zagotovitlu celotne svetovne stabilnosti – to je tista vizija, h kateri težijo neuvrščeni – ki pa tudi nima druge alternative razen uničenja. Srečna okoliščina pa utegne biti v tem, da se mnoge evropske politične sile tega vse bolj zavedajo in da s svojimi političnimi pobudami prav tako težijo k obnovi politike popuščanja in sporazumevanja, kar je še nadalje edina možnost trajnega evropskega in s tem tudi svetovnega miru.

WOLFGANG FRITZ HAUG

Temeljni pojem blagovne estetike

(Obljuba uporabne vrednosti in estetska abstrakcija)

3.1. Temeljni zakon blagovne estetike*

V menjavi se pojavlja vsak od »delujočih« kot »zrcalna slika« drugega. Če opazujemo menjalni odnos samo glede na eno od obeh menjajočih se vrst blaga, izgine zrcalno odslikavanje partnerjev pri menjavi. Na plan stopi zdaj njuno nasprotje interesov. Lastnik blaga v odnosu do tega izhaja iz menjalne vrednosti, njegov ne-lastnik pa iz uporabne vrednosti. Lastniku velja blago samo kot *menjalno sredstvo*, zanima ga torej samo s kvantitativnega vidika: zanj bi rad kar največ dobil. Ne-lastniku pomeni blago v nasprotju s tem *življenjsko sredstvo*, (v uporabljanem širšem pomenu, kot sredstvo za življenje), zanima ga torej najprej s kvantitativnega vidika koristnosti za zadovoljevanje njegovih potreb (in v odvisnosti od te koristnosti seveda potem tudi kvantitativno).

V tem – z izolirajočo abstrakcijo pridobljenem – odnosu vidimo nakazano *strukturo prodaje – nakupa*¹, torej lahko zaradi enostavnosti nadaljujemo analizo odnosa prodajalec – kupec. Vedeti pa moramo, da so razmerja, ki se bodo pokazala v nadaljevanju, zaobsežena v odnosu

* V tej številki objavljamo prevod 3. poglavja iz prvega oddelka knjige Wolfganga Fritza Hauga »Warenästhetik und kapitalistische Massenkultur (I). 'Werbung' und 'Konsum', Systematische Einführung in die Warenästhetik«, Argument-Verlag, Berlin 1980, str. 41–54.

Wolfgang Fritz Haug, rojen 1936. leta v Esslingenu na Neckarju, je privatni docent na Inštitutu za filozofijo Svobodne univerze v Berlinu in od 1959. leta naprej urednik časopisa *Das Argument*. Poleg številnih krajših razprav v tem časopisu in drugje so izšla še naslednja njegova dela: *Kritik des Absurdismus*, Köln, 1976; *Der hilflose Antifaschismus*, 4. izd., Köln 1967; *Kritik der Warenästhetik*, Frankfurt/M 1971 (7. izd. 1980); *Warenästhetik, Sexualität und Herrschaft. Aufsätze 1963–1970*, Frankfurt/M 1971; *Bestimmte Negation. »Das umwerfende Einverständnis des braven Soldaten Schwejk« und andere Aufsätze*, Frankfurt/M 1973; *Vorlesungen zur Einführung ins »Kapital«*, Köln 1974 (2. izd. 1976); *Kampagnen-Analysen (1)*, Berlin/West 1978; *Die Einübung bürgerlichen Verkehrsformen bei Eulenspiegel*, Berlin/West 1978; *Ideologie/Warenästhetik/Massenkultur. Entwürfe zu einer theoretischen Synthese*, Berlin/West 1979; *Der Zeitungsroman oder Der Kongress der Ausdruckberater*, Zürich 1980; skupaj z drugimi sodelavci v projektu *Ideologietheorien: Theorien über Ideologie*, Berlin/West 1979; *Faschismus und Ideologie*, 2 Bände, Berlin/West 1980 itd. (*op. ur.*)

¹ Zdi se, da trditvi, po kateri kupca zanima blago samo kot uporabna vrednost, nasprotuje vsakdanje ravnanje, saj se kupec vendarle zanima tudi za ceno blaga, za katerega uporabno vrednost mu končno gre. K temu lahko pripomnimo dvojice: 1. pri tem naletimo na hierarhijo motivacij; interes za ceno je instrumentaliziran z interesom za uporabno vrednost; 2. ko se kupec zanima za ceno blaga, se postavi na stališče menjalne vrednosti, svojemu lastnemu denarju nasproti. Medtem ko je na prodajalčevi strani neposredno učinkujoče samo stališče menjalne vrednosti, najdemo na strani kupca še obe stališči menjave, le da je stališče menjalne vrednosti nasproti njegovemu denarju omejeno na golo posredujočo velikost.

neposredne menjave, čeprav – za razliko od razvojne ravni, ki jo označuje denarna forma – v »zaviti« obliki, tj. obliki, ki nastopa kot povezanost vsakega od menjalcev z njegovim nasprotnim stališčem.

Pridobitvi blaga v menjavi ustreza nakup, odtujitvi pa prodaja. Prodajalec »hoče prodati«. Kako pa lahko to voljo uresniči? Specifičen zakon ravnanja, ki v tem pogledu velja za prodajalca, lahko ustrezno izrazimo s formulacijo vsakdanjega govora: prizadeva si, da *mu bo blago odkupljeno*. Prodaja je dejavnost, ki je z določenega vidika obsojena na nedejavnost, je aktivnost, ki je v odločilni kritični točki pasivnost. Ne nazadnje je kupec tisti, ki mora biti pri tem, ko kupuje, neposredno dejaven. Prodajalec lahko usmerja svojo dejavnost samo na pogoje, pod katerimi se odločitev za nakup dogodi in izvrši. Tu se zaostri problem, lasten lastniku blaga: kako se kupec odloči za nakup in kako lahko prodajalec njegovo uresničitev pospeši?

Uresničitev odločitve za nakup vsebuje – in vsakodnevno se temu namenja velika pozornost – menjalno – vrednostno plat, ki je v tem, da blago pridobimo »ceneje« ali »dražje«. Vendar pa bomo tukaj izločili vidik »politike cen« in njegov nedvomni pomen za uresničitev nakupovalne odločitve. Lahko ga odmislimo predvsem zato, ker ta funkcija cene učinkuje najprej na podlagi uporabno-vrednostne funkcije. Odločilni smoter in torej gonilni motiv kupca je uporabna vrednost blaga. V metodični abstrakciji kvantitativnih vidikov menjalno-vrednostne plati moramo najprej raziskati funkcijo uporabne vrednosti za uresničitev nakupa.

Kupec kupuje blago zaradi njegove uporabne vrednosti. Ali lahko torej rečemo, da uporabna vrednost spodbudi nakup? Uporabno vrednost pojmujeemo poleg menjalne vrednosti kot eno od obeh določitev blaga. Producirati določeno blago pomeni, da ga namenjamo menjavi, podrejeni interesu menjalne vrednosti, tuji uporabi. Vendar pa te določitve s produkcijo še niso udejanjene. V jeziku kapitalističnih blagovnih producentov je to izraženo takole:

»Proizvod je končan šele, ko je prodan in plačan.« (E. Brödner, Schach den Kosten, Bad Wörishofen 1972, cit. po »Blick durch die Wirtschaft«, 23. 5. 1972).

Gospodstvo menjalno-vrednostne določitve nad uporabno-vrednostno in vrednostnega interesa nad produkcijo je bilo izraženo še kot produkcijski akt. Ob tem pa mislimo, da pod napačnim pregrinjalom trdno tiči pravilni pogoj: določilo menjalne vrednosti zahteva svojo udejanitev. Realizacija menjalne vrednosti pa se izpolni pri menjavi.

Problem realizacije se pogosto zaostriuje kot glavni problem blagovnih producentov. Za blago je določeno, »da postane denar«. Če te določitve ne zmore realizirati, bo postalo »blago v predalu«, pri čemer blagovni producent tvega tudi ekonomski propad. Naše raziskovanje se izostruje v vprašanje: Kakšno funkcijo ima uporabna vrednost blaga za razrešitev problema realizacije? Odgovor se zdi enostaven: Uporabna vrednost

spodbudi nakup. »Uporabna vrednost se realizira samo v uporabi ali konzumu«. (Marx, Kapital, I. Ljubljana, 1961, 2tr. 44). Konzum pa po pravilu lahko nastopi šele po nakupu. Obstajajo sicer oblike konzuma, pri katerih, kot npr. pri degustaciji, realiziramo del uporabne vrednosti že pred nakupom. Vendar pa je to možno le pri manjšem delu in le pri takoj potrošljivih uporabnih vrednostih; razen tega se po možnosti realizira samo *en* vidik uporabne vrednosti, npr. okus. S tem se pravilo vsekakor modificira, ne pa tudi razveljavi. Glasi pa se: *še le po zaključku prodaje lahko nastopi poraba*. Realizacija vrednosti je pogoj za udejanjenje uporabne vrednosti. Uporabna vrednost ne more dejansko (tj. kot udejanjena) spodbuditi nakupa. Po vseh pravilih nastopi njeno uresničenje v drugem času in na drugem mestu.

»Blago se mora ... realizirati kot vrednost, preden se more realizirati kot uporabna vrednost. Po drugi strani se mora blago izkazati kot uporabna vrednost, preden se more realizirati kot vrednost.« (Kapital I, str. 99–100).

Značilno je, da Marx, ki to protislovje formulira kot aporijo blaga tako ostro, kot je to le mogoče, ne opazi, da tu nastopi problem posebne vrste. Enostavno nadaljuje, ne da bi poskušal raziskati možnosti za razrešitev te navidezne aporije. Marx poudarek prestavi in v nadaljevanju obravnava protislovje, ki naj bi bilo v tem, da naj bi bil za vsakega lastnika blaga proces menjave po eni strani individualni proces, po drugi pa splošni družbeni proces. »Toda isti proces ne more biti hkrati za vse posestnike blaga samo individualen in obenem samo splošno družben.« (Ib. s. 100)

Obliko gibanja tega protislovja rekonstruira Marx zatem v obliki »splošnega blagovnega ekvivalenta«, denarja. Uporabna vrednost je pogoj za nakup in se lahko uresniči šele kot njegov rezultat. Uporabna vrednost mora spodbuditi nakup, hkrati pa uporabna vrednost ne more biti tista, ki ga spodbudi. Katera oblika gibanja ustvarja to protislovje?

Vsakdanji jezik odgovarja na to vprašanje, ko pravi: Kupec kupi določeno blago, ker si od njega obeta zaželeno uporabno vrednost. Preoblikujmo ta način govora v teoretično pojmovnega:

Ni realna uporabna vrednost tista, ki spodbudi nakup, temveč obljuba uporabne vrednosti. Kot vsakdanji jezik točno pove, je aktivnost kupca to, da si *od določenega blaga obeta uporabno vrednost*. Če ga vprašamo, zakaj si ravno od tega obeta določeno uporabno vrednost, bo svoj delež pri tem obetu uporabne vrednosti poskušal zmanjšati in jo pripisati blagu samemu: uporabno vrednost mu obljublja blago. Toča blago je nemo. Če kdo zanj govori, potem je to njegov lastnik ali prodajalec. Vendar naš kupec ne misli nanj, ko pravi, da mu blago obeta uporabno vrednost. Kaj torej misli? Iz vsakdanjega življenjanam je znano: »zunanost« blaga, »izgled«, »pojavnost«, morda oblikovanost »površine«, ki jo lahko otipaš s prsti, morda vonj – vse to, skupaj z imenom in označbo izvora, s podatki o vsebini, načinu uporabe, kvaliteti in kvantiteti itn., itd, vse to skupaj obljublja kupcu uporabno vrednost. Točneje rečeno, on sam si obeta

uporabno vrednost na podlagi teh mnogostranskih pojavnih materialov, ki »nagovarjajo« njegove čute in njegov en »čut«. »On sam« ne v pomenu zavestne, suverene subjektivnosti, temveč v smislu vznburjenja »gonilnega motiva« te subjektivnosti. Tako kot pravi Prometej Zeusu: »... vóli si delež, ki ti ga tvoje srce v prsih svetuje voliti« (primerjaj kasnejši ekskurz »Predelava v mitu« v tej knjigi), tako učinkuje obljava/obet uporabne vrednosti hkrati zunaj in znotraj; zavestnemu jazu »svetuje srce v prsih«, kaj »naj bi« izbral, in ta instanca, ki smo jo imenovali »gonilni motiv«, »se lepi na zunanjo pojavnost«, kakor se temu pravi v vsakdanjem jeziku. To kompleksno učinkovalno zvezo bomo imenovali *estetska obljava uporabne vrednosti* blaga. Analitično razlikujemo »objektivno« od »subjektivne« obljuje uporabne vrednosti. Pojem »objektivne obljuje uporabne vrednosti« naj označi čutne podatke, ki jih »oddaja« objekt in v katerih obliki se pojavlja uporabna vrednost pred uporabo;² pojem »subjektivne obljuje (obeta) uporabne vrednosti« naj označuje »dejavnost« subjekta ki si obeta od določenega objekta uporabno vrednost na podlagi objektivnih čutnih podatkov. Pri analitičnem razlikovanju subjektivne in objektivne plati estetske obljuje uporabne vrednosti ne smemo pozabiti, da ima to ločevanje samo analitično vrednost in da bi bila realna zveza nepojmljiva takoj, če bi obe plati ostro ločili.

S pomočjo na novo pridobljenih pojmov lahko zdaj odgovorimo na vprašanje, za katerega nam vseskozi gre. Glasi se: Kakšno vlogo igra uporabna vrednost pri nastanku nakupovalne odločitve? Uporabna vrednost ne more spodbuditi odločitve za nakup, ker jo je moč realizirati šele po njem. Šele po zaključku časa menjave lahko nastopi čas uporabe. Zdaj poznamo rešitev problema: to je *obljava (obet) uporabne vrednosti*. *Nosilec objektivne obljuje uporabne vrednosti, na podlagi katere si jo kupec subjektivno obeta od določenega blaga, je estetsko blago, znotraj naše de predstavlja svoj 'smisel'.*

S tem smo odkrili *temeljni zakon blagovne estetike: blagovna estetika, katere vsebina je obljava uporabne vrednosti, pripelje do menjave oziroma nakupa s stališča uporabne vrednosti*. S stališča menjalne vrednosti gledano je določujoči smoter, ki se inkomponira lastniku blaga kot gonilni motiv, izključno kvantitativno merljiva realizacija menjalne vrednosti. S sklepom menjave se ta določitev realizira. Gledano s stališča uporabne vrednosti je prilastitev blaga v obliki menjave nujni pogoj za realizacijo uporabne vrednosti. Iz tega izhaja, da je blagovna estetika neposredni sprožilni moment, kjerkoli se menjuje ali kupuje.

Da bi se izognili nesporazumom...

Spomnimo se na to, da s pojmom blagovno-estetsko še ne smemo misliti na embalažo ali reklamo. Zadostuje, da na tem mestu ta pojem

² V zgodbah o Eulenspiegelu se poleg obljuje uporabne vrednosti pojavi tudi obljava menjalne vrednosti. V 80. zgodbi plačuje Eulenspiegel vonj hrane (obljava uporabne vrednosti) z žvenketom denarja.

postavimo v odnos do »golega« telesa blaga. Temeljni pojem blagovne estetike je veljaven torej tudi ob nakupu moke ipd. Tudi tu ni dejanska uporabna vrednost »moke« tista, ki spodbudi nakup, temveč vzajemna igra objektivne in subjektivne obljube uporabne vrednosti. Kasneje bomo videli, da je npr. bela barva moke tako pomembna za subjektivno obljubo uporabne vrednosti, da se v interesu dobička pri prodaji nebele sestavine moke, ki hkrati pripadajo njeni uporabni vrednosti, izločijo v tolikšni meri, da je to že zdravju škodljivo (prim. oddelek 2, poglavje 8.3.: Kvalitativna obljuba uporabne vrednosti, na primer »estetska abstrakcija pri moki«). Estetski obljubi uporabne vrednosti na ljubo se tukaj uporabno vrednost delno izniči, tako da se jo mora – podobno kot pri nekaterih hranilnih in mineralnih snoveh prečiščenega riža – končno spet sintetično dodajati.

Omejitve

Zakonu blagovne estetike nasprotujejo vse medsebojne zveze, iz katerih izhajajo *realna poznavanja uporabnih vrednosti*. V danih okoliščinah omogočajo odločitev *proti estetski obljubi uporabne vrednosti*. Ta poznavanja lahko izhajajo iz ponavljanja dogajanja, seveda je to povezano z določenim dejavnikom negativnosti, izvirajo lahko iz dobrega *pregleda med produkcijo zadevnega blaga*, nad uporabno snovjo in kvaliteto predelave.

Predvsem pri *produkcijskih sredstvih kot blagu*, pri nakupu katerih je lahko dolgoletno in kolektivno izkustvo proizvajalcev odločilno, je vidik blagovne estetike v svojem obsegu učinkovanja običajno omejen.

Po drugi strani pa proti takšnemu izkustvenemu znanju delujejo odnosi razvite delitve dela. V sodobni družbi prevladujejo pretežno nakupovalni akti, pri katerih gre za neposredna življenjska sredstva, ki niso določena s produkcijskim znanjem. V vsakem primeru pa je lahko določeno produkcijsko znanje učinkovito v obliki kritičnega blagoznanstva, z blagovnimi testi in z njihovim javnim razširjenjem.

Nadaljnje omejitve bomo obravnavali pozneje.

3.2. Estetska abstrakcija blaga

Videli smo, da obe določitvi blaga – uporabna in menjalna vrednost – izražata v blagu dvoje nasprotnih interesov. Obe določitvi sta druga do druge v »asimetričnem« razmerju. Uporabno-vrednostna določitev je nosilka menjalno-vrednostne; po drugi strani pa menjalna vrednost gospoduje uporabni. O prilastitvi blaga ne odloča uporabna vrednost ali potreba po njej (čeprav se brez te instance ne more uresničiti nobena takšna odločitev, prim. prejšnji oddelek), temveč realizacija menjalne vrednosti. *Nasprotje interesov med stališčema uporabne in menjalne*

vrednosti, ki je usmerjeno na določeno blago, postavlja le to na odločilno preizkušnjo. Funkcija estetske obljube uporabne vrednosti je v tem, da navidezno rešuje to protislovje (rešuje ne z videzom, temveč s posredovanjem estetskega videza).

To, da je menjalna vrednost dominirajoče določilo blaga, se pri menjavi ali prodaji blaga izraža v obliki odmislitve uporabne vrednosti – to je prvi analiziral Marx s pojmom *vrednostne abstrakcije* ali *menjalne abstrakcije* (prim. Kapital I, str. 44–45). Ta pojem označuje dejansko stanje, ki ga lahko opazimo predvsem v ravnanju trgovcev in podjetnikov: »vrednost« blaga določajo menjalci, ne pa njegove telesne kakovosti, določa se torej po tem, kolikšne vložke zahteva njegova produkcija (ki se zasebnogospodarsko kažejo kot »stroški«, ki pa se končno, gledano s stališča celotne družbe, zreducirajo na delovni čas), torej čisto kvantitativno.

Pogoji konkurence, povezani z igro ponudbe in povpraševanja, to zvezo v pomembnem delu modificirajo in jo vsakdanji zavesti prikrivajo na pogosto nepregleden način.

Vrednostna abstrakcija – torej abstrakcija od uporabne vrednosti, izvedena s stališča menjalne vrednosti – se povezuje s fenomenom, ki se zdi kot njeno slepeče nasprotje:

z estetsko abstrakcijo. Delovanje te funkcije je bilo najprej stihijsko. Domnevati pa smemo, da *na podlagi izoblikovanega izkustva pri menjavi in prodaji bistveni poudarek ni bil dan biti, temveč pojavu uporabne vrednosti.* To odkritje je moralo prej ali slej voditi k temu, da so posebno pozornost namenili pojavnosti uporabne vrednosti v abstrakciji od njene realnosti. *Pojavnost kot takšno so sedaj fiksirali kot delovni predmet in jo zavestno obdelovali.* Vsebina in posebni produkt tega obdelovanja je postala obljuba uporabne vrednosti. S tem je bil ustvarjen za predmet v abstrakciji od realne uporabnosti blagovnega telesa estetsko blago kot takšno. Ta postopek imenujemo *estetska abstrakcija blaga.*

Fiksiranje estetskega v abstrakciji od realne eksistence tistega, kar »pomeni«, je za nas nekaj »samoumevnega«. Težko si predstavljamo, kakšen korak je bil storjen z »izsekanjem« vidika pojavnosti iz kompleksne dejanskosti in z njegovim definiranjem kot posebnega predmeta. V razvoju človeštva praksa menjave nedvomno ni edina in tudi ne najstarejša oblika družbene prakse, ki proizvaja estetsko abstrakcijo, *vendar pa blagovna menjava v toku svojega razvoja povzdigne estetsko abstrakcijo blaga v ekonomski prisilni zakon, ki zaradi konkurence postane za blagovne producente zunanja nujnost.*

Globlje raziskave starejše zgodovine in etnološke raziskave bi domnevno pokazale, da je estetske tehnike, proizvedene v starejših praksah, prevzela menjalna praksa – točneje: realizacijska funkcija – in jih razvijala naprej. Domnevati smemo, da je *na splošno dala estetska abstrakcija blaga razvoju estetskih tehnik močne spodbude* (prim. Haug 1975, str. 156 in naprej).

In ne samo to. Ustanovitev izobraževalnih ustanov za specializirane estetske tehnike (šol za umetno obrt in dr.) izhaja iz povpraševanja po specialistih za estetsko oblikovanje blaga, povpraševanja, ki je rezultat pritiska razvoja manufakture in industrije.

Estetska abstrakcija blaga sledi »zarezi«, ki jo je naredila privatna lastnina med sredstvom za življenje in nanj naravnano potrebo. Rezultat estetske abstrakcije blaga, estetska obljuba uporabne vrednosti se uklanja logiki nasprotja. V njem vključuje stališče menjalne vrednosti v estetsko-abstraktni formi sebi nasprotno stališče, stališče uporabne vrednosti. Z menjalno-vrednostnega stališča se je v estetski formi »pretirano« stopilo na stališče uporabne vrednosti. *Nezainteresiranost za uporabno vrednost blaga je nastopila kot ekstremni uporabno-vrednostni interes.* Menjalno dejanje je nasprotno dejanje (antagonizem). Opisati se ga dá kot nekakšen boj.³ Ta boj – kot tudi druga konfliktna razhajanja – se bojuje s sredstvi videza. Antagonistični videz se tukaj uklanja logiki nasprotja. Sombart je predlagal, naj si pri razumevanju bojnega sredstva videza pomagamo z reklamo kot *notranjim sredstvom prisile* (glej opombo na koncu tega oddelka). Estetska obljuba uporabne vrednosti dejansko učinkuje kot gonilni motiv v subjektivnosti tedaj, ko »odzvanja« v strukturi potreb(e) naslovnika in ga vodi k temu, da si od določenega blaga obeta uporabno vrednost. Če se postavimo na stališče »svobodne subjektivnosti«, se zdi takšna zunanja določitev gonilnega motiva dejansko kot mobiliziranje notranjega sredstva prisile. Tukaj se gospodstvo uresniči z obvladovanjem čutnosti. Obvladovanje estetskega omogoča produkcijo takšnih pojavov, ki posegajo v subjektivno čutnost naslovnikov in si jo podvržejo kot svoj določujoči smoter. To zvezo imenujemo *tehnokracijo čutnosti*, s tem pa razumemo *gospodstvo nad človekom, uresničeno s posredovanjem gospodstva nad estetskim materialom in subjektivno čutnostjo*.

Opomba

Vsebinsko pojma »notranje prisilno sredstvo« je z drugimi besedami izrazil L. Roselius (Kaffee Hag) v pismu cesarski upravi (z dne 5. 1. 1915). Predlagal je, naj se koncipiranje vojne propagande prepusti tistim ljudem v trgovini, ki imajo izkušnje z blagovno propagando. Kot načelo snubljenja je označil »obvladovanje množic z objemom«. Šlo je za transformacijo določenih ciljev naročnika v »željo množic samih«: množice se lahko pridobi le, »če se nam posreči, da jih prepričamo o koristi, ki jim bo tako dana in če bo doseganje te koristi postalo z zavestno organizacijsko uporabo propagande njihova lastna želja«. (cit. po Bongardu 1964, str. 40 s.)

³ »Gospodarsko delovanje lahko definiramo na naslednji način: kot boj ali sodelovanje (tipičen primer je z bojem nabito sodelovanje), s katerim posameznik ali skupina pridobi ali uporabi preračunljive stvari (Perroux, 1961, str. 97). Ta opredelitev je smiselna, če pri »bojem nabitem sodelovanju« mislimo na vzajemno priznavanje prostovoljnosti.

3.3. Zakon učinkovanja blagovne estetike

Videli smo, da je meja privatne lastnine tista, ki zadržuje potrebo pred realizacijo uporabne vrednosti tujega blaga. Prav tako smo videli, da je stališče menjalne vrednosti privatnih lastnikov tisto, ki loči estetsko od blaga in gre prek meja privatne lastnine potrebi možnega kupca nasproti kot hipertrofiran videz uporabne vrednosti. Temeljni zakon blagovne estetike dokazujemo s tem, da se nakupovalne odločitve ne sprejema zaradi realne uporabne vrednosti, temveč samo z obljubo uporabne vrednosti. Način učinkovanja tega zakona moramo sedaj natančneje raziskati. Spraševati se po načinu učinkovanja pa pomeni spraševati se po tem, kar smo do sedaj imenovali »odzvanjanje« pojavnosti uporabne vrednosti v strukturi potrebe. V vsakdanjem jeziku se ta postopek označuje s kategorijo »odmevnosti« in govori o tem, da določen pojav pri publiki »odmeva« ali »ne odmeva«. Takšen način govora lahko posnemamo in v nadaljevanju se bomo lotili obravnave načina učinkovanja s pojmom odmevnosti. S čim je utemeljeno odmevanje določene estetske obljube uporabne vrednosti pri naslovniki? Spomnimo se, kaj razumemo z odmevnostjo: *spodbuditev subjektivne obljube uporabne vrednosti na podlagi objektivne*, vzburjene čutnosti kupca z estetiko blaga. Kaj torej napelje možnega kupca, da si na podlagi videza uporabne vrednosti obljublja tudi dejansko uporabno vrednost? Seveda mora povezati videz z blagom. To pa se ne dotika vprašanja, kateri pojav je odmeven prej, prvi ali drugi. Ker estetsko uporabne vrednosti tukaj učinkujejo neposredno v abstrakciji od njene realne eksistence, je lahko osnova učinkovanja prav tako samo v subjektivni čutnosti. *Prej bo odmeval tisti videz, ki intimneje vstopa v strukturo potrebe naslovnikov*. To označujemo kot zakon učinkovanja blagovne estetike. Njegova ključna točka je v »notranjosti« možnega kupca.

3.4. Funkcijski obseg blagovne estetike

Po tem prvem sprehodu po naši raziskavi – pri kateri smo se navezovali na model enostavne blagovne produkcije, ki v čisti obliki nikoli ni obstajala – lahko določimo celoto blagovne estetike v abstraktno-spolni obliki, še preden se posvetimo njenim posebnim oblikam v kapitalistični družbi.

Blagovno estetiko lahko zdaj predstavimo kot zvezo učinkov, ki v okviru odnosov nasprotujočih si interesov privatnih lastnikov pusti učinkovati estetskost blaga na čutnost možnega kupca. Ključna točka mehanizma odmevnosti se nahaja neposredno v kupčevi *subjektivni čutnosti*. Medsebojno vzvratno povezovanje boljše ali slabše odmevnosti vodi k ustreznemu spreminjanju estetskega na blagu. To zopet spremeni pogoje njegove odmevnosti v subjektivni čutnosti, ki pa po *svoji strani postane*

značilni rezultat tega funkcijskega obsega. Stališče menjalne vrednosti je pomenil aktivno izhodišče točko abstrakcije blaga, uporabne vrednosti pa pasivno izhodiščno točko oblikovanja videza uporabne vrednosti.

Funkcijski domet blagovne estetike povzroči torej gibanje obeh instanc: estetskega na blagu in subjektivne čutnosti v njuni medsebojni odvisnosti. Skupni rezultat tega gibanja je bolj ali manj permanentno preoblikovanje čutnosti. Tako, npr., vodi propagiranje sredstev proti telesnemu vonju k nekakšni prestavitvi praga gnusa. Dodajanje umetnih arom določenim živilom premakne občutek okusa ipd. Na to se bomo kasneje vrnili (prim. oddelek 3 kot tudi knjigo »Poraba blaga in način življenja«) z razvitejšimi pojmi in v neposredni navezavi na ustrezni material.

Da bi utrdili dejanski status do sedaj razvitih elementov naše teorije in omejili njihov domet v zahtevi po izčrpnem razumevanju realnosti, si moramo priklicati v spomin *metodično abstraktnost* raziskave. Do sedaj smo izločali funkcijski domet blagovne estetike; zato smo morali abstrahirati od realizacije uporabne vrednosti, od porabe, ki estetsko odločilno relativizira. K temu se bomo kasneje spet vrnili.

Prevedel B. B.

BOGOMIL FERFILA

Samoupravno sporazumevanje in stabilizacija

V mesecu maju 1984 so Pravna fakulteta Univerze Džemal Bijedić v Mostarju, Center za teorijo in prakso samoupravnega sporazumevanja, Svet Zveze sindikatov Bosne in Hercegovine in Marksistični študijski center CK ZK Bosne in Hercegovine Veljko Vlahović organizirali jugoslovansko znanstveno posvetovanje z izredno aktualno temo – Teoretična in praktična vprašanja samoupravnega sporazumevanja in uresničevanja dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije.

O instituciji samoupravnega sporazumevanja bi lahko trdili, da se je v našem družbenogospodarskem sistemu skušal vzpostaviti sistem samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja kot zgodovinsko nov mehanizem delovanja gospodarstva (poleg trga, plana ter njunih modifikacij oziroma dopolnitev v sodobnih gospodarstvih). Naše gospodarstvo naj bi s tem mehanizmom, na katerega se nadgrajuje idiličen sistem dohodkovnih odnosov, postalo nekakšno socialistično tržno gospodarstvo, ki bi »ukinjalo« tržno stihijo, monopole, nedelovne dohodke, izkoriščanje itd. (bilo naj bi optimistična in neprotislovna podoba samoupravnega »otoka sreče«, B. Kovač). Grda gospodarska stvarnost pa nas je žal postavila pred drugačna dejstva: zadolženost, izgube, zapiranje trgov ne le v republiške, ampak celo v občinske meje, prevlada skupniskolastninskih teženj, krepitev administrativnega, birokratskega oziroma političnega vodenja gospodarstva itd.

Prav s takšnega vidika sta kritična ocena in analiza uvajanja, delovanja, rezultatov, prednosti in pomanjkljivosti samoupravnega

sporazumevanja in družbenega dogovarjanja nujno potrebni (posebej še zaradi dejstva, da takšna kritična anticipacija novega mehanizma ni bila opravljena, preden jo bil uveden – pač v skladu z jugoslovansko razvojno prakso, da v starih rešitvah vidimo samo slabo, v novih pa samo dobro).

Svet Zveze sindikatov Bosne in Hercegovine je pripravil uvodni referat za posvetovanje – Samoupravno sporazumevanje v procesu združevanja dela in sredstev pri pridobivanju dohodka z deležem pri skupaj ustvarjenem prihodku. V njem prevladuje optimistično gledanje na samoupravno sporazumevanje, čeprav so poudarjene tudi nekatere težave in pomanjkljivosti: razširjenost pridobivanja prihodka OZD iz deleža pri skupaj ustvarjenem dohodku in prihodku je bila majhna (v letih 1982–1983 med 13 in 14% celotnega prihodka gospodarstva Bosne in Hercegovine) – delež je tudi bolj ali manj stalen, saj so OZD do samoupravnega sporazumevanja precej zadržane (močno se uveljavlja le pri porabi sredstev Sklada federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja manj razvitih republik in SAP Kosovo, kar izčrpa tudi velik del prihodka, ustvarjenega v Bosni in Hercegovini); večinoma je združevanje dela in sredstev prisotno kot skupno vlaganje sredstev za naložbe na ravni delovne ali sestavljene organizacije združenega dela, zunaj njih pa le redko; omenjeni so tudi primeri, da partnerji skušajo tudi v sistemu samoupravnega sporazumevanja obdržati svoj monopol, ugodnosti na trgu itd. Prav tako so poudarjene neugodne zunanje okoliščine oziroma gospodarske razmere, ki ne spodbujajo združevanja dela in sredstev med organizacijami združenega dela.

V uvodnem referatu in tudi na celotnem posvetovanju je bilo slišati morda preveč argumentov v smislu: mehanizem samoupravnega sporazumevanja in institucija združevanja dela in sredstev sta brezhibna, le v gospodarstvu ju premalo in nepravilno uporabljajo. Večjo pozornost bi bilo potreb-

no nameniti velikim gospodarskopoličnim dilemam tega mehanizma:

- ali samoupravno sporazumevanje po svoji logiki uvaja birokratske, administrativne, politične elemente (postopke, miselnost, rešitve v gospodarjenje in je s tem močan impulz širjenja administracije (neproizvodnih delavcev) v OZD, kar bistveno zmanjšuje delovno storilnost, konkurenčnost na svetovnem trgu itd.);

- samoupravno sporazumevanje je le oblika sprejemanja odločitev, nič pa ne govori o vsebini, merilih in parametrih gospodarskega odločanja, ki bi morali v praksi udejaniti učinkovitost OZD in celotnega gospodarstva v distribucijskem (družbena lastnina) in alokacijskem smislu (rast in razvoj);

- ali je bilo samoupravno sporazumevanje tisto sredstvo, ki je upravnim strukturam (občini, republiki in federaciji) omogočilo, da se je združenemu delu odvzel velik del dohodka, ki je bil materialna osnova hipertrofiji institucij skupne in splošne potrošnje;

- ali je samoupravno sporazumevanje tudi institucija, s katero si lahko močnejši partner legalno, »samoupravno« zagotovi monopol, saj skoraj ni ovir, ki bi mu onemogočale postavljanje pogojev slabšim partnerjem (sivi trgi deviz, vsa mogoča napihovanja sicer »določenih« cen itd.);

- ali je dejstvo, da samoupravno sporazumevanje potrebuje tudi zunanji nadzor, zunanjega razsodnika, potencialna nevarnost, da se takšno samoupravljanje spremeni v »dirigirano samoupravljanje« (Bajt), gospodarjenje, ki ga dirigirajo neekonomski, politični dejavniki (državne in paradržavne institucije, družbenopolitične organizacije);

- ali ni prav takšna vloga republiških, občinskih struktur, ki vidijo le interese svoje regije oziroma svojih OZD, pglavitni razlog za sedanjo materializacijo gospodarskih tokov, zapiranje v republiške in občinske meje, republiška, nacionalna trenja (podrobneje glej: A. Bajt, Gospodarski sistem in učinkovitost socialističnega samoupravljanja, Naši razgledi, september 1981).

Samoupravnemu sporazumevanju je potrebno tudi s takšnega vidika določiti prostor delovanja, kjer bo deloval v skladu s tržnoplanskim mehanizmom, ne pa kot njegov totalni substitut (pokazalo se je kot nujno potrebna institucija pri proizvodni

kooperaciji, odpravljanju »ozkih grl«, sistematični delitvi dela itd.).

Za posvetovanje je bilo predloženih več kot 30 referatov, ki so večinoma obravnavali različne vidike samoupravnega sporazumevanja, deloma pa tudi druga področja (izvoz, inflacija, družbena lastnina, dohodek, tehnološki razvoj).

Podrobneje bom razčlenil nekaj pisnih prispevkov, nato pa še razpravo na srečanju.

D. Vekić je v razpravi Pogled na aktualne probleme dogovarjanja in sporazumevanja navedel raznovrstne primere deformacije samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, ki jih je obravnavalo Ustavno sodišče Bosne in Hercegovine: nezakonito odvzemanje dohodka in osebnega dohodka delavcem iz združenega dela, financiranje raznih samoupravnih interesnih skupnosti, razvojnih programov občin, mest, oblikovanje »črnih skladov«, poskusi, da se sredstva za realizacijo samoupravnih sporazumov pridobijo iz materialnih stroškov OZD ali s povišanjem cen itd. Ugotavlja številne slabosti pri dajanju pobud, oblikovanju, sprejemanju, uresničevanju, nadzoru samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja ter poudarja prednost in obenem pomanjkljivost dejstva, da imamo v Jugoslaviji nekaj milijonov (!) samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov. Dušijo pravni sistem, hkrati pa je cela vrsta področij, ki še niso usklajena z ustavo in zakonom o združenem delu (meni, da bi bilo potrebno v federaciji sprejeti še okoli 800, v Bosni in Hercegovini pa okoli 200 izvedbenih predpisov). Zaverovan v vsemočnost pravne ureditve vidi pomemben napredek v tem, da se nekatera ključna vprašanja uredijo z zakoni, ne pa s samoupravnimi sporazumi.

H. Džojić v lapidarnem slogu najprej ugotovi, da smo sistem delitve osebnih dohodkov spreminjali vsakih nekaj let (pa je bil vsakokrat neuspešen), nato pa naniza slabosti samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja pri delitvi dohodka, ki bi jih bilo potrebno odpraviti:

- s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem so se skušala v relativno kratkem obdobju zajeti skoraj vsa področja delitve dohodka, kar vedno ni dalo najboljših rešitev;

- število pravnikov se je zelo povečalo;

- dolgotrajnost in veliki stroški, ki jih

zahtevata samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje pa seveda nujnost strokovnega znanja in interesa;

- vsebina sporazumov in dogovorov je često kompilativna (parafraziranje političnih stališč, vendar samo tistih, ki so »po godu«);

- merila za kakovost in količino dela niso izoblikovana;

- relativno večji poudarek je na urejanju izjemnih osebnih dohodkov (bolezni, ločeno življenje, dnevnice) kot pa ugotavljanju osnov in meril za nagrajevanje po delu;

- nedefiniranost razsežnosti družbenega urejanja dohodkovnih odnosov, nerazvitost nadzornih oziroma izvedbenih mehanizmov;

- primarnost oblike, ne pa vsebine,

- nevarnost, da samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje postane ta podaljšana roka države, administrativno ne pa samoupravno sredstvo (npr. dejstvo, da je izvršni svet družbenopolitične skupnosti podpisnik družbenega dogovora). Zato je nujno odpraviti oziroma omiliti to pomanjkljivost:

- državo je potrebno povsem izločiti s področja urejanja dohodkovnih odnosov;

- dosledno in objektivno meriti izvršitev vseh delovnih nalog ter tako odpraviti delitev na proizvodno (normirano) in neproizvodno (nenormirano) delo;

- razvijati sistem samovrednotenja delovnega prispevka vsakega delavca;

- pritegniti znanost k razvijanju sistema delitve (ki je pokazatelj razvitosti samoupravnih odnosov).

R. Hrnjaz se je lotil nadzora in odgovornosti pri sprejemanju in uresničevanju samoupravnih sporazumov. Zanimiv je podatek, ki ga navaja za ponazoritev: v anketi Sveta Zveze sindikatov Bosne in Hercegovine je kar 72% delavcev izjavilo, da ne sodeluje ali samo delno neposredno sodeluje pri samoupravnih delavski kontroli. Uresničevanja samoupravnih sporazumov torej ne nadzirajo delavci in organi samoupravne delavske kontrole. Pogosto se samoupravni sporazumi tudi ne spoštujejo (ni državnih sankcij), posamični, posebni interesi se v njih pogosto prikazujejo kot obči, družbeni interesi, delavci ne morejo vplivati na njihovo spreminjanje in uresničevanje.

Možnosti za uresničevanje razrednih interesov v samoupravnem sporazumevanju je proučeval *R. Kuzmanović*. Podvomil je o

pravni naravi samoupravnih sporazumov. Vseh namreč ne moremo postaviti pod isto streho. Samoupravni sporazumi, ki so obvezni in ki nastanejo brez pozitivno izražene volje subjektov (urejanje medsebojnih odnosov delavcev v združenem delu, združevanje TOZD v DO), vsebujejo elemente državne norme, samoupravni sporazumi, ki so neobvezni, pa so izvirni instituti samoupravnega prava.

Številne okoliščine pa otežujejo uresničevanje poglavitnih interesov delavskega razreda: konfliktnost družbenih situacij (odnosov in interesov), egoizem in individualizem v medčloveških odnosih, nizka razredna zavest, premajhno prizadevanje subjektivnih dejavnikov.

Še nekaj najbolj zanimivih poudarkov iz razprave na posvetovanju.

Treba je omeniti vrsto pokazateljev stanja v našem gospodarstvu in družbi, ki otežujejo normalno delovanja kateregakoli mehanizma (ne samo samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja):

- da smo po izobrazbi zaposlenih zadnji v Evropi, po vlaganjih v izobraževanje pa drugi;

- da ima od enega milijona nezaposlenih okoli 40% diplomu določene stopnje (od strokovne šole dalje);

- da se v Jugoslaviji za znanstvenoraziskovalno delo namenijo 1% narodnega dohodka, v razvitem svetu pa 3%;

- da v Zahodni Evropi 80% doktorjev znanosti dela v praksi (tudi 70% magistrstov), pri nas pa le 6%;

- da je v Zahodni Evropi tehnološki razvoj tako hiter (obenem z njim pa tudi izobraževanje), da delavec v svoji delovni dobi povprečno zamenja 6 do 8 poklicev;

- da je delovna kultura pri nas takšna, da delavec od 420 minut delovnega časa dela povprečno samo 200 minut itd.

Zanimiva so bila tudi razmišljanja, kako premagati vse bolj perečo nezaposlenost. Le 6,3 milijona zaposlenih v družbenem sektorju ima pravico do dela z družbenimi sredstvi, 1 milijon pa je nezaposlenih (kar vse skupaj ponazarja stopnjo družbenosti produkcijskih sredstev – možnosti za dostop do načelno družbenih produkcijskih sredstev). Zato bi bilo potrebno vzpostaviti nekakšno obliko konkurence med zaposlenimi in nezaposlenimi, zaposlene pa nujno deliti na dobre in slabe delavce; tiste, ki jim je delo v OZD

edini vir zaslužka, in tiste, ki jim je le postranski vir. Vrli pravnik, ki jo tako razmišljal o nezaposlenosti, je navrgel celo idejo o ustanovitvi nove samoupravne interesne skupnosti z dvema zboroma: zborom zaposlenih kot ponudnikov storitev in zborom nezaposlenih kot uporabnikov.

Poudarjen je bil tudi fetišizem samoupravnih institucij, ki zanika vlogo trga in državnega posredovanja, ter opozorjeno na zvezo med vizijami naše normativne ureditve in Proudhonovimi koncepcijami, s katerimi se je spopadel že Marx.

V našem gospodarstvu in družbi bi morale institucije trga, plana, samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, solidarnosti delovati vzporedno, ne pa izključujoče. Namesto tega pa se razredna vsebina samoupravnih sporazumov samozadovoljno oportunistično omejuje le na verbalizem in normativizem. V takšnih razmerah delavski razred ne obvladuje družbene reprodukcije, opravi pa bi morali z iluzijami, da mu bodo to omogočili razkošni in bleščeči predpisi.

Vse pogostejše državno posredovanje je čedalje bolj izhod v sili, vendar pa je država izgubila ugled in ji ne pomaga dosti niti odevanje v tancice demokracije. Vse večje naslanjanje na administriranje državnih, republiških in občinskih struktur povzroča le zapiranje, lokalizem, regionalne konflikte (teza: »Tudi komuna bi bila rada država.«)

Skupna točka raznovrstnih znanstvenih (pravnih, političnih, ekonomskih socioloških) pogledov je, da so skoraj vsi poudarjali številne slabosti, nedorečenosti samoupravnega sporazumevanja, vendar pa so iz tega povzemali različne ugotovitve ali pa jih sploh niso.

Po radikalnosti kritike so prednjačili ekonomski pogledi, vendar se je kot na vseh srečanjih, kjer se multidisciplinarno obravnavajo določene teme, spet pokazalo, da ima pač vsaka stroka svoj predmet proučevanja, svojo metodo, slog obravnavanja in da ni mogoče pričakovati več kot približnega zlitja mnenj, ne pa tudi enotnosti sklepov in smernic.

Koristno kazalo

(k Marxovim in Engelsovim Izbranim delom)

Pred časom je Cankarjeva založba izdala k svoji zapaženi izdaji Marxovih in Engelsovih Izbranih del, ki jih običajno označujemo z MEID, še dodatni zvezek z naslovom: Karl Marx – Friedrich Engels, *Izbrana dela* v petih zvezkih, *Stvarno in imensko kazalo*, CZ, Ljubljana 1982, 816 str. S tem smo v slovenščini dobili dokaj obsežen kompleks del obeh utemeljiteljev marksizma, hkrati pa – s stvarnim in imenskim kazalom, ki ga je pod mentorstvom dr. Božidarja Debenjaka in sodelovanja širše delovne skupine uredil Pavle Zgaga – izredno koristen pripomoček za lažji vstop v *Izbrana dela* in s tem tudi za večjo ekonomijo časa pri njihovem študiju.

Izbrana dela Marxa in Engelsa v petih zvezkih so začela izhajati leta 1967, zadnji, peti zvezek pa je bil objavljen 1975. Končno redakcijo prvih dveh zvezkov je opravil Božidar Debenjak, redakcijo tretjega, četrtega in petega pa pokojni Boris Zihlerl.

To sicer niso prva izbrana dela Marxa in Engelsa v slovenščini. Prva slovenska izdaja Marxovih in Engelsovih izbranih del je izšla v letih 1950 in 1951 v dveh zvezkih. Prirejena je bila po prvi povojni ruski izdaji in je z njo delila tudi pomankljivosti in pristranosti. Tako v njej ni, med drugim, zgodnjih Marxovih in Engelsovih del, ki so ne samo pomemben biografski podatek o njunem razvoju, marveč v marsikaterem elementu tudi pomembna sestavina njunih teoretičnih pogledov sploh.

Izbrana dela v petih zvezkih so zato v mnogočem pionirsko založniško in prevodno dejanje. O tem priča že prvi zvezek, v katerem najdemo najpomembnejše odlomke iz znane Marxove kritike *Heglove filozofije državnega prava* (1843), prevod Engelsovih *Očrtov za kritiko nacionalne ekono-*

mije (1843) itd. Posebej je treba poudariti, da so tu tudi celotni »Pariški rokopisi« oziroma *Ekonomsko-filozofski rokopisi* (1844), ki se jim je dogmatska šola izogibala predvsem zaradi njihove jasne tematizacije problematike alienacije in njene kritike. Prvikrat smo Slovenci dobili tudi (čeprav še ne celotnega) obsežnejši izbor iz Marxove in Engelsove *Nemške ideologije* (1845/1946), katere prvi del je bil objavljen v slovenščini že leta 1956. Iz kasnejšega razdobja so bili, med drugim, v *Izbrana dela* vključeni prvokrat v slovenščino prevedeni Marxovi in Engelsovi spopadi z anarhizmom in Bakuninom v času I. internacionale, večje poglavje iz Marxovih *Očrtov kritike politične ekonomije* pod naslovom *Obdobja ekonomskega formiranja družbe* in pa Engelsova razprava *Zunanja politika ruskega carizma*.

Tudi v drugo izdajo Marxovih izbranih del niso bili vključeni njuni večji teksti, kot je Engelsov *Anti-Dühring*, ki je sicer doživel po vojni več slovenskih izdaj, *Kapital*, katerega prvi zvezek je bil preveden v slovenščino 1961. 1, drugi 1967 in tretji 1973.

Lahko trdimo, da so *Izbrana dela*, kljub možnim pripombam glede potrebe, da bi vanje vključili nekatere spise v celoti in tudi nekatere, ki so bili izpuščeni (npr. Marxovo kritiko Heglove filozofije državnega prava oziroma *Debate o gozdni krajji*), ne samo pričevanje o antidogmatskem razumevanju njunega izročila in s tem dokument o odpiranju širših horizontov v »receptiji« marksizma na Slovenskem. Ta dela, ki so prišla dokaj množično v roke mlajšim študirajočim generacijam, so tudi imela in imajo dokajšen vpliv na oblikovanje teoretične zavesti mlajših rodov, kar je še posebej treba poudariti.

V celoti gre za dokaj obsežen izbor tekstov, ki so kronološko razporejeni in ki obsegajo nekaj tisoč (skupno 3766) strani. Takšen obseg je že sam na sebi v današnji naglici poprečnemu bralcu zelo težko dostopen. Res je, da resen študij Marxovih in

Engelsovih del zahteva, da jih prebiramo v celoti. Vendar pa to ni praviloma fizično mogoče za vsa dela niti zmeraj potrebno, da zaradi določenih teoretičnih in praktičnih navezav, preberemo vsako delo v celoti. Včasih nas zanima, kaj sta Marx in Engels mislila o kakem posebnem problemu, npr. o vprašanju enakosti oziroma neenakosti med ljudmi, o politični moči, tehnologiji, o dialektiki, o vojni sami itd. V takih primerih bi bilo seveda zelo nefunkcionalno, če bi prebirali vsa njuna dela in sami iskali reference. Razen tega moderna delitev dela v družboslovju zahteva, da Marxovo in Engelsovo misel »beremo« tudi v luči kasnejšega in sodobnega razvoja družbenih ved (npr. kategorije razredov, slojev, interesnih skupin, vrednosti in presežne vrednosti, krize itd.).

Zato je treba samo pozdraviti dejstvo, da smo dobili dodatni zvezek k *Izbranim delom*, ki vsebuje *stvarno in imensko kazalo* k njim. Seveda so se sodelavci in zlasti urednik, na kar sam opozarja v *Predgovoru*, morali spopadati pri sestavi obsežnega in dokaj razčlenjenga kompendija s številnimi problemi, ki segajo od vprašanja enake uporabe kriterijev pri prepariranju posameznih tekstov do specifičnih problemov, ki so povezani s prevajanjem tekstov, ki ga je opravilo večje število prevajalcev. Urednik naveda, da kljub koordiniranju dela posamezni preparatorji niso imeli enakih kriterijev pri odbiru gesel iz tekstov. Zato se je moral sam lotiti zamudnega ponovnega obdelovanja nekaterih tekstov. Kar zadeva neusklajenosti med slovenjenjem posameznih terminov, se urednik ni odločil za to, da bi v kazalu korigiral posamezne termine, marveč navaja temeljna gesla pač tako, kot so bila prevedena. V tem mu lahko damo prav, saj nekateri temeljni termini še niso usklajeni v strokovni javnosti, čeprav je glede drugih doseženo soglasje. Z odkazovanjem na druga gesla in z natančnejšo razčlenbo posameznih gesel pa so bile presežene (nekateri) pomanjkljivosti takega postopka že v tej izdaji.

Če primerjamo gesla tega dela z gesli, ki so navajana v izvirni izdaji in drugih kazalnih, vidimo, kakšen napor je bil vložen v to delo. Ne samo da je tu geslovnik veliko bogatejši, marveč je tudi praviloma s poslušom notranje razčlenjen tako, da to ustreza specifičnim problemom časa in prostora, ohranja pa hkrati svetovni horizont. O tem se prepričamo, če si npr. samo bežno ogledamo takšna

gesla, kot so *delo*, *država*, *individuum*, *interes*, *morala*, *svoboda*, *osebnost*, *razred*, *revolucija* – če omenimo samo te besede.

Seveda tako zahtevno delo ni moglo biti brez nekaterih šibkosti, na nekatere izmed njih opozarja sam *Predgovor*, ki se sploh odlikuje po jasni metodološki zastavitvi celotne naloge in tudi po opozorilih na odprta vprašanja.

Naprej je vprašanje izčrpnosti temeljnih gesel oziroma odločanje za to, kdaj je neko geslo temeljno, kdaj pa je le podvarianta nekega širšega gesla. Tu seveda ne more biti nekih popolnoma objektivnih in statičnih kriterijev. Sam bi npr. izbral geslo »interesna skupina« za eno izmed temeljnih gesel, ne pa samo za podvrsto gesla »interesni«. Isto velja tudi za »politično emancipacijo«, »osvoboditev dela« in verjetno tudi za nekatere druge pojme. Človek ima tudi občutek nedoslednosti glede načina navajanja posameznih pojmov oziroma njihovih korelativnih zvez: delno se označujejo samo s številkami strani, delno oziroma večinsko pa tudi z ustrežno specifično besedno konceptualizacijo, kar opazimo npr. pri pojmu »politika«.

Te in druge možne pripombe seveda nimajo namena, da zmanjšajo pomen *Stvarnega in imenskega kazala* (imensko kazalo je pripravila Diana Sivec), marveč predvsem, da opozorijo na nekatere možne smeri oblikovanja posebne slovenske marksistične in marksološke terminologije. Da želi biti tudi prispevek in spodbuda k oblikovanju te terminologije, na to opozarja v *Predgovoru* delo samo. In to upravičeno: mnogi ključni termini še niso dovolj osvetljeni in je njihovo slovenjenje še vedno nedosledno in neusklajeno. Že pred časom sem opozoril na problem prevajanja termina »die bürgerliche Gesellschaft« (gl. TiP št. 1/1983). Če kazalo v celoti sledi izbranim tekstom, potem lahko ugotovimo, da so ta izraz prevajalci slovenili z *občansko družbo* oziroma z *meščansko družbo*. Prevajalci se torej očitno izogibajo po mojem v marsikateri zvezi ustreznjšemu prevodu omenjene sintagme s »civilno družbo«. To vprašanje, o katerem se je začela pred časom razprava v *Teoriji in praksi* (gl. tudi prispevek dr. Božidarja Debenjaka v TiP št. 1/1983), še ni, kot mnoga druga, dokončno razrešeno. Tu seveda ni prostor, da bi ponavljal že izrečene argumente v prid svojemu predlogu. Zveze, v

katerih se po navedbah *kazala* uporabljata termina »meščanska družba« in »občanska družba«, vsekakor opozarjajo na nedoslednosti v prevajanju. Pomeni, s katerimi *kazala* specificira »občansko družbo«, pa pričajo o tem, da pri Marxu ne gre v tej zvezi za družbo kot občestvo, marveč za njeno nasprotje: ne za skupnostno-politično družbo, marveč za zasebniško-individualistično družbo. Ker se termin »die bürgerliche Gesellschaft« začenja uporabljati tudi v tekstih, ki aktualizirajo politično problematiko socialistične družbe (nekateri pri nas govorijo o »socialistični meščanski družbi«, drugi pa uporabljajo drugačne termine), postaja to terminološko vprašanje aktualno ne samo zgodovinsko, marveč tudi v sodobnem publicističnem oziroma strokovnem jeziku.

Stvarno in imensko kazalo k MEID je vsekakor pomemben pripomoček k študiju Marxovih in Engelsovih del. Iz njega jasno sledi idejno in teoretično bogastvo marksističnega izročila za sodobno mišljenje. Zato bo to delo prišlo prav ne samo tistim, ki se specialistično-marksološko ukvarjajo z Marxovo mislijo, marveč tudi tistim, ki želijo premišljati aktualne probleme svoje stroke in našega časa v navezavi na epohalni horizont socialne emancipacije. Lahko rečemo, da odpira to delo, ki je plod dobrega strokovnega usmerjanja in timskega sodelovanja skupine mlajših družboslovcev, še bolj na stežaj vrata v izvirno marksistično mišljenje širši osveščeni javnosti, koristno pa bo tudi v pedagoškem procesu.

Skupaj z Marxovimi in Engelsovimi *Izbranimi deli* v petih zvezkih in z drugimi že objavljenimi prevodi del obeh mislecev oziroma s tistimi, ki so v tisku (to leto predvidoma izidejo slavni *Grundrisse* pri založbi *Delavska enotnost*) so ta dela ne samo znamenje odprtega in ustvarjalnega pristopa k Marxovi in Engelsovi misli, marveč tudi valobilo k samostojnemu mišljenju o problemih našega časa.

S temi in drugimi prevodi pa je tudi položen temelj za sistematično izdajo zbranih del Marxa in Engelsa, ki jih pod vodstvom dr. Božidarja Debenjaka študijozno pripravlja Inštitut za marksistične študije SAZU.

Adolf Bibič

ZDRAVKO MLINAR

Humanizacija mesta

Sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici (izd. založba Obzorja, Maribor 1983, 378 str.)

Knjiga dr. Zdravka Mlinarja *Humanizacija mesta* je pomemben prispevek k jugoslovanski sociološki in tudi širši družboslovni obravnavi socialnih procesov v mestu ter urbanizma in urbanističnega planiranja. Knjiga gotovo ni pomembna samo zaradi tega, ker avtor razčlenjuje izsledke empiričnih raziskav sociološko-urbanističnih vprašanj – sicer za sociološko analizo izjemno zanimivega mesta – Nove Gorice. Posebno pozornost zasluži to, kar je v jugoslovanskem empiričnem sociološkem raziskovanju mesta in urbanizma določen »presežek«, to je namreč poskus integracije in interpretacije empiričnih izsledkov, ki se sicer nanašajo na določen čas in prostor, na podlagi širše teorije družbenega razvoja in sprememb. Po tej nameri se avtor uvršča v tokove »nove urbane sociologije«, ki ne izhaja več tako kot »klasična urbana sociologija« iz določene sociološke teorije mesta kot posebnega in oddeljenega področja družbene realnosti, marveč realnost obravnava kot del globalnih družbenih sprememb. Integracija in interpretacija, če seveda uspeša, omogočata, da empirični izsledki ne »obvisijo« v zraku, torej ne dajejo le pregleda nad določenim časovnim presekom v življenju nekega mesta, marveč nakazujejo, v kakšnem razmerju so procesi v tem mestu do hipotetičnih globalnih razvojnih procesov. Takšen postopek pa tudi omogoča posploševanje ugotovitev, ki bi sicer veljale le za določen čas in prostor.

Zaradi narave tega prikaza ne bom obširneje komentiral avtorjevih ugotovitev, omejil se bom le na, po mojem mnenju, najpomembnejše.

Najprej nameravam obravnavati *koncept* *socialistične humanizacije*, ki je po avtorjevem mnenju najširša teoretska pojasnjevalna osnova za analizo družbenih procesov pri nas. Pomeni mu nekakšen »skupni imenovalček«, okoli katerega se spleta številne praktične in vsakodnevne težave, ki na prvi pogled sploh niso neposredno povezane

z dolgoročnimi težnjami človekovega osvobajanja. Opredeljuje jo kot »protisloven proces človekove emancipacije, v katerem se uveljavlja enotnost nasprotij z vidika socializacije in individualizacije« (str. 12). Čeprav ne povsem eksplicitno, je gotovo, da avtor koncepcijo socialistične humanizacije opredeljuje v nasprotju z drugima tipoma socializacije in individualizacije. S tistim, ki je (bil) prevladujoč v »tradicionalnih družbah«, kjer je (bila) posameznikova osebnost popolnoma utopljena v skupnosti, in s tistim tipom, značilnim za kapitalistične družbe, kjer je individualnost posameznika dosežena z omejevanjem in podrejanjem drugih. Avtor vidi v preseganju razrednih razlik (odpravljanje izkoriščanja?) možnost za enotnost sicer protislovnih procesov, torej za osamosvajanje (individualizacijo) posameznika in *hkrati* za njegovo svobodno in neprislilno povezovanje. Moram poudariti, da avtor ne opisuje tega procesa kot že doseženo stanje, marveč ga razume kot *težnjo*, ki vznikla iz protislovij našega družbenega razvoja. Proces socialistične humanizacije mu obenem tudi pomeni »prehajanje človeka od objekta k subjektu«. Takšna opredelitev pa mu tudi omogoča analizo planiranja, v kateri posebej poudarja *zvestno* usmerjanje razvoja. Brez predpostavke o človeku kot subjektu planiranje kot *zvestno* usmerjanje sploh ni možno, obenem pa ravno analiza konkretnih planerskih praks lahko pokaže, koliko je ta »subjektivizacija« danes mogoča s podrejanjem enih drugim.

Kakšno vlogo imata mesto in urbanizem v procesih socialistične humanizacije in osvobajanja človeka? Mlinar opredeljuje mesto oz. urbano družbeno okolje kot tisto okolje, ki naj bi »v svoji celovitosti – vštevši tako prostorsko-fizično kot družbeno razsežnost – spodbujalo k človeški emancipaciji, in sicer tako z odpravljanjem preostankov razredne neenakosti kot tudi s spodbujanjem medsebojne različnosti« (str. 13). Avtor se s tem uvršča v tisto tradicijo misli o mestu in urbanizmu, ki vidi v njem »libertistično dimenzijo«, v nasprotju s tistimi, za katere je mesto samo vir odtujitve od narave in človeka. Ni treba posebej poudarjati, da je slednja usmeritev še kako značilna prav za slovenski prostor.

Čeprav je avtor učinkovito pokazal, da je moč s to teoretsko perspektivo interpretirati

številna konkretna dogajanja in procese, pa je treba pri koncepciji socialistične humanizacije vendarle opozoriti na določen problem, in sicer preseganje razrednih razlik. Če razredne razlike v socializmu razumemo kot dediščino predhodnih produkcijskih načinov (npr. kapitalističnega), tedaj pri koncepciji socialistične humanizacije ni večjih problemov. Problemi pa so, če izhajamo iz predpostavke, da se razredne razlike pri nas pojavljajo kot učinek specifičnega »socialističnega« načina družbene produkcije, kot rezultat notranjih protislovij. Zato bi bilo potrebno premisliti, kakšno vlogo ima koncept socialistične humanizacije, če izhajajo iz predpostavke o še vedno »razrednem značaju« socialističnih družb, ki se poraja in obnavlja iz njenih lastnih protislovij.

Najzanimivejša so poglavja, v katerih avtor govori o dejavnem odnosu prebivalcev do problemov v mestu. Tu mislim predvsem na urbanizem in sodelovanje prebivalcev pri njem ter krajevno in hišno samoupravo. Prav te teme, ki jih lahko skupno poimenujemo »urbana politika« ali pa »delovanje lokalnih političnih sistemov«, so bile v sociološkem in še posebej tudi politološkem proučevanju tudi najbolj zastavljene ali pa so bile omejene zgolj na ugotavljanje, kakšen vpliv prisojajo posamezniki določenim institucijam ali pa sami sebi pri odločanju o bolj ali manj pomembnih zadevah. Z metodološkega vidika je še posebej pomembno, da avtor presega oz. dopolnjuje takšne konvencionalne metode analize političnega vplivanja in aktivnosti prebivalcev s »kvalitativnimi« metodami, ki mu izza povprečij razkrivajo negativna ali pa pozitivna odstopanja. Takšna značilna analiza je raziskovanje hišne samouprave, ko avtor ugotavlja, da je hišna samouprava večinoma še dokaj omejena. Navedel pa je nekaj primerov, kjer so se stanovalci »izjemno angažirali, razvili številne oblike medsebojne pomoči, skupno družabno življenje v zgradbi itd.« (str. 303). Če sem že omenil, da želi avtor dati ugotovitvam iz Nove Gorice širšo razsežnost, s tem da jih vključuje v širše razvojne smeri, pa moramo opozoriti tudi na njegovo drugo metodsko načelo: še posebne pozornosti je vredno tisto, kar odstopa od povprečja, kar je nenavadno, kar se ne vključuje v splošno podobo. S tem avtor doseže, da ob analizi splošnih smeri poudari tudi posebnosti in različnosti.

Avtorjeva analiza »urbanizma in samoupravljanja«, se pravi sodelovanja prebivalcev v procesu produkcije in reprodukcije grajenega okolja, je posvečena problemu, ki ga je avtor označil že nekaj poglavij pred tem: »Medtem ko smo ugotovili, da velika večina anketirancev ocenjuje, da nimajo nikakršnega vpliva na urbanistično odločanje v mestu, pa je porazdelitev vpliva v delovni organizaciji dosti bolj demokratična (str. 77).« Skratka, avtor ugotavlja, da imajo občani večji vpliv na delo, kot pa na oblikovanje svojega bivalnega okolja. Ugotavlja tudi, da se občani relativno malo zanimajo za urbanistična vprašanja (prim. str. 202), bolj vplivni pa so tisti, ki so tudi sicer bolj dejavni na drugih področjih družbenopolitičnega življenja. Sodobne teorije politične aktivnosti navajajo večinoma dva vzroka za majno aktivnost pri procesih odločanja: a) ljudje so neaktivni, ker jim to ni *potrebno*, saj je že nekdo *drug* poskrbel za uveljavljanje njihovih interesov ali pa b) ne želijo sodelovati, saj vedo, da ne bodo mogli vplivati na odločitve. Zdi se, da lahko relativno nizko stopnjo sodelovanja pri procesu odločanja v urbanizmu pripišemo predvsem omenjenemu drugemu razlogu, saj so želje po sodelovanju bistveno večje od dejanskega sodelovanja. Ob tem avtor daje niz predlogov o tem, kako pritegniti občane, da bodo bolj dejavno sodelovali pri odločanju, pri čemer navaja predvsem vlogo informiranja, pomen variantnih rešitev pri javnih razgrnitvah. Avtor tudi zagovarja, da sodelovanja občanov ne bi smeli omejevati na institucionalne oblike, predpisane z zakonom.

V zadnjih poglavjih avtor razpravlja o vlogi družboslovnega raziskovanja pri humanizaciji mesta. Vlogo družboslovnega raziskovanja vidi v povečevanju stopnje akumulativnosti spoznanj, ugotavljanju naključnosti in zakonitosti v razvoju, poudarjanju posebnosti in raznovrstnosti, kar je sicer prekrto z logiko večine, v premagovanju stereotipnih sodb o dejavnih urbanega razvoja (Mlinar še posebej navaja izkrivljene predstave o dejanski vlogi urbanistov, ki naj bi bili v očeh prebivalcev krivi za vse »napake«), v anticipativnem obvladovanju sprememb v mestu, ko posameznik ob različnih dogajanjih ne bi bil postavljen pred »dejstvo«, marveč že vnaprej predvideva in anticipativno obvladuje pričakovane spremembe v okolju. In končno, družboslovno

raziskovanje je treba obravnavati tudi kot dejavnik demokratizacije življenja v mestu. Avtor namreč ugotavlja, da je ravno družboslovno raziskovanje eden odločilnih manjkajočih členov pri uveljavljanju samoupravljanja v mestu.

Poleg nekaterih dilem, povezanih z uporabnostjo socioloških spoznanj pri urbanističnem planiranju, je še posebej zanimivo sklepno poglavje z naslovom Sociološka spoznanja in pojmovno-hipotetični okviri. Avtor se tu znova naveže na uvodno temo in opredeli štiri značilne tipe obvladovanja družbenih sprememb v mestu (samoupravljanje – intervencija – tržišče – inercija) ter jih aplicira na štiri vsebinska področja a) na fizično strukturo in spremembe v mestu, b) na družbeno strukturo in procese v mestu, c) na osebnostno strukturo in spremembe v mestu ter na d) kognitivne procese v raziskovanju mesta). Avtor zatem navaja v preglednih tabelah za vsako vsebinsko področje štiri značilne tipe situacij glede na značilnosti družbene regulacije. Takšna tabela je koristen pripomoček pri opredelitvi različnih možnih situacij v mestu. Vendar pa se pri razčlenitvi štirih značilnih regulacijskih oblik zastavijo določena vprašanja: avtor namreč samoupravljanje enači s soglasjem, državno poseganje s prisilo, tržišče s tekmovanjem, inercijo pa z legitimnostjo obstoječega. Zgolj metodološko gledano je tako samoupravljanje že vnaprej vedno »v prednosti«, preostale oblike regulacije pa so pretežno negativne. So primeri pri nas, še bolj pa drugod, ko je bilo državno poseganje v urbanizem izredno pozitivno, pa tudi trg ima lahko v določenih družbenih povezavah za določene dobrine pozitivno vlogo. Spomnimo se samo razprav o »stanovanjskem trgu«, saj se zdi, da so stanovanjske razmere v Jugoslaviji, ko prevladuje »samoupravno dogovarjanje in družbeno sporazumevanje« pri stanovanjski oskrbi, še slabše kot takrat, ko je bil vsaj v določenih meri uveljavljen stanovanjski trg. Seveda pa je vprašljiva tudi koncepcija samoupravljanja, ki temelji na soglasju. Menim pač, da samoupravljanje kot kvalitativno drugačen način družbene ureditve ne more ukiniti družbenih protislovij in konfliktov, povezanih s prostorom. To, kar bi smeli pričakovati od njega, je ravno nasprotno: samoupravno urejanje naj bi z demokratizacijo omogočilo, da bi ti konflikti

šele postali razvidni in odprti, ne pa skriti za splošnimi družbenimi interesi.

Kljub kritičnim pripombam pa je to poglavje zelo spodbudno za nadaljnje teoretsko delo in empirično raziskovanje, zastavlja namreč vprašanje družbene regulacije družbeno prostorskih konfliktov.

Pavel Gantar

DANILO TÜRK

Načelo neintervencije v mednarodnih odnosih in v mednarodnem pravu

Pred nami je pomembno domače slovensko delo o mednarodnem javnem pravu in mednarodnih odnosih. Avtor je dr. Danilo Türk, docent in predstojnik Inštituta za mednarodno pravo na Pravni fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. To je za naše razmere mlajši, toda že priznani strokovnjak, ki ga gotovo poučenemu bralcu ni potrebno posebej predstavljati. Knjigo s 352 stranmi je letos izdala Mladinska knjiga v Ljubljani.

Če spregovorimo najprej nekaj besed o knjigi sami, moramo ugotoviti, da je tehnično in vizualno izredno dovršen in ličen izdelek v trdih platnicah in nizki nakladi, čemur ustreza seveda tudi cena. Razveseljivi so zlasti jasen in lahko berljiv tisk, že na prvi pogled ostro ločena poglavja in podpoglavja, uporabnost besedila v opombah, ki so namesto na koncu knjige vendarle na koncu vsake strani, kar zahtevnejšemu bralcu močno olajšuje branje. Tokrat so tudi lektorji in korektorji dostojno opravili svoje delo, tako da v knjigi ni večjih jezikovnih ali tiskovnih spodrsrljav. Moti pa npr., da v kazalu knjige priloge niso navedene, pomembnejša pomanjkljivost pa je, da knjiga nima stvarnega in imenskega kazala. Tako pomembno strokovno delo bi to vsekakor zaslužilo. Ustresen bi bil tudi avtorjev predgovor, ki bi pojasnil »ozadje« nastanka tega pomembnega strokovnega dela.

Trenutek izdaje tega obsežnega dela se zdi kot naročen. V sodobnem svetu, kjer opažamo erozijo sistema kolektivne varnosti ZN, je pričujoča problematika aktualna in tehtno izbrana. Zato je še kako dobrodošla tudi pričujoča predelava avtorjeve doktorske disertacije v knjižno delo, ki je dosegljivo širšemu občinstvu, pa četudi se je s tem strokovnost morala nujno delno umakniti poljudnosti.

Že podnaslov knjige poudarja, kako obsežne in zapletene naloge se je lotil avtor. Tematiko neintervencije, tega perečega problema mednarodne skupnosti, gotovo ne moremo obravnavati zgolj z ozko pravnekega gledišča in je zato poseg v problematiko mednarodnih odnosov nujen in logičen. Obsežen uvod v delo se ukvarja v bistvu z definicijo pojma oz. operacionalizacijo tematike. Čeprav je teža celotnega dela t. i. vojaški intervenciji, ki jo avtor najpodrobneje obdela, pa seveda nikakor ne more mimo gospodarske in politične intervencije, ki sta le različni sredstvi z istim ciljem vmešavanja v notranje in zunanje zadeve posamezne suverene države. Toda predvsem slednji intervenciji sta obdelani na škodo prve, ne glede na to, da se težišče tega temeljnega vprašanja v mednarodnih odnosih v nekolonialnem obdobju premika prav k njima. Tako nas npr. avtor pri obravnavi gospodarske intervencije opozarja na vprašanja in dileme ob dejavnosti multinacionalnih podjetij, manj pa na metode in probleme gospodarskih intervencij države proti državi, nič pa ne govori o intervencijah mednarodnih organizacij (predvsem finančnih) v notranje zadeve posameznih držav. Res, laže bi bilo ostati na ravni oborožene intervencije, toda s tem bi bila tematika okrnjena v svoji aktualnosti, študija pa gotovo nima namena, da bi problematiko celovito obdelala.

Prvi del knjige, ki je pred nami, obravnava intervencije v novejši zgodovini mednarodne skupnosti, če seveda lahko imamo obdobje Svete aliance za začetek naše novejšje zgodovine. Daleč od tega, da bi bila lahka naloga obdelati intervencije od leta 1815 do 1980 (obodje, ki ga zajema knjiga), pa lahko ugotovimo, da je avtor obdelal praktično vse pomembnejše intervencije in vrsto manj znanih intervencij v mednarodnih odnosih. Težava pa je nastala prav ob tem, da avtor obravnava razvoj mednarod-

nih odnosov in pravnih norm z vidika intervencij in se zato resda zdi, da npr. intervencije Sveto alianse enkrat krepijo in drugič slabijo (str. 30). Tu bi do določene jasnosti pripomogla analiza družbenoekonomskega razvoja mednarodne skupnosti in na njem temelječih odnosov. Temu prilagojena poglavja bi zato obravnavala intervencije v obdobju Svete alianse, koncepta evropskih velikih sil, Društva narodov in Združenih narodov. Tako bi bila tudi trditev, da mednarodno pravo tistega časa še ni poznalo sistema kolektivne varnosti ali česa podobnega (str. 41), ustrezno perspektivna. Prav tako bi s tem bilo mogoče primerjati ameriško deklaracijo o neodvisnosti, Monrojevo doktrino, secesionizem, izolacionizem in Trumanovo doktrino z idejo (permanentne) revolucije, Brestlitovskim mirom, secesionizmom, izgradnjo socializma v eni državi in Brežnjevo doktrino. To bi bila gotovo poglobljena obravnava materialnih virov norm v mednarodni skupnosti, ki urejajo probleme intervencije. Predvsem pa bi si bilo želeli poleg analize intervencij imperialističnih držav v Rusijo po letu 1918 tudi analize intervencij SZ proti njenim ozemeljskim enotam, ki so imele načeloma »pravico do odcepitve«. Brez analize teh intervencij, ki so v svetovni literaturi solidno obdelane, tudi ni moč razumeti vseh kasnejših intervencij SZ, celo v novejšem času. Avtor zgodovinsko tega skoraj ne obravnava (razen primera Gruzije na str. 73). Poseben problem pri tem (in v primeru ZDA, čemur avtor posveča večjo pozornost) pa je secesija, odcepitev, kjer pravzaprav ne moremo govoriti o čisti obliki intervencije v mednarodnih odnosih. Tudi t. i. Trumanova doktrina bi zaslužila nekaj več pozornosti, saj je v tej ali oni obliki prisotna vse do današnjih dni in se ji ob Brežnjevi doktrini posveča vse premalo pozornosti. Prav tako bi periodizacija intervencij po drugi svetovni vojni od popuščanja napetosti med velesilama do leta 1975 zahtevala morda poglavje o nastanku neuvrščenosti in razvoju njihovega obravnavanja problematike intervencij (Bandung, Beograd itn.). Treba bi bilo tudi podrobneje opredeliti misel, da so intervencije rezultanta mednarodnih razmer in notranjepolitičnega položaja države interventa ter države, v katero se intervenira.

Resnični biser pričujoče knjige pa obravnava gotovo drugi del, ki govori o načelu

neintervencije v sistemu mednarodnega prava. Zanimivo bi se bilo ravnati po razdelitvi na pogodbe, prakso, načela, judikaturu in doktrino, ki urejuje to vprašanje, toda res, tudi najtrši pozitivisti se po tem strogo ne ravnaajo. Tako tudi avtor našega dela prične z doktrino, kjer posebno mesto gotovo upravičeno zavzema tudi bogat opus jugoslovanskih avtorjev. To je šola, ki je spoznala in priznala pomen t. i. »soft law« in mehkobo »hard law« v mednarodni skupnosti. Kljub temu pa nas začudi dejstvo, da avtor dokaj mimogrede pripiše pravni značaj helsinkiški sklepni listini, še bolj pa dejstvo, da posameznih resolucij GS, ki jih obravnava v svojem delu, ne razvrsti po pomembnosti in jim implicitno priznava enako težo. Vprašanje se pojavlja tudi ob obsežni analizi prakse glavnih organov OZN glede načela neintervencije, kjer pa ne zasledimo dilem v zvezi z molkom poveljnih organov ob nekaterih intervencijah. Ali je molk priznanje določenega stanja? In kaj nam pove dejstvo, da ni ne VS ne katerikoli drugi organ OZN nikoli odločal o tem, ali je določena pogodba v skladu s 103. čl. ustanovne listine, oz. katere so kogentne norme mednarodnega prava. Prav tako se postavlja vprašanje, kaj bi odkrile obširnejša analiza judikature, predvsem povojnih arbitraž, in predvojne sodbe stalnega mednarodnega sodišča.

Posebej so obdelane domnevne izjeme načela neintervencije (humanitarna, pristane pri zadetih, samoobramba), ki kot vse izjeme, še dodatno zapletajo problematiko. Pri humanitarnih izjemah so tako ne zastavlja vprašanje, katere so oz. niso take narave (izključnost motivov oz. interesov mednarodna skupnost ne pozna), temveč, ali je humanitarnost lahko opravičilo za intervencijo ali ne. Argument mednarodno pravnih sankcij (str. 264), ki naj bi individualno dejanje onemogočal, seveda ne pove ničesar o ustreznosti sankcij. V novejšem času najdemo še nekaj potrditev, toda le kaj nam v novejšem času do leta 1980 povesta npr. intervenciji Tanzanije v Ugandi in Vietnamu v Kambodži? Kaj ni (vsaj začetna) mlačna reakcija mednarodne skupnosti nekakšno tiho priznavanje (in odobravanje) humanitarne intervencije? Kaj ni neintervenizem do Nemčije pred drugo svetovno vojno pripeljal do katastrofe, ki si jo človeštvo ne more več želeli? Ali ni vse to povezano s problematiko človekovih pravic, pred katero se

države gotovo ne morejo zaščititi s čl. 2 tč. 7 ustanovne listine, ki govori o nevmešavanju v notranje zadeve posameznih držav. In ne glede na analizo prakse mednarodnega sodišča, kaj pomeni dejstvo, da je pokazalo določeno razumevanje za poizkus ameriške intervencije v Iranu za rešitev talcev v veleposlaništvu (str. 247). Tudi druga izjemna načela neintervencije – pristanek prizadetih – postavlja v vsej svoji celovitosti določena vprašanja. Ali je bila kubanska pomoč Angoli (str. 280) upravičena tudi ob dejstvu, da je zgolj eno osvobodilno gibanje (od treh) razglasilo neodvisno državo in svojo vlado? Ali ni tudi to primer efektivitete v mednarodnem pravu, ki ji mednarodna skupnost včasih prizna legitimeteto tudi zunaj okvirov, določenih s pravnimi normami.

Izredno zanimiva in tehtna so tudi avtorjeva razmišljanja ob koncu knjige, kjer govori o načelu neintervencije de lege ferenda. Tako obsežno in temeljito poznavanje problematike daje takemu razmišljanju še posebno težo ter uporabnost in temu bi tudi morala biti prirejena predhodna poglavja. Drugače povedano, v knjigi morda moti to, da dileme, praznine in problemi, povezani s pravnim urejanjem intervencije, niso dovolj poudarjeni. Zato imamo ob branju nenehen občutek, da je celotna problematika mednarodnopravno že ustrezno urejena. To pomanjkljivost pa seveda dodobra odpravi prav sedmo poglavje drugega dela knjige.

Ob koncu je še potrebno omeniti, da so v knjigi navedane štiri temeljne resolucije GS OZN, ki obravnavajo problematiko neintervencije. Obravnavana pa so tudi druga področja, s katerimi se Združeni narodi nenehno srečujejo. To velja zlasti za osnutek deklaracije o pravicah in dolžnostih držav ter za t. i. deklaracije sedmih načel. Njihovo prevajanje (in enako velja za celotno delo) je nedvomno pomembno pionirsko delo tudi na strokovno terminološkem področju. To delo pa seveda ostaja še za v bodoče, saj pričujoča knjiga ne mora nadomestiti pomanjkanja domačega izrazoslovja iz preteklih let, saj je domačih izvirnih in temeljnih del o mednarodnem pravu in mednarodnih odnosih izredno malo.

Prav tako delo pa je pred nami. Zato ob sklepu ne moremo napisati drugega, kot da avtor in založba zaslužita vse priznanje za izdajo pričujočega dela. Upajmo, da v slovenskem prostoru ne bo pošla sapa za po-

dobna prizadevanja, saj posamezen narod še kako potrebuje tudi lastna, izvirna dela o mednarodni problematiki. Tako delo bi si tudi nedvomno zaslužilo celovit in neokrnjen prevod v enega od svetovnih jezikov. Žal pa smo s tem pri problemu, ki pesti celotno izdajateljsko dejavnost. Toda mirno lahko zapišemo, da bi si delo zaslužilo pozornosti tudi v svetovnem merilu.

Bojko Bučar

PREDRAG RADENOVIC

Uvod u marksizam

V založbi ŠIRO »Srbija«, Beograd, je leta 1983 izšla knjiga profesorja dr. Radenovića »Uvod u marksizam«. V sorazmerno kratkem obsegu je avtorju uspelo razgrniti ključna vprašanja teorije in opozoriti na temeljne smeri razvoja marksizma. Knjiga ima šest poglavij, v katerih so celovito obdelane posamezne plati osnovne teme.

V prvem poglavju, ki ima naslov Ideje, struje in gibanja v času oblikovanja Marxove in Engelseve miselne poti, je zajeta analiza družbenih razmer in položaja teoretične misli o družbi in človeku v času nastajanja marksizma. Še posebej je prikazano razpadanje mladoheglovske šole na desno in na levo krilo, podčrtan pa je tudi pomen Hegla in Feuerbacha za nastanek marksističnega pogleda na svet.

Osnovno vsebino drugega poglavja predstavljajo razglabljanja o marksizmu kot revolucionarni misli in pojmovanju delavskega razreda. Avtor pri tem opredeljuje marksizem kot »revolucionarno in znanstveno teorijo delavskega razreda« ter kot »znanstveno teorijo socialistične revolucije, revolucionarnega programa vsestranske osvobodilne akcije sodobnega delavskega razreda«. Glede na svojo teoretično kritično celovitost, ki izhaja iz takšne vsestranosti, je marksizem enotnost filozofije, politične ekonomije in sociologije. Po zaslugi takšne širine je tudi lahko odprl perspektive za vsestransko osvoboditev delavskega razreda.

Predmet tretjega poglavja so družbeni zgodovinski in teoretični pogoji nastanka in

razvoja marksizma. Težišče je na teoretičnih pogojih, ob katerih je posebej govor o nemškem klasičnem idealizmu, o klasični politični ekonomiji, o utopičnem socializmu, o raziskavah francoskih zgodovinarjev o družbenih razredih in o političnih naukih mislecev XVII. in XVIII. stoletja. V tem poglavju je tudi analiza prvih prodorov marksizma v delavski razred, prvih razhajanj in idejnih struj v marksizmu, posebej pa stalinizma kot »specifične revizije marksizma«. Življenjsko silo marksizma kot »napredne revolucionarne misli« odkriva avtor v: »1) njegovi revolucionarni dialektiki; 2) sposobnosti, da življenjsko razloži celotno zgodovinsko prakso; 3) zmožnosti, da osmišlja in usmerja epohalno spremembo družbenega položaja in vloge delavskega razreda v procesu njegovega lastnega osvobajanja in celotne družbene osvoboditve«.

V četrtem poglavju je pojasnjeno marksistično pojmovanje človeka in sveta, in sicer pod naslednjimi naslovi: kritika starega materializma, in nekatere značilnosti novega, zgodovinski razvoj človeštva in osnovna stališča Marxovega materializma in humanizma, nasprotje med Heglovo in Marxovo dialektično metodo in prvine dialektike, družbena bit in zavest ljudi ter družbena bit proletariata – dejanska zgodovinska bit proletariata, revolucionarna človeška materialna praksa – pogoj za spreminjanje sveta, človek, delo in narava, človek kot družbeno bitje, okoliščine, v katerih ljudje ustvarjajo svojo zgodovino, pojem in zgodovinski razvoj družbe ter družbena zgodovinska vloga socialističnih revolucij in diktatur proletariata.

Peto poglavje je posvečeno Marxovem odkritju zgodovine družbenega razvoja preko družbenih zgodovinskih obdobj in formacij. Obravnavana so: delitev dela kot osnova razvoja družbe, pojem, nastanek in različna pojmovanja lastnine, družbenoekonomska obdobja in formacije ter dialektično razmerje enotnosti in protislovja proizvodnih sil in proizvodnih odnosov kot izraz objektivne zakonitosti družbenih sprememb in razvoja.

»Z Marxom naprej od Marxa« je geslo zadnjega poglavja, katerega naslov je Postmarkovski sodobni razvoj in razhajanja v marksizmu. Tu so obravnavani »prodori«, vzponi in krize ter različne razlage marksizma. Avtor razlikuje pet velikih prodorov v

razvoju marksizma: prvega v zvezi z »nastankom Marxovih temeljnih tez«, drugega v nastajanju delavskih političnih strank, tretjega v pojavljanju proletarskih revolucij in v velikem razslojevanju v delavskem gibanju, četrtega v »vračanju k Marxu« in širjenju marksizma po zmagi socialističnih revolucij med drugo svetovno vojno in po njej, ter petega, ki predstavlja »ostro kritiko dogmatskega stalinističnega marksizma«.

Avtor opozarja da dve »poglavitni smeri«, v katerih so se gibale poglavitne razlage marksizma. Za eno smer so značilne »zrele, izvirne in originalne interpretacije in ponovne interpretacije Marxove misli ter nadaljnji ustvarjalni razvoj te misli«, za drugo pa »vulgarizacije, groba izkrivljanja in popačeno prikazovanje tistega, kar je Marx v resnici dal«. Ta »popačenja« so se izražala predvsem skozi vulgarni marksizem, revizionizem druge internacionale, stalinizem in »kritične šole«.

Kot nosilce izvirne »interpretacije« marksizma navaja avtor Lenina, R. Luxemburg, Korsch, Lukács, Gramsci. Izjemen prispevek k marksizmu je dal Lenin, ki mu študija posveča posebno pozornost. Lenin je po besedah avtorja »odprl možnosti za revolucionarne spremembe tudi na tleh zgodovinsko, gospodarsko in kulturno zaostalih nerazvitih družbenih formacij«.

Eno od osrednjih vprašanj sodobnega marksizma, vprašanje, ki »danes z vso silo udarja na površje sedanjega časa«, odkrije avtor v vprašanju »kompleksnega pojma totalnega človeka«. To vprašanje ni žgoče samo zaradi teoretične aktualnosti, marveč tudi zaradi »konkretnega zgodovinskega položaja sodobne družbe v celoti, posebej pa socialistične«. Po tej poti se po besedah avtorja »potrjuje tok ustvarjalne Marxove misli v dialektičnem elementu«.

Kljub temu pa je danes veliko navzkrižij o marksizmu, navzkrižij, na katera opozarja avtor in ki se »gibljejo v diametralno različnih ugotovitvah«, od trditve, da je marksizem v veliki krizi in da ga je treba zavreči, pa do mnenj, da je še nadalje »nadmočna misel našega časa«. Po mnenju Radenovića marksizem vsekakor zaostaja na področju teoretičnega osmišljanja pomembnih vprašanj sodobne družbe, zaradi česar poudarja zahtevno, da ga je treba razvijati dalje. V tej zvezi avtor opozarja na vprašanje »gojitve« kaddrov, ki bi marksizem razvijali naprej, glede

na to, da je ta skrb v partiji »opušćena« ali pa »zavrta od birokracije, obsedene z moćjo«.

»Krizo« marksizma sprejema Radenović samo »kot nov korak naprej v kritiki danih spoznanj in v pojavljanju novih na podlagi konkretne zgodovinske prakse« ter kot »zavraćanje dogmatskih in drugih usmeritev marksizma, ki so se bile razvile brez kritja«. V tej zvezi opozarja na težnjo, da bi krizo presegli z nasprotovanjem dogmatičnemu stalinističnemu marksizmu, pri čemer ima ta »pomembno vlogo in položaj teoretični prispevek in praksa jugoslovanske samoupravne socialistične družbe«.

Študija profesorja Radenovića je zanimiv analitični presek teorije in razvoja marksizma. Čeprav se ukvarja predvsem z razlago pridobitev marksistične misli in lahko služi tudi kot priročnik pri pouku, pa vsekakor pomeni svojevrsten teoretičen prispevek in spodbudo k nadaljnjemu razvoju marksizma.

Živko Marković

ASIM STRANJAK

Teorija i politika monetarnih finansija

Konec leta 1982 je v založbi IRO Veselin Masleša iz Sarajeva pod naslovom Teorija i politika monetarnih finansija izšla znanstvena knjiga enega najbolj znanih jugoslovanskih ekonomistov-monetaristov univerzitetnega profesorja dr. Asima Stranjaka.

Razen številnih ćlankov, ki jih je objavil v mnogih strokovnih revijah, je ta plodni avtor objavil doslej tudi naslednje raziskave:

1. Teorija potrošaćkog kredita (Informator, Zagreb 1971).

2. Stvaranje i emisija novca samoupravne socialističke privrede (Informator – Ekonomski institut, Zagreb 1975).

3. Monetarne finansije (Prva književna komuna, Mostar 1979).

4. Savremeni novac: stvar ili društveni odnos (Informator – Ekonomski institut, Zagreb 1981).

5. Novac i udruženi rad (Svjetlost, Sarajevo 1977).

6. Štednja stanovništva (Oslobodjenje, Sarajevo 1973).

Knjiga Teorija i politika monetarnih finansija je razdeljena na šest delov, in sicer:

1. Uvodno razpravljanje;
2. Temeljna obravnavanja denarja;
3. Denar v mednarodnih plaćilih;
4. Posojilni in banćni sistem;
5. Denarni sistem;
6. Politika monetarnih financ.

Na koncu raziskave je poseben dodatek s podnaslovom Denar v samoupravni obliki družbene lastnine, kjer avtor na sodoben naćin razpravlja o lastnostih znanih modelov emisije denarja kot tudi o monetarizaciji terjatev kot osnovnem toku emisije denarja.

V prvem delu razprave avtor opredeli predmet monetarnih financ in opozori na bistvene opredelitve, ki delujejo na organizacijo in mehanizem monetarnih dejavnikov v doloćenem gospodarstvu, to je v družbenoekonomskem sistemu. Nadalje se avtor ukvarja s splošnim razpravljanjem o denarju, to je o pojavljanju, razvoju in oblikah denarja, kjer podrobneje analizira Marxovo opredelitev denarja kot tudi nekatere pozitivne poglede mešćanskih ekonomistov (Smitha, Ricarda, Hicksa, Sawyersa in drugih) na denar, da bi nato v nadaljevanju besedila ponudil sodobno opredelitev denarja, vira vrednosti in gospodarskega pomena denarja.

V drugem delu raziskave predstavi dr. Stranjak pomembnejše poglede posamićnih mešćanskih ekonomistov na kupno moć denarja, da bi potem orisal Marxovo kritiko vseh mešćanskih teorij.

V tem delu raziskave dr. Stranjak sistematićno pojasnjuje razlićna pojmovanja ekonomistov o monetarnem ravnotežju in monetarnem neravnotežju, da bi nato pojasnil Marxovo gledanje na ta vprašanja.

V nadaljevanju raziskave, to je v tretjem delu tega dela razćlenja avtor specifićnosti denarja v mednarodnih plaćilih, devizne tećaje, devizne režime, plaćilno bilanco, devizni sistem SFRJ, mednarodni denarni sklad in mednarodno likvidnost.

V ćetrtm delu raziskave – Posojilni in banćni sistem – dr. Stranjak obravnava posojilni sistem povsem loćeno od banćnega sistema. Po prikazu pojma posojila in vrste posojil avtor v nadaljevanju teksta analizira posojilni sistem SFRJ, kjer posebej obdeluje naćine kreditiranja do leta 1952 in od leta

1952 do leta 1967, nato pa še v času po letu 1967. Pri razčlenjanju bančnega sistema dr. Stranjak na splošno razlaga razvoj, načela poslovanja bank in vrste bank, da bi v nadaljevanju analize obdelal bančni sistem SFRJ, kjer obravnava razvoj bančnega sistema od leta 1945 do leta 1976, ko so bili, kot poudarja avtor, »ustvarjeni vsi drugi institucionalni in zakonski pogoji, da se izpelje popolno preoblikovanje bank na temeljih združenega dela«.

V petem delu knjige, ki po raziskovalnih rezultatih izstopa v primerjavi z drugimi deli knjige, kar posebej velja za XII. poglavje o emisiji denarja, avtor na zanimiv in izviren način predstavi svoje teoretične poglede na to vprašanje. Avtor pravi, da je »poglavitna masa denarja v pogojih papirne valute v obliki bančnega denarja, zaradi česar vprašanje njegove emisije zasluži posebno pozornost«. To vprašanje je moč obravnavati s treh plati: prvič s tehnične, drugič z gospodarske in tretjič z družbenoekonomske. Posebej pomembno je, da je avtor glede na dejstva pri bančni emisiji denarja ustvaril delitev na tri modele: 1. bankokratski, 2. državotvorni in 3. samoupravni model. Kot pravi avtor, sta »od teh treh modelov prva dva že zdavnaj preverjena v praksi držav z različnimi družbenoekonomskimi sistemi, medtem ko je tretji šele v izgradnji kot sestavni del boja za izgradnjo samoupravnega socialističnega družbenoekonomskega sistema«. Pri bankokratskem modelu so banke primarni subjekti za emisijo denarja, to je, banke trgujejo »z denarjem kot z blagom, ki ima svojo ceno v obliki obresti«. Pri državotvornem modelu »ima država tudi edina pravico, da določa obseg dodatne emisije denarja s pomočjo posojil bankam, tako da gre pri tem za emisijo primarnega denarja, način uresničevanja operacij za takšno emisijo kot tudi kanale za emisijo ter za umik in uničevanje denarja«.

Samoupravni model emisije denarja je na določen način izviren prispevek avtorja k sodobni monetarni finančni teoriji. Avtor namreč izhaja iz tega, da je združeno delo, se pravi da so delavci osebki in nosilci ustvarjanja vrednosti v procesu družbene proizvodnje, kar v primerjavi z obema navedenima modeloma predstavlja novo kvaliteto, ker proces emisije denarja neposredno povezuje z organizirano socialistično proizvodnjo.

Avtor namreč navaja, da »mora v temelju denarnega fenomena gospodarstva združene dela, ki deluje na osnovi družbene lastnine nad sredstvi za proizvodnjo in samoupravljanja delovnih ljudi, ki so združeni, da bi proizvajali dobrine kot blago, načelo obveznosti vračanja in povračila oziroma načelo prevzemanja tveganje v prometu vrednosti delovati kot tisto zagotovilo, zaradi katerega med organizacijami združenega dela kot gospodarskimi osebki socialistične blagovne proizvodnje ne bo prišlo do neekvivalentne menjave dela«. Vendar pa je glede na podobnost ustanov in mehanizmov modela emisija samo formalna, čeprav se tudi pri tem pojavljajo osebki in inštrumenti emisije, ki obstajajo tudi v drugih modelih, kot so banke, vrednostni papirji, monetarizacija, denar osrednje banke in podobno. Kolikor bodo te ustanove in mehanizmi dejansko prilagojeni okolju, v katerem se odvijajo osnovni odnosi socialistične proizvodnje, toliko bo model emisije denarja bolj ustrezal samoupravnemu socialističnemu sistemu odnosov v celoti. Zato avtor navaja, da sta »izhodišče v tej smeri naslednji dve temeljni premisi, na katerih je treba graditi socialistični model emisije denarja:

a) da bi denarni odnosi postali sestavni del odnosov v družbeni reprodukciji, mora združeno delo postaviti pod svoj neposredni nadzor emisijo denarja oziroma mora biti dejavnik njegove emisije, in

b) postavljanje emisije denarja pod neposredni nadzor združenega dela terja temeljito spremembo sedanjih bankokratskih in državotvornih institucij in mehanizmov za emisijo denarja, kar naj bi pomagalo k temu, da bi nastale z združenim delom skladne oblike emisije denarja in monetarizacije, oblike in vsebine dela posameznih bančnih ustanov v družbi in podobno«.

V šestem delu raziskave je avtor podrobno prikazal osnovne pravine in različna orodja za uravnavanje denarne politike v naših razmerah in odnosih.

Na koncu tega kratkega prikaza knjige dr. Stranjaka je treba poudariti, da jo lahko koristno uporabijo tako strokovni delavci poslovnih bank, delavci iz združenega dela, ki se ukvarjajo s poslovnimi financami, kot tudi študentje in študentje na podiplomskem študiju, za katere preučevanje te snovi predstavlja poklicno usmeritev.

Hasan B. Tahmaz

Socijalizem (Beograd)
št. 5/1984

Članki, razprave: VIDOJE ŽARKOVIĆ: ZKJ v boju za socialistično samoupravljanje; DRAGOMIR VOJNIĆ: Idejno-teoretski temelji Dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije; ALEKSANDER BAJT: »Realne obresti« in tečajne razlike; PRVOSLAV RALIĆ: Zveza komunistov in »mladinsko vprašanje« danes; STIPE OREŠKOVIĆ: Leszek Kolakowski in filozofija dvornega norca; IVAN BERNIK: Družbene neenakosti v socializmu; VELJKO MILATOVIĆ: Tendence in pogoji krepitve institucionalne demokracije v Latinski Ameriki; *Prikazi.*

Opredjeljenja (Sarajevo)
št. 4/1984

Študije in članki: ALEKSA MILOJEVIĆ: Vas, kmetijstvo in kmetijsko zemljišče; ĐURA KNEŽEVIĆ: Kadrovska politika kot dejavnik uresničevanja odnosa med razredom in avantgardo; NIKOLA TASIĆ: Diktatura proletariata v jugoslovanski teoriji in praksi; IVAN ŠIJAKOVIĆ: O nakazovanju samoupravnega organiziranja v zahodnoevropskem delavskem gibanju konec šestdesetih let; ĐURO VEKIĆ: Razširjena reprodukcija in udeležba delavcev v delitvi na podlagi minulega dela; SLOBODAN BARAĆ: Družbena lastnina in delitev po dalu; MARJAN SVETLIČIĆ: Elementi strategije neuvrščenih dežel glede transnacionalnih družb; MUJO SLATINA: Ustvarjalnost v pouku marksizma in socialističnega samoupravljanja; DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Menjava kot oblika odtujene družbenosti; *Prevod:* V. N. BALASUBRAMANIAM: Transnacionalne družbe, izbor tehnik in zaposlenost v manj razvitih dežalah; *Pogledi in prikazi.*

Naše teme (Zagreb)
št. 3/1984

Pogledi: BRANIMIR LOKIN: Razvojna usmeritev in gospodarski položaj države; NEDŽAD BAŠIĆ: Pravica naroda do samoodločbe danes; FUAD MUHIĆ: Herbert Marcuse in sovjetski marksizem; *Družbene znanosti in kriza:* SRĐAN VRCAN: Ad hoc krizologija ali teorija sodobne krize? *Psihologija in družba:* IVAN ŠIBER: Psihologija in družba; NIKOLA ROT: Psihološko proučevanje družbe; NEDA LER-SOFRONIĆ: Nekateri socialno-psihološki vidiki ženskega vprašanja; IVAN MAGDALENIĆ: »Zdravi razum« in znanstvena analiza; MLADEN ZVONAREVIĆ: Psihologija in »druga stran življenja«; BOŽIDAR PERHARIĆ: Družbena vloga in praktična raba psihologije dela; RADOJICA BOJANOVIĆ: Odnosi pri delu in družbeno ozračje; BORA KUZMANOVIĆ: Psiholog v službi samoupravljanja; JESENKA BAŠIĆ-SAVANOVIĆ: Razvoj kadrov; *Intervju:* MICHAL REIMAN: Stalinizem kot socialna kontrarevolucija; *Esej:* DUŠAN KECMANOVIĆ: Alternativna stvarnost in alternativna psihiatrija; *Odzivanja:* ĆEDOMIR BUDISAVLJEVIĆ: Socialni učinki davčne politike; *Prikazi knjig.*

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 4/1984

Kritika politične ekonomije in teorija države: ELMAR ALTVATER, JÜRGEN HOFFMAN: Zahodnonemška razprava o izpeljavi države – odnos med politiko in ekonomijo kot problem marksistične teorije države; ELMAR ALTVATER: O nekaterih problemih državnega intervencionizma; BERNHARD BLANKE, ULRICH JÜRGENS, HANS KASTENDIEK: Prispevek

k novi marksistični diskusiji o analizi oblik in funkcij meščanske države; JOACHIM HIRSCH: Reprodukcijski kapital, razredni obračuni in protislovja v državnem aparatu; HEIDE GERSTENBERGER: Razredni antagonizem, konkurenca in funkcija države; BERNHARD BLANKE: Oblike in spremembe oblik političnega sistema v meščanski družbi; JÜRGEN HOFFMAN: Državna gospodarska politika kot proces prilagajanja politike kapitalistični ekonomiji; JOACHIM HIRSCH: Po »izpeljavi države«; Aktualna tema: ERNEST MANDEL: Vojna nevarnost in boj za socializem.

Pogledi (Split)

št. 1/1984

Aktualnosti. BRANKO SMERDEL: Predsednik, kongres, ustava in vojna; *Nasilje v sodobnem svetu:* NIKOLA VISKOVIĆ: Nasilje v sodobnem svetu; MILIVOJ OREB: Marksizem v odnosu do revolucije in nasilja; ANDRIJE DUJIĆ: Razmerje med revolucijo in nasiljem; ŽARKO PUHOVSKI: Sila kot komunikacijska baza; EDUARD V. WALTER: Moč in nasilje; ZVONIMIR ŠEPAROVIC: Nasilje in žrtve; IVO PETRINOVIĆ: Nasilje in nenasilje; VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Fragmenti o terorju; EJUB KUČUK: Vojaško nasilje v sodobnem svetu; FRANC VIŠNAR: Policijsko-industrijski kompleksi v sodobnih meščanskih družbah – mehanizmi državne kontrole, represije in torture; MENSUR IBRAHIMPAŠIĆ: Problem pragmatičnega odnosa do oborožitve; BRANISLAV STOJANOVIĆ: Oborožena sila v odnosih med socialističnimi državami; ŠTEFICA DEREN-ANTOLJAK: Amnesty international – kontroverznost v dejavnosti te organizacije; NORBERTO BOBBIO: Pravo in sila; ŽIVKO ANŽULOVIC: Pravo in sila; ARSEN BAČIĆ: Obramba ustavne ureditve in pravni temelji legitimne uporabe sile; GORAN TOMAŠEVIĆ: Pregled nekaterih zgodovinskih oblik uporabe torture v kazenskem postopku; MURADIF KULENOVIĆ: Nasilje kot izraz agresije; OLGA JELAČIĆ, MILIVOJ LOVRETIĆ, ŽIVANA MURAŠIĆ: Nasilje nad mladoletniki; SNJEŽANA GRKOVIĆ: Nasilje nad otro-

ki; JOŠKO ČELAN: Fizično nasilje na filmu; KREŠIMIR JELOVAC: O političnem nasilju; Izbor tekstov o političnem nasilju; *Prikazi.*

Savremenost (Novi Sad)

št. 5/1984

V fokusu: Marksizem in fragmenti sodobnega sveta; BRACO KOVAČEVIĆ: Gramscijeva koncepcija »hegemonije zgodovinskega bloka«; LAZAR VRKATIĆ: Sistem in marksizem; JOVAN ANDRIJAŠEVIĆ: Temeljni elementi obče teorije družbene reprodukcije v socializmu; DRAGIĆ STOJADINOVIĆ: Prispevek k obravnavanju Marxovega pojma proizvodnih sil v luči znanstveno-tehnične revolucije.

Marksistička misao (Beograd)

št. 3/1984

Glavna tema: SRĐAN VRCAN: Protislovja v položaju Zveze komunistov; VLADIMIR GOATI: Demokracija v ZKJ; *Članki in študije:* DARKO BEKIĆ: Prioritete jugoslovanske zunanje politike (akademski interpretacija); TAKI FITI: Problemi izbora tehnologije v deželah v razvoju; MILENKO KREČA: O demokratizaciji mednarodnega prava; *Raziskovanja:* SULEJMAN HRNJICA: Pouk marksizma in mladi; DRAGOMIR PANTIĆ: Učinki marksističnega izobraževanja v SR Srbiji; *Prispevki:* ĐURO GATARIĆ: Etatizem in normativizem; ŽARKO RISTIĆ: O povečanju zaposlanosti; *Razprave:* FUAD MUHIĆ: Socializem, svoboda, oblast; VOJISLAV STANOVIĆ: Svoboda je konstitutivni element socializma; *Dogajanja:* VELIMIR TOMANOVIĆ: Pouk marksizma v srednji šoli; Prevod: LESZEK KOLAKOWSKI: Karl Korsch; *Pogledi in prikazi.*

Pogledi (Skopje)

št. 2/1984

Članki in razprave: SAVO KLIMOVSKI: Zveza komunistov v procesu debirokratiza-

cije družbenih odnosov; RISTE LJUBOTENSKI: Zveza komunistov, delavski razred in diferenciacija; SRDJAN KERIM: Elementi teoretske zasnove koncepta kolektivnega opiranja na lastne sile; BORIS BLAŽEVSKI: Opiranje na lastne sile in dopolnilna akumulacija; DRAGAN SIMJANOVSKI: Merila in instrumenti politike in planiranja regionalnega razvoja v razvitih državah Zahodne Evrope; IVAN BABANOVSKI: Zloraba vere in cerkve v politične namene; *Pogledi*: ILINA TODOROVA CVEIČ: Nekatere psihološke implikacije Marxove ideje o celovitosti človeka; NIKOLA ŠAROVIČ: Socialistična delitev po delu; *Prikazi*.

Politička misao (Zagreb) št. 2-3/1983

Sto let po Marxu: ZVONKO POSAVEC: Marxovo pojmovanje politike; DAVOR RODIN: Marxova teorija blagovnega sistema.; NENAD ZAKOŠEK: Marxova opredelitev zasebne lastnine in države v spisih med 1844. in 1846. letom; GOJKO STANIČ: Teoretsko-metodološka razhajanja v raziskavah Marxove in Engelsove teorije partije; MICHEL HENRY: Filozofski pogoji za branje Marxa; NIKOLAUS LOBKOWICZ: Od Hegla k Marxu; KARL BELLESTREM: Marx in Engels; *Aspekti*: ADOLF DRAGIČEVIČ: Prodor stalinizma v politično ekonomijo socializma; VLATKO MILETA: Meščanske teorije mednarodnih ekonomskih integracij; ŠTEFICA DEREN-ANTOLJAK: ZDA in možnosti družbenih sprememb; *Pogledi, prikazi, recenzije*.

Marksistička misao (Beograd) št. 1/1984

Družbena kriza in morala: ZVONKO LEROTIČ: Nekateri problemi moralne graditve družbe; ANTON PERENIČ: O moralnosti oblikovanja pravnega sistema; JOVAN MIRIČ: Etika dela – delo etike; DU-

ŠAN ČALIČ: Družbenopolitična odgovornost kot etična norma; ZVONIMIR P. ŠEPAROVIČ: Ali obstaja kriza odgovornosti? SVETOZAR LIVADA: Nekateri vzroki za heteronomijo morale pri nas; *Članki in študije*: TOMISLAV BANDIN: Uresničevanje avtonomije združenih delavcev; DARKO BEKIČ: Socialistična ekonomska integracija in nova mednarodna ekonomska ureditev; BRANKO PETRANOVIČ: Velike sile in politična kriza v Jugoslaviji (25.-27. marca 1941); *Raziskave*: IVO PAIČ: Ideološka kritika ideologije; JOVICA TRKULJA: Kontroverze ob Marxovi koncepciji odtujitve; DUŠAN BJELIČ: Padec mita o »postindustrijski« družbi; *Eseji*: ĐURO KOVAČEVIČ: Ali je »graditev socializma« že socializem? ĐORĐE B. STANKOVIČ: Izvor teoretsko-metodološkega pluralizma v jugoslovanskem zgodovinarstvu; *Prevod*: E. H. CARR: Posamezniki in družba; *Pogledi in prikazi*.

Opredjeljenje (Sarajevo) št. 1/1984

Študije in članki: 60 let od smrti V. I. Lenina: ŠEFKO MEĐEDOVIČ: Lenin o odnosu revolucije in države; *Program ekonomske stabilizacije*: JURAJ DADIČ: Nekateri aktualni problemi delovanja gospodarskega sistema; IVAN BORAS: Ekonomski zakoni in samoupravno sporazumevanje; ŠEMSUDIN LEJLIČ: Socialistično samoupravljanje in gospodarska gibanja; MESUD SABITOVIČ: Nekateri vidiki neizkoriščenosti človeškega faktorja; DUŠAN GLOGOVAC: Družbena lastnina v delih E. Kardeľja; *Mednarodni odnosi*: RADOVAN VUKADINOVIČ: Varnost malih in srednjih držav; *Izobraževanje*: DIVNA JANKOVIČ: Nekatere značilnosti izobraževanja v BiH; DRAGOLJUB ARNAUTOVIČ: Marxov koncept vsestransko razvite osebnosti; *Subjektivne sile v združenem delu*: MIRKO PEJANOVIČ, SALIH FOČO: Zveza socialistične mladine v praksi uresničevanja zakona o združenem delu; *Mednarodni odnosi*: Razredni temelj nacionalizma; *Pogledi in prikazi*.

CARATAN dr. Branko: *Lenin and Our Time*

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, year XXI, nb. 9, page 858–877

The author of this article is analysing Lenin's thought in the light of contemporary estimations – starting from discussions which equalize Stalinism and Leninism, to great debates arising in Eurocommunist parties and among numerous Western Marxists. The author is pointing out that Lenin's thought is not possible to be discussed out of the period and space in which it has appeared, separately from the aim to which it was devoted: the first break of the capitalistic chain and the first victorious socialist revolution. He is drawing our attention to the themes of Lenin's political theory, which are still actual and important for the contemporary socialism. For many decades Lenin's thought was narrowed and clenched with Stalinistic interpretations, which were predominant for the communist movement. In our time, in open dialogues, dogmatic deposits are being throwing down from it. The creation of myth about Lenin as an unshakeable authority in all fields, was, in fact, a weapon in the hands of scientific pedants for attacking him. Today, it is not difficult to make judgements either on weak sides of theories made at the beginning of the century, or on the fact that Lenin was forced to withdraw and make compromises which were everything else more than ideal attainments of socialism, although Lenin did not try to represent compromises and distress as virtues and good qualities. Stalin behaved differently: he used to announce the forced solutions as universal principles of socialism – and that is where the essential division between the Stalinism and authentic Leninism is.

UDC 343.9018.3:316.356

PEČAR, Dr. Janez: *The Victims of Violence in Marriage*

Teorija in praksa, Ljubljana, 1984, Vol. XXI, No. 9, p. 912–930

Woman is in most cases the victim of violence in marriage. Thus, victimology has been focusing in the past ten years more and more attention on this problem, perhaps also because of the fact that wife-beating as a result of increased frustrations all over the world, has become a real social crisis of huge proportions. No proper data exist on cases of violence, because accurate recording is impossible on account of the myriad forms of covert violence, the discretion of family life, and the reticence of the persons involved. Women are also reluctant to denounce violent behaviour of their husbands. Since violence in family is a historical custom and a way of developing social relations, it is habitually present either in education or as a means of pushing. Thus, limits of permissiveness and social tolerance are not easy to set, although the wife is (formally) an equal partner to her husband. Actions to improve the position of the wife (the wife) have been initiated primarily in the capitalist countries. In other countries this problem has not been treated in public and in a systematic manner, although one could not say that in those countries there is no more violence in families. Here, because the state (i.e. the society) has taken over certain roles, violence acquired new and different forms. Violence in the family is an expression of violence in the society as such. Since it is impossible to extirpate violence in the society, efforts should be made to render it more human, particularly in those social groups, which are most severely threatened. For that reason, more adequate research as well as concrete actions should be undertaken also in Yugoslavia.

UDC 316.323.72(63):323.272

PETRIČ, dr. Ernest: *Ethiopia Tikdem (Ten years of socialist development of Ethiopia)*

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 9, p. 931–954

Ten years ago Ethiopia, until then basically a feudal state, started its radical, socialist transformation. The profound change of social and economic structures, illustrated first of all by land reform and nationalisation of major enterprises and of extra-houses, no doubt proves that Ethiopian revolution is far from being an African »coup d'état« only, but is a unique case of revolutionary transformation of an African society towards socialism. In spite of extremely unfavourable conditions (underdevelopment and poverty; permanent military involvement; foreign interference etc.), after the revolution Ethiopia has achieved considerable results, especially when compared to most other African states. The future of development of socialism in Ethiopia might, to a great extent, depend on the capability of its revolutionary leadership to continue an autonomous path of socialist development which should correspond to Ethiopian circumstances.

CARATAN, dr. Branko: Lenin in naš čas

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 9, str. 858-877

Avtor razčlenjuje Leninovo misel v luči sodobnih ocen – začenši od razprav, ki med stalinizem in leninizem postavljajo enačaj, do velikih debat v evrokomunističnih partijah in med številnimi zahodnimi marksisti. Pri tem poudari, da Leninove misli ni mogoče obravnavati iztrgano iz časa in prostora, v katerih je nastajala, ločeno od smotra, ki mu je bila posvečena: prvemu preboju kapitalistične verige, prvi zmagoviti socialistični revoluciji. Opozori na glavne teme njegove politične teorije, ki so še vedno aktualne za sodobni socializem. Cela desetletja je bila Leninova misel vključena v stalinistične interpretacije, ki so bile za komunistično gibanje edino veljavne. Zdaj odprt dialog luči z nje dogmatske naplavine. Ustvarjanje mita o Leninu kot nezmisljivi avtoriteti na vseh področjih, je dajalo znanstvenim pedantom v roke orožje za napade nanj. Danes ni težko razsojati o šibkih straneh teorij, ki so nastale v začetku stoletja, pa tudi ne o tem, da je bil Lenin v vrsti primerov prisiljen k umiku, h kompromisom, ki so bili vse prej kot idealni dosežki socializma; toda iz kompromisov in stisk Lenin ni delal kreposti. Stalin je ravnal prav narobe: izsiljene rešitve je razglašal za univerzalna načela socializma – in to je bistvena ločnica med stalinizmom in avtentičnim leninizmom.

UDC 343.9.018.3:316.356

PEČAR, dr. Janez: Žrtve nasilja med zakonci

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 9, str. 912-930

Žena je najpogostejša žrtev nasilja med zakonci. Zato posveča viktimologija temu pojavu v zadnjem desetletju zelo veliko pozornost, morebiti tudi zato, ker je pretepanje žena po svetu preraslo zaradi večje občutljivosti v družbeno krizo izrednih razsežnosti. Nikjer pa nimajo resničnih podatkov o nasilju, kajti pravo predstavo o njem motijo prikritost nasilniških oblik, diskretnost družinskega življenja in zaprtost teh primarnih skupin. Obenem tudi ženske nerade prijavljajo nasilniško ravnanje moža. Ker je nasilje v družini zgodovinska navada in sredstvo socializacije, je dokaj običajno bodisi pri vzgoji bodisi pri kaznovanju. Zato so težko določljive meje dopustnosti in družbene tolerantnosti, četudi je žena možu (formalno) enakopravna partnerica. Gibanja za izboljšanje položaja trpinčenega zakonca (žene) so se razvila predvsem v kapitalističnih družbah. Drugod se tega vprašanja ne lotevajo tako javno in organizirano, čeprav ni mogoče trditi, da je nasilje izginilo iz družin. Pri njih zaradi prevzemanja posameznih vlog po državi (oziroma družbi) lahko dobiva nove in drugačne oblike. Družinsko nasilje je izraz nasilnosti v družbi sploh. Ker ga tudi v njej ni mogoče preprečiti, bi se morali truditi vsaj za njegovo humanizacijo, posebej v tistih družbenih skupinah, ki so najbolj ogrožene. Za to bi morali tudi v Jugoslaviji zastaviti več ustreznega raziskovalnega dela in praktičnih dejavnosti.

UDK 316.323.72(63):323.272

PETRIČ, dr. Ernest: Ethiopia Tikdem (10 let etiopskega socialističnega razvoja)

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 9, str. 931-954

Pred desetimi leti je etiopska družba, do tedaj v bistvu fevdalna, krenila na pot radikalnih, socialističnih sprememb. Globoke spremembe v družbeno ekonomskih odnosih, ki jih ponazarjajo zlasti agrarna reforma in nacionalizacija, dokazujejo, da etiopska revolucija nikakor ni le eden od afriških vojaških udarov, temveč dejansko svojstven proces razvoja socializma v tej stari afriški državi. Čeprav v izjemno težkih pogojih (nerazvitost in revščina; vojna angažiranost skozi vsa leta po revoluciji) je Etiopija dosegla po revoluciji upoštevanja vredne uspehe, zlasti če njen razvoj primerjamo z vrsto drugih, tudi bogatejših afriških držav. Kakšna bo prihodnja razvojna pot te dežele, je v veliki meri odvisno od njenega vodstva, da ohrani avtonomen, etiopskim razmeram ustrezen socialistični razvoj.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Zdravko Mišnar: Sociološke razsežnosti regionalnega razvoja

Bogomil Ferfila: Odprta vprašanja samoupravne družbene lastnine

Dimitrij Rupel: Alienacija in participacija v umetnostni produkciji

Dragica Šeško: O absentizmu

Okrogla miza: Urbanizem in samoupravljanje